

Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Κόστος εργασίας,
περιθώρια κέρδους και
ανταγωνιστικότητα
στην Ελλάδα
1995-2009

Ηλίας Ιωακείμογλου

Αθήνα 2011

Περιεχόμενα

Πρόλογος	5
Εισαγωγή	8
Περίληψη και συμπεράσματα	11
Κεφάλαιο 1. Οι μεταβολές των μεγεθών	27
1.1 Η παραγωγικότητα της εργασίας.....	29
1.2 Οι μέσες ετήσιες ακαθάριστες αποδοχές.....	39
1.3 Οι τιμές των εγχωρίως παραγομένων προϊόντων.....	47
1.4 Το μοναδιαίο κόστος εργασίας.....	51
1.5 Το πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας ανά απασχολούμενο.	61
1.6 Τα περιθώρια κέρδους.....	67
Κεφάλαιο 2. Ανάλυση της ανταγωνιστικότητας τιμής σε συνιστώσες	74
Παράρτημα. Κριτική στον τρόπο υπολογισμού του μοναδιαίου κόστους εργασίας από την Τράπεζα της Ελλάδος	88
Βιβλιογραφικές αναφορές	91

Ευρετήριο διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1. Οι σχέσεις μεταξύ των μεγεθών

Διάγραμμα 2. Παραγωγικότητα εργασίας (1994=100)

Διάγραμμα 3. Η επιβράδυνση της παραγωγικότητας (ετήσιες % μεταβολές)

Διάγραμμα 4. Παραγωγικότητα της Ελλάδας % περιοχών αναφοράς

Διάγραμμα 5. Παραγωγικότητα Ελλάδας έναντι 35 ανταγωνιστριών χωρών

Διάγραμμα 6. Παραγωγικότητα εργασίας ανά χώρα (ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης)

Διάγραμμα 7α και 7β. Μέσες ετήσιες ακαθάριστες αποδοχές

Διάγραμμα 8. Μέσες ακαθάριστες αποδοχές Ελλάδας % περιοχής αναφοράς

Διάγραμμα 9. Μέσες ακαθάριστες αποδοχές Ελλάδας έναντι 35 ανταγωνιστριών χωρών (1995=100)

Διάγραμμα 10. Μέσες ετήσιες αποδοχές ανά χώρα 2009 (σε ευρώ)

Διάγραμμα 11. Τιμές εγχωρίως παραγομένων προϊόντων έναντι περιοχών αναφοράς (αποπληθωριστής ΑΕΠ)

Διάγραμμα 12. Τιμές εγχωρίων προϊόντων έναντι 35 ανταγωνιστριών χωρών (αποπληθωριστής ΑΕΠ)

Διάγραμμα 13α. Κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (Χώρες χαμηλού μοναδιαίου κόστους εργασίας)

Διάγραμμα 13β. Κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (Χώρες υψηλού μοναδιαίου κόστους εργασίας)

Διάγραμμα 14. Μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα % περιοχών αναφοράς

Διάγραμμα 15. Μοναδιαίο κόστος εργασίας Ελλάδας έναντι 25 ανταγωνιστριών χωρών (1995=100)

Διάγραμμα 16. Μοναδιαίο κόστος εργασίας ανά χώρα 2009

Διάγραμμα 17α και 17β. Πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας ανά χώρα (1995=100)

Διάγραμμα 18. Πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας Ελλάδας % περιοχής αναφοράς (1995=100)

Διάγραμμα 19. Μέσες ετήσιες αποδοχές ανά χώρα 2009 (σε ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης)

Διάγραμμα 20α και 20β. Περιθώρια κέρδους στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15

Διάγραμμα 21. Πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας και παραγωγικότητα (1995=100)

Διάγραμμα 22. Μέσο περιθώριο κέρδους στην Ελλάδα έναντι 35 ανταγωνιστριών χωρών (1995=100)

Διάγραμμα 23. Ανάλυση της ανταγωνιστικότητας τιμής σε τρεις συνιστώσες

Διάγραμμα 24. Συμβολή στην ανταγωνιστικότητα τιμής έναντι των 35 ανταγωνιστριών χωρών (1995=100)

Πρόλογος

Οι δυσμενείς εξελίξεις κατά το 2009 και 2010 της ελληνικής οικονομίας καθώς και η αναποτελεσματικότητα των μέτρων ανάσχεσης της οικονομικής κρίσης προδιαγράφουν ότι το 2011 θα υπάρχει εκ νέου σημαντικός αριθμός επιχειρήσεων που θα διακοπεί η λειτουργία τους, θα αυξηθούν οι απολύσεις και οι διαθεσιμότητες των εργαζομένων. Παράλληλα, θα διευρυνθούν στην αγορά εργασίας οι ευέλικτες και ανασφαλείς μορφές απασχόλησης και η εκ περιτροπής εργασία, θα αυξηθεί η ανεργία και θα συντελεσθεί μια σοβαρή επιδείνωση του εισοδηματικού και βιοτικού επιπέδου των πολιτών.

Αξίζει να σημειωθεί ότι όλα αυτά συμβαίνουν όταν το επίπεδο σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας με τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις τιμές καταναλωτή είναι 94% (ακριβή χώρα), η παραγωγικότητα της εργασίας είναι 92% (χώρα πολλών ωρών και έντασης εργασίας) και οι μισθοί είναι 82% (χαμηλοί μισθοί σε σχέση με το επίπεδο παραγωγικότητας και των τιμών), το επίπεδο των οποίων συμπαρασύρει και το επίπεδο των συντάξεων με αντίστοιχα χαμηλά επίπεδα.

Ταυτόχρονα ένα ευρώ στα τέσσερα (ΟΟΣΑ, 2009) που παράγονται στην ελληνική οικονομία δεν φορολογείται (25% - διαρροή ετήσιων εσόδων του Κρατικού Προϋπολογισμού 12-15 δις ευρώ) και η φορολογική ανισότητα μισθών και κερδών έχει ξεπεράσει κάθε όριο. Από την άποψη είναι χαρακτηριστική η διαπίστωση (ΟΟΣΑ, 2009), σύμφωνα με την οποία η πραγματική φορολογική επιβάρυνση της εργασίας στην Ελλάδα (35,1%, 2007) αντιστοιχεί στον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-25 (36,4%, 2006), ενώ η πραγματική φορολόγηση για τα κέρδη ανέρχεται, σχεδόν στο ήμισυ του μέσου όρου της Ε.Ε.-25 (15,9% για την Ελλάδα, έναντι 33,0% στην Ε.Ε.-25).

Έτσι, η στρατηγική αντιμετώπισης, σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο, των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης καθώς και της κατάρρευσης των εσόδων στην Ελλάδα, δεν απαιτεί μόνο την «κήρυξη πολέμου» κατά της φοροδιαφυγής αλλά απαιτεί πριν και πάνω απ' όλα την «κήρυξη πολέμου» κατά της θεσμοποιημένης φοροαποφυγής.

Απαιτείται να κατανοηθεί από τους φορείς άσκησης της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής, ότι οι βασικές πηγές χρηματοδότησης των δημοσίων και κοινωνικών δαπανών και της σταδιακής και

αποτελεσματικής μείωσης του δημόσιου χρέους και του δημοσίου ελλείμματος δεν είναι ο συνεχής δανεισμός, οι φορολογικές επιβαρύνσεις και η πραγματική μείωση των μισθών των μισθωτών και των συντάξεων των συνταξιούχων αλλά η αντιμετώπιση της φορολογικής και εισοδηματικής ανισότητας στην χώρα μας.

Η παρατήρηση αυτή σημαίνει ότι η αντιμετώπιση της κρίσης της ελληνικής οικονομίας προϋποθέτει την απόσυρση των μέτρων φορολογικής επιβάρυνσης και εισοδηματικής μείωσης των μισθωτών και των συνταξιούχων και την αποκατάσταση της ισορροπίας στην πραγματική φορολογική επιβάρυνση των εισοδημάτων από εργασία και επιχειρηματική δραστηριότητα.

Το ίδιο, η στρατηγική αντιμετώπισης της παραγωγικής καθίζησης και της αναπτυξιακής αδράνειας της ελληνικής οικονομίας, απαιτεί σε μεσομακροπρόθεσμο επίπεδο την εγκαθίδρυση ενός νέου αναπτυξιακού προτύπου στην Ελλάδα στην κατεύθυνση βελτίωσης της τεχνολογικής, παραγωγικής, ενεργειακής και καινοτομικής βάσης στους τρεις τομείς οικονομικής δραστηριότητας στην χώρα μας.

Πράγματι, κρίνοντας εκ του αποτελέσματος, το πρότυπο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας που βασίσθηκε στην ιδιωτική κατανάλωση και τον δανεισμό σε συνδυασμό με την φορολογική και εισοδηματική ανισότητα καθώς και την βελτίωση του επιπέδου ανταγωνιστικότητας με την μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας, με κινητήριους μοχλούς, τις λανθασμένες εννοιολογικά και ουσιαστικά διαρθρωτικές αλλαγές, απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων και αποδόμησης της κοινωνικής ασφάλισης και υγείας έχει πια καταρρεύσει.

Οι απαιτούμενες διαρθρωτικές αλλαγές στην ελληνική οικονομία αφορούν, ουσιαστικά, την αντιμετώπιση των διαρθρωτικών της προβλημάτων με στόχο την βελτίωση του επιπέδου της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας (ποιότητα παραγωγικής διαδικασίας, ποιότητα προϊόντων και υπηρεσιών, ποιότητα εργασιακών σχέσεων, ποιότητα εισοδήματος, ποιότητα κοινωνικής προστασίας, κλπ).

Έτσι, εάν δεν αντιμετωπισθούν άμεσα και αποτελεσματικά οι διαρθρωτικές αντιφάσεις στην ελληνική οικονομία, τόσο σε επίπεδο εννοιών και περιεχομένου, όσο και σε επίπεδο πολιτικών (αναδιανομή του εισοδήματος, νέο αναπτυξιακό πρότυπο), τότε οι δυσκολες

προοπτικές που βρίσκονται μπροστά μας θα επιδεινωθούν με την έξαρση της αντίφασης «μείωση των προσλήψεων – αύξηση των απολύσεων.

Όμως, αντίθετα από αυτόν τον οικονομικό και αναπτυξιακό προσανατολισμό, η αντιμετώπιση της κρίσης της ελληνικής οικονομίας από την εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική συντελείται από μία πολιτική ανταγωνιστικού αποπληθωρισμού (εσωτερική υποτίμηση) της οποίας ο διακηρυγμένος στόχος είναι η γενική μείωση των τιμών των εγχώριων αγαθών και υπηρεσιών έναντι των αντίστοιχων τιμών στις ανταγωνίστριες χώρες. Η πολιτική αυτή του ανταγωνιστικού αποπληθωρισμού υποστηρίζεται ότι είναι αναγκαία γιατί η ελληνική οικονομία δεν διαθέτει τις παραγωγικές δυνάμεις που θα της επέτρεπαν να παρουσιάζεται στον διεθνή ανταγωνισμό με τις σημερινές υψηλές τιμές των εγχωρίως παραγόμενων προϊόντων. Στο πλαίσιο αυτό οι διεθνείς οργανισμοί, η εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική και σημαντικός αριθμός οικονομολόγων θεωρούν ότι απαιτείται να υπάρξει μείωση των μισθών στην Ελλάδα, όχι μόνον των πραγματικών αλλά και των ονομαστικών μισθών, υποστηρίζοντας ότι η έλλειψη ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας οφείλεται, κυρίως, αν όχι αποκλειστικά στο κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος.

Από την άποψη αυτή κεντρική επιδίωξη αυτής της εργασίας είναι η διερεύνηση της σημασίας του κόστους εργασίας για την ανταγωνιστικότητα τιμής, εισάγοντας στον συλλογισμό της και την διερεύνηση των περιθωρίων κέρδους που συμμετέχουν και αυτά στην διαμόρφωση τιμής με την οποία τα ελληνικά προϊόντα (αγαθά και υπηρεσίες) παρουσιάζονται στην αγορά προκειμένου να ανταγωνιστούν ομοειδή προς αυτά προϊόντα.

Από την ανάλυση που πραγματοποιείται στην εργασία αυτή προκύπτει ότι στην διάρκεια των ετών 1995-2008 το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας, συγκρινόμενο με το αντίστοιχο μέγεθος στις 35 βιομηχανικές χώρες, σε εθνικά νομίσματα, παρέμεινε σχεδόν αμετάβλητο. Το συμπέρασμα αυτό σημαίνει ότι σχεδόν ολόκληρη η αύξηση του σταθμισμένου μοναδιαίου κόστους εργασίας σε δολάρια (περίπου 20%) οφείλεται στις μεταβολές της ονομαστικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας, δηλ. στην ανατίμηση του ευρώ και σε αλλαγές στη γεωγραφική σύνθεση του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας.

Κατά συνέπεια, δεν είναι ορθός ο ισχυρισμός ότι η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας επιδεινώνεται εξαιτίας των μισθολογικών αυξήσεων των μισθωτών, αφού αυτές πραγματοποιήθηκαν με τον ίδιο περίπου ρυθμό με τον μέσο όρο των ανταγωνιστριών χωρών λαμβανομένων υπόψη και των διαφορετικών αυξήσεων της παραγωγικότητας.

Παράλληλα, τα περιθώρια κέρδους στην Ελλάδα παραμένουν από τα υψηλότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 κρατών – μελών ακόμη και μετά την ένταξη της ελληνικής οικονομίας σε ένα άκρως ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον χωρίς την προστασία του εθνικού νομίματος. Οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα, αντί να επωμιστούν το κόστος της προσαρμογής τους στον διεθνή ανταγωνισμό, επιδίωξαν να μεταφέρουν στους εργαζόμενους την πίεση του ανταγωνισμού, προκειμένου να μειωθεί το μοναδιαίο κόστος εργασίας και να ενισχυθεί έτσι η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων. Ωστόσο όμως, ο στόχος αυτός των επιχειρήσεων δεν έχει επιτευχθεί, με αποτέλεσμα η μη μεταβολή του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος την περίοδο 1995-2008 στην Ελλάδα να συνοδεύεται από την επιδείνωση του επιπέδου ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, εξαιτίας της επιδίωξης των επιχειρήσεων να διατηρήσουν τα περιθώρια κέρδους στο εξαιρετικά υψηλό επίπεδο των αρχών της εξεταζόμενης περιόδου (1995).

Θεωρώντας ότι η εργασία αυτή συνιστά μία συγκροτημένη μεθοδολογικά και τεκμηριωμένη επιστημονικά ανάλυση των εξελίξεων του κόστους εργασίας, των περιθωρίων κέρδους και του επιπέδου ανταγωνιστικότητας στην Ελλάδα, η διοίκηση του ΙΝΕ, ο επιστημονικός διευθυντής και το επιστημονικό προσωπικό του ΙΝΕ, θα θεωρήσουν ως θετική συμβολή, όχι μόνο την κατάθεση παρατηρήσεων αλλά και διαφορετικών προσεγγίσεων, σχετικά με την μεθοδολογία, τα στατιστικά στοιχεία και την ανάλυση των αιτιών του επιπέδου ανταγωνιστικότητας στην χώρα μας.

Γιάννης Παναγόπουλος

Πρόεδρος ΙΝΕ / ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Εισαγωγή

Η οικονομική κρίση και ύφεση της ασκούμενης διαρθρωτικής και δημοσιονομικής πολιτικής κατά την τελευταία διετία 2010-2011, έχουν αναδείξει το ζήτημα της ανταγωνιστικότητας και του κόστους εργασίας, με ασυνήθιστη ένταση εξαιτίας της ανατροπής σειράς δεδομένων και πάγιων ρυθμίσεων της αγοράς εργασίας, των συλλογικών συμβάσεων εργασίας και των εργασιακών σχέσεων.

Στο πλαίσιο αυτό, ο σκοπός της εργασίας αυτής είναι να διερευνήσει την σημασία του κόστους εργασίας για την ανταγωνιστικότητα τιμής εισάγοντας στον συλλογισμό της και την διερεύνηση των περιθωρίων κέρδους, που συμμετέχουν και αυτά στην διαμόρφωση της τιμής με την οποία τα ελληνικά προϊόντα (αγαθά και υπηρεσίες) παρουσιάζονται στην αγορά προκειμένου να ανταγωνιστούν ομοειδή προς αυτά προϊόντα. Η παρούσα εργασία δείχνει ότι το πρόβλημα ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας (στον βαθμό που αυτή εξαρτάται από τις τιμές) ανάγεται στις ασύμβατες απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων, όπως αυτές διαμορφώθηκαν μετά το 2004, σε καθεστώς κοινού νομίσματος (συμμετοχή στην ζώνη του ευρώ). Η ασκούμενη σήμερα πολιτική έρχεται να αναιρέσει, δια της διοικητικής μεθόδου, την ασυμβατότητα αυτή, επιβάλλοντας στον κόσμο της μισθωτής εργασίας να υποχωρήσει, εγκαταλείποντας θεμελιώδεις κατακτήσεις και επιδεινώνοντας το βιοτικό του επίπεδο.

Εντούτοις, η ελληνική οικονομία προσπάθησε επί μία εικοσαετία, μέχρι το 2008, να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητά της διαμέσου της συγκράτησης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, με την ευθύνη των φορέων της οικονομικής πολιτικής και της μεγάλης πλειονότητας των εργοδοτών. Παρόλα αυτά, η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας δεν επήλθε και η ασκούμενη πολιτική μετά την έναρξη της οικονομικής κρίσης επιμένει στην ίδια κατεύθυνση, και μάλιστα με ένταση που δεν έχει ιστορικό προηγούμενο, τουλάχιστον για τις αναπτυγμένες χώρες.

Πιο συγκεκριμένα, η εργασία αυτή επιδιώκει, πρώτον, να δείξει την μονομέρεια των απόψεων που εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στο κόστος εργασίας ως κυριότερο, αν όχι αποκλειστικό, παράγοντα της

ανταγωνιστικότητας, και δεύτερον, να αναδείξει τον σύνθετο χαρακτήρα του προβλήματος της ανταγωνιστικότητας.

Από την ανάλυση και επεξεργασία των κεντρικών αυτών επιδιώξεων της εργασίας, αναδεικνύεται με τον πιο τεκμηριωμένο τρόπο, ο εσφαλμένος ισχυρισμός ότι η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων επιδεινώνεται εξαιτίας των μισθολογικών αυξήσεων. Επίσης αναδεικνύεται ότι οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα, επιδιώκοντας την διατήρηση των περιθωρίων κέρδους σε υψηλά επίπεδα, συνέβαλαν καθοριστικά στην επιδείνωση του επιπέδου ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων, δεδομένου ότι αντί να απορροφήσουν τεχνολογικά, καινοτομικά και παραγωγικά το κόστος προσαρμογής τους στον διεθνή ανταγωνισμό, επιδίωξαν ανεπιτυχώς να μεταφέρουν στους εργαζόμενους την πίεση του ανταγωνισμού προκειμένου να μειωθεί το μοναδιαίο κόστος εργασίας και να βελτιωθεί η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων.

Η εργασία αυτή αποτελείται κατά βάση από δύο κεφάλαια. Όμως, στην πρώτη ενότητα της εργασίας εκτίθεται εκτενής περίληψη μαζί με τα συμπεράσματα, ώστε το τεχνικό μέρος της ανάλυσης να διατηρεί την σχετική αυτονομία του. Ειδικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο, αναλύονται οι μεταβολές των μεγεθών με την διερεύνηση της παραγωγικότητας της εργασίας, των μέσων ετήσιων ακαθάριστων αποδοχών, των τιμών των εγχωρίως παραγόμενων προϊόντων, του μοναδιαίου κόστους εργασίας, του πραγματικού ετήσιου κόστους εργασίας ανά απασχολούμενο, και των περιθωρίων κέρδους. Στο δεύτερο κεφάλαιο προσδιορίζονται οι συνιστώσες της ανταγωνιστικότητας και αναδεικνύεται ο σύνθετος χαρακτήρας του προβλήματος της ανταγωνιστικότητας

Η εργασία ολοκληρώνεται με το παράρτημα, το οποίο αναφέρεται στην κριτική του τρόπου υπολογισμού του μοναδιαίου κόστους εργασίας από την Τράπεζα της Ελλάδος, και με τις βιβλιογραφικές αναφορές.

Καθ. Σάββας Ρομπόλης

Επιστημονικός Διευθυντής ΙΝΕ / ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Περίληψη και συμπεράσματα

Μετά από δεκαπέντε έτη στασιμότητας (1980-1994), η ελληνική οικονομία εισήλθε το 1995 σε περίοδο ταχείας ανάπτυξης, η οποία συνεχίστηκε μέχρι το 2009 και άλλαξε το οικονομικό τοπίο της χώρας. Εντούτοις, στο τέλος αυτής της περιόδου ανάπτυξης, και εξαιτίας της διεθνούς οικονομικής κρίσης, η ελληνική οικονομία βρέθηκε αντιμέτωπη με μεγάλα προβλήματα που έφεραν στην επιφάνεια το σύνολο των διαρθρωτικών της αδυναμιών.

Προκειμένου να αντιμετωπιστεί η κρίση της ελληνικής οικονομίας, ασκείται σήμερα μια πολιτική ανταγωνιστικού αποπληθωρισμού (ή εσωτερικής υποτίμησης), της οποίας ο διακηρυγμένος στόχος είναι η γενική μείωση των τιμών των εγχώριων αγαθών και υπηρεσιών έναντι των αντίστοιχων τιμών στις ανταγωνίστριες χώρες. Η πολιτική αυτή, του ανταγωνιστικού αποπληθωρισμού, υποστηρίζεται ότι είναι αναγκαία διότι η ελληνική οικονομία δεν διαθέτει τις παραγωγικές δυνάμεις που θα της επέτρεπαν να παρουσιάζεται στον διεθνή ανταγωνισμό με τις σημερινές υψηλές τιμές των εγχωρίως παραγομένων προϊόντων.

Για να επιταχυνθεί η διαδικασία της εσωτερικής υποτίμησης (του ανταγωνιστικού αποπληθωρισμού), η πολιτική εξουσία, οι διεθνείς οργανισμοί και η πλειονότητα των οικονομολόγων θεωρούν ότι απαιτείται να υπάρξει μείωση των μισθών στην Ελλάδα, όχι μόνον των πραγματικών μισθών, αλλά και των ονομαστικών. Αυτή η κατεύθυνση πολιτικής προέρχεται από την θεωρητική αντίληψη σύμφωνα με την οποία η έλλειψη ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας οφείλεται κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, στο κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Προβάλλονται προς τούτο, άστοχες ή λανθασμένες συγκρίσεις του κόστους εργασίας στην Ελλάδα με άλλες χώρες, όχι μόνον από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, αλλά και από την πλειονότητα των οικονομολόγων που συμμετέχουν στη δημόσια συζήτηση.

Αυτή η κατάσταση των πραγμάτων απαιτεί έναν απολογισμό σε σχέση με την οικονομική πολιτική που ασκήθηκε στη διάρκεια των ετών 1995-2009, με τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας, αλλά και σε σχέση με την πρώτη πενταετία ένταξης της Ελλάδας στην ζώνη του ευρώ.

Σε έναν τέτοιο απολογισμό επιθυμεί να συμβάλει και η εργασία αυτή, της οποίας οι στόχοι είναι:

- **πρώτον**, να διερευνήσει τα στατιστικά στοιχεία που δείχνουν πώς μεταβλήθηκαν τα κρίσιμα μεγέθη που σχετίζονται με την σχηματισμό των μισθών και των τιμών (παραγωγικότητα της εργασίας, ονομαστικοί μισθοί, μοναδιαίο κόστος εργασίας, πραγματικοί μισθοί, περιθώρια κέρδους, τιμές),
- **δεύτερον**, να ανιχνεύσει, αξιοποιώντας τα στατιστικά στοιχεία, την μακροοικονομική διαδρομή που ακολούθησε η ελληνική οικονομία για να βρεθεί στο τέλος της περιόδου ανάπτυξης 1995-2004 σε οικονομική κρίση.

Οι μεταβολές των κρίσιμων μεγεθών που σχετίζονται με τον σχηματισμό των μισθών και των τιμών

Η περίοδος οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας από το 1995 έως το 2004 χαρακτηριζόταν από μεγάλη βελτίωση της παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία παρουσίασε κατά την συγκεκριμένη περίοδο σωρευτική αύξηση 30%. Οι επιδόσεις αυτές της ελληνικής οικονομίας ήταν από τις υψηλότερες μεταξύ των 18 περισσότερο προηγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μόνο μία χώρα, η Ιρλανδία, πέτυχε στην διάρκεια της ίδιας περιόδου αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας ανώτερες από τις αντίστοιχες της Ελλάδας. Το έτος 2004 υπήρξε σημείο καμψής και η παραγωγικότητα έκτοτε επιβραδύνθηκε. Σε αυτήν την επιβράδυνση προστέθηκαν, κατά το 2009-2010, οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και της ασκούμενης υφεσιακής οικονομικής πολιτικής. Η υποχώρηση της παραγωγικότητας της εργασίας κατά την τελευταία διετία υπήρξε μεγάλη (αθροιστικά -2,8% το 2009-2010).

Η σύγκριση των επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας, όσον αφορά την παραγωγικότητα της εργασίας, με ορισμένες περιοχές ή χώρες αναφοράς όπως η ευρωζώνη, η Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 αναπτυγμένων "παλαιών" χωρών μελών και η Γερμανία επαληθεύει με σαφή τρόπο τις παραπάνω διαπιστώσεις σχετικά με την εξέλιξη της παραγωγικότητας:

Κατά τα έτη 1995-2002, η παραγωγικότητα αυξανόταν στην Ελλάδα με πολύ υψηλότερους ρυθμούς σε σύγκριση με τις περιοχές αναφοράς, και στη συνέχεια, μέχρι και το 2008, η απόσταση που χωρίζει την παραγωγικότητα στην Ελλάδα από την μέση παραγωγικότητα στην ευρωζώνη, την ΕΕ-15 ή την Γερμανία σταθεροποιήθηκε. Επίσης, έναντι

ενός ευρύτερου συνόλου χωρών, εκ των οποίων οι 35 καλύπτουν το μεγαλύτερο ποσοστό των διεθνών ανταλλαγών της Ελλάδας, η αύξηση της παραγωγικότητας στην Ελλάδα, κατά τα έτη 1995-2009, υπήρξε σημαντική (13%).

Το άλμα που πραγματοποίησε η ελληνική οικονομία, σε ό,τι αφορά την παραγωγικότητα της εργασίας κατά την περίοδο 1995-2008, αναβάθμισε την θέση της στην κατάταξη των ανεπτυγμένων οικονομιών της Ευρώπης με κριτήριο την παραγωγικότητα. Σε σχέση με την ΕΕ των 15 "παλαιών" χωρών μελών, η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα ανερχόταν το 2009 σε 89% του μέσου όρου.

Οι ακαθάριστες τρέχουσες ετήσιες αποδοχές στην Ελλάδα αυξήθηκαν μετά το 1995 με ρυθμούς υψηλότερους από ό,τι στην προηγούμενη εικοσαετία (1975-1994), και ταχύτερα από ό,τι στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με εξαίρεση την Ιρλανδία και την Ολλανδία.

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι αμοιβές στην Ελλάδα υπερέβησαν τις αντίστοιχες στην Κύπρο και έκλεισαν σημαντικά την απόσταση με τις αμοιβές στην Ισπανία. Ακόμη πιο θεαματική είναι η σύγκλιση με τις αμοιβές στην Γερμανία, πλην όμως, αυτό δεν οφείλεται μόνον στις ελληνικές αυξήσεις αλλά και στο δεκαετές dumping που ασκεί η Γερμανία έναντι των αμοιβών εργασίας όλων των άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε σχέση με την ευρωζώνη και την ΕΕ-15, οι μέσες αποδοχές στην Ελλάδα, κατά τα έτη 1996-2009, παρουσίασαν άνοδο.

Ωστόσο, οι ανταλλαγές της Ελλάδας δεν περιορίζονται στην ευρωζώνη ή στην Ευρώπη αλλά περιλαμβάνουν περισσότερες χώρες. Σε σχέση με τις 35 κυριότερες ανταγωνίστριες χώρες με τις οποίες πραγματοποιείται το μεγαλύτερο μέρος του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας, η αύξηση των μέσων ακαθάριστων αποδοχών ανήλθε, κατά τα έτη 1995-2009, σε 12,5%. Ο υπολογισμός αυτός έχει γίνει σε εθνικό νόμισμα και ως εκ τούτου δεν λαμβάνει υπόψη του τις μεταβολές της συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ. Προκειμένου να συνυπολογίσουμε στην σύγκριση των μισθών Ελλάδας / 35 ανταγωνιστριών χωρών την επίπτωση της συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ, μετατρέπουμε όλες τις αποδοχές σε έναν κοινό νόμισμα (εν προκειμένω το δολάριο) και διαμορφώνουμε εκ νέου έναν δείκτη που εκφράζει την αναλογία μισθών στην Ελλάδα

έναντι των ανταγωνιστριών χωρών. Ο δείκτης που συγκρίνει τις αμοιβές στην Ελλάδα με τις αντίστοιχες στις 35 ανταγωνίστριες χώρες, σε κοινό νόμισμα (σε δολάρια), παρουσιάζει εξέλιξη κατά πολύ διαφορετική από την αντίστοιχη του δείκτη σε εθνικά νομίσματα: Ενώ οι αποδοχές στην Ελλάδα, υπολογισμένες σε εθνικά νομίσματα, αυξήθηκαν κατά 12,5% περισσότερο από ό,τι οι αποδοχές στις ανταγωνίστριες χώρες, παρουσίασαν υψηλότερη αύξηση (30%) όταν τις υπολογίζουμε σε δολάρια (όταν δηλαδή παίρνουμε υπόψη μας την συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ έναντι των άλλων νομισμάτων).

Παρά τις αυξήσεις των μισθών, στην κατάταξη των πιο αναπτυγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με κριτήριο τις ακαθάριστες αποδοχές ανά απασχολούμενο σε ευρώ, η Ελλάδα διατηρούσε, το 2009, όπως και επί σειρά προηγούμενων ετών, μία από τις τελευταίες θέσεις. Οι μέσες ετήσιες ακαθάριστες αποδοχές, το 2009, ανέρχονταν στην Ελλάδα σε 28.186 ευρώ δηλαδή περίπου 2.000 ευρώ μηνιαίως για 14 μήνες (περιλαμβανομένων των φόρων και των ασφαλιστικών εισφορών εργοδοτών και εργαζομένων).

Στη διάρκεια των ετών 1995-2009, οι τιμές των εγχωρίως παραγόμενων προϊόντων (αγαθών και υπηρεσιών) αυξήθηκαν σωρευτικά, έναντι της ευρωζώνης κατά 30% περίπου, έναντι της ΕΕ 27 κατά 23%. Σε εθνικά νομίσματα η αντίστοιχη αύξηση έναντι των 35 κυριότερων ανταγωνιστριών χωρών ήταν μηδενική, πλην όμως, σε δολάρια η αύξηση ανήλθε σε 17%. Ο δείκτης αυτός είναι η πραγματική σταθμισμένη συναλλαγματική ισοτιμία και εκφράζει την ανταγωνιστικότητα τιμής.

Η Ελλάδα παρέμενε, το 2009, πριν την έναρξη του προγράμματος προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας υπό την εποπτεία του ΔΝΤ, της ΕΚΤ και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, στην ομάδα των χωρών με χαμηλό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Εντούτοις, κατά τα έτη 1995-2009, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ελλάδα αυξήθηκε σε σχέση με περιοχές ή χώρες αναφοράς που ανήκουν στην Ευρώπη. Η αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας στην Ελλάδα έναντι των 35 κυριότερων ανταγωνιστριών χωρών, σε δολάρια, κατά το 2000-2008, ήταν της τάξης του 20%. Τίθεται στο σημείο αυτό το **ερώτημα** εάν για την αύξηση αυτή ευθύνονται οι εργαζόμενοι ή εάν πρόκειται για αύξηση που θα έπρεπε να αποδοθεί στις συναλλαγματικές

ισοτιμίες. Επειδή οι ανταγωνίστριες χώρες δεν έχουν όλες κοινό νόμισμα με την Ελλάδα, αλλά διατηρούν τα δικά τους εθνικά νομίσματα, εάν θέλουμε να συγκρίνουμε την ανταγωνιστικότητα κόστους εργασίας (δηλαδή την ανταγωνιστικότητα στο βαθμό που εξαρτάται από το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος) μεταξύ Ελλάδας και ανταγωνιστριών χωρών, τότε θα πρέπει να υπολογίσουμε το κόστος εργασίας στις διάφορες χώρες στο ίδιο νόμισμα (σε δολάρια). Εάν όμως θέλουμε να υπολογίσουμε πόσο επέδρασαν στην ανταγωνιστικότητα κόστους οι απαιτήσεις των μισθωτών, επομένως οι αυξήσεις των μισθών (λαμβανομένης υπόψη και της παραγωγικότητας της εργασίας), τότε θα πρέπει μεθοδολογικά να συγκρίνουμε το μοναδιαίο κόστος εργασίας σε εθνικά νομίσματα –αλλιώς υπάρχει ο κίνδυνος να αποδώσουμε στις αυξήσεις των μισθών, μεταβολές που οφείλονται στις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Υπάρχει δηλαδή ο κίνδυνος να εμφανίζεται κάθε ανατίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ έναντι των νομισμάτων των εμπορικών εταίρων της Ελλάδας ως αποτέλεσμα των υποτιθέμενων παράλογων απαιτήσεων των εργαζομένων. Με βάση τέτοια λανθασμένα συμπεράσματα καλούνται οι εργαζόμενοι, επιδεικνύοντας αυτοσυγκράτηση, να αναλάβουν εκείνοι την αναπλήρωση της απώλειας ανταγωνιστικότητας που οφείλεται στην αύξηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Επομένως, για να έχουμε την ορθή εκτίμηση της επίπτωσης των απαιτήσεων των εργαζομένων στην ανταγωνιστικότητα τιμής απαιτείται να εξετάσουμε τον εθνικό δείκτη του μοναδιαίου κόστους εργασίας σε σχέση με τους αντίστοιχους δείκτες των 35 άλλων βιομηχανικών χωρών, σε εθνικά νομίσματα, λαμβανομένης υπόψη της γεωγραφικής και της κλαδικής κατανομής εκάστης χώρας στο εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας, έτσι ώστε στον δείκτη να μην περιλαμβάνεται η επίπτωση των μεταβολών των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Προκύπτει από την ανάλυση που εκτίθεται στην εργασία αυτή, ότι στη διάρκεια των ετών 1995-2008, **το κόστος εργασίας** ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας, συγκρινόμενο με το αντίστοιχο μέγεθος στις 35 βιομηχανικές χώρες, σε εθνικά νομίσματα, **παρέμεινε σχεδόν αμετάβλητο**. Αυτό σημαίνει ότι σχεδόν ολόκληρη η αύξηση του σταθμισμένου μοναδιαίου κόστους εργασίας σε δολάρια (περίπου 20%) οφείλεται στις μεταβολές της ονομαστικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας (NEER) δηλαδή στην ανατίμηση του ευρώ, και σε αλλαγές στη γεωγραφική σύνθεση του εξωτερικού εμπορίου της

Ελλάδας. Ως εκ τούτου, **δεν είναι ορθός ο ισχυρισμός** ότι η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας επιδεινώνεται εξαιτίας των απαιτήσεων των μισθωτών, αφού αυτές αυξήθηκαν με τον ίδιο περίπου ρυθμό με τον μέσο όρο των ανταγωνιστριών χωρών λαμβανομένων υπόψη και των διαφορετικών αυξήσεων της παραγωγικότητας.

Το πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας στην Ελλάδα, συγκρινόμενο με ορισμένες περιοχές αναφοράς παρουσίασε, κατά την περίοδο 1995-2009, αυξημένες τάσεις. Αυτό έχει περιορίσει την απόσταση έναντι των άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εντούτοις, **το πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας στην Ελλάδα** παρέμενε, το 2009, **σημαντικά χαμηλότερο** από την αντίστοιχο στις πιο προηγμένες ευρωπαϊκές χώρες: περίπου κατά 35% έναντι των μικρών χωρών της βόρειας Ευρώπης, 25 % έναντι της Γαλλίας και της Βρετανίας, περίπου 20% έναντι της Ιταλίας και της Ισπανίας.

Στη διάρκεια ολόκληρης της περιόδου 1995-2009, το μέσο περιθώριο κέρδους της ελληνικής οικονομίας (40%) ήταν το υψηλότερο στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 18 πιο προηγμένων χωρών, με εξαίρεση την Ιρλανδία. Ακόμη και το 2010, παρά την κάμψη του μέσου περιθωρίου (-5%) εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, οι επιχειρήσεις της Ελλάδας διατηρούν τα υψηλότερα περιθώρια μαζί με την Ιρλανδία, την Γερμανία και την Ισπανία.

Έναντι των 35 κυριότερων ανταγωνιστριών χωρών **τα περιθώρια κέρδους** στην Ελλάδα μειώθηκαν ελαφρά (μείωση της τάξης του 5%). Αυτή η μείωση προήλθε από το γεγονός ότι οι πρόοδοι στην παραγωγικότητα της εργασίας μετά το 2002 στην Ελλάδα δεν ήταν μεγαλύτερες από όσο στις αντίστοιχες στις 35 ανταγωνίστριες χώρες, ενώ αντίθετα οι μέσες ετήσιες ακαθάριστες αποδοχές, επομένως και το μέσο ετήσιο πραγματικό κόστος εργασίας, συνέχισαν την άνοδό τους στην Ελλάδα με ρυθμούς ταχύτερους από όσο στις 35 ανταγωνίστριες χώρες. Εντούτοις, η μείωση αυτή στο μέσο περιθώριο κέρδους ήταν μικρή (5%) και είχε ως σημείο εκκίνησης το πολύ υψηλό επίπεδο του 40% ενώ στις άλλες χώρες το αντίστοιχο περιθώριο κυμαίνεται μεταξύ 10% και 35% (και είναι μικρότερο του 30% στις περισσότερες περιπτώσεις).

Η ανταγωνιστικότητα τιμής αναλύεται σε τρεις συνιστώσες: α) στην ανταγωνιστικότητα του κόστους εργασίας, που συγκρίνει το μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα έναντι των 35 κυριότερων ανταγωνιστριών χωρών, β) στην ανταγωνιστικότητα των περιθωρίων κέρδους, που συγκρίνει τα περιθώρια κέρδους στην Ελλάδα με τα αντίστοιχα στις 35 ανταγωνίστριες χώρες, και γ) στην ονομαστική σταθμισμένη συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ, μέσω της οποίας οι μεταβολές του εγχώριου κόστους εργασίας και οι αντίστοιχες μεταβολές στις 35 ανταγωνίστριες χώρες γίνονται συγκρίσιμες σε κοινό νόμισμα.

Από την ανάλυση της ανταγωνιστικότητας τιμής της Ελλάδας σε τρεις συνιστώσες, προκύπτει ότι η συμβολή των περιθωρίων κέρδους στην ανταγωνιστικότητα τιμής υπήρξε θετική, πλην όμως μικρή: Η αθροιστική επίπτωση που είχαν οι μειώσεις του μέσου περιθωρίου κέρδους στην ανταγωνιστικότητα τιμής, κατά τα έτη 1995-2010, ανήλθε σε 5% (ήτοι 0,3% ετησίως). Παρά την πολύ ισχυρή ανταγωνιστική πίεση που δέχθηκε η ελληνική οικονομία μετά την υιοθέτηση του ευρώ, οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα θυσίασαν μόλις ένα μικρό ποσοστό των περιθωρίων κέρδους προκειμένου να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα τιμής. Η στάση αυτή των επιχειρήσεων που αντιμετωπίζουν τον διεθνή ανταγωνισμό, πιθανότατα σχετίζεται με τα υψηλά περιθώρια κέρδους που επικρατούν στο προστατευμένο (μη εκτεθειμένο στον διεθνή ανταγωνισμό) τμήμα της ελληνικής οικονομίας, και τα οποία εμφανίζονται ως εναλλακτικό όφελος (opportunity cost) για τις επιχειρήσεις του εξωστρεφούς τμήματος της ελληνικής οικονομίας.

Η συμβολή του μοναδιαίου κόστους εργασίας στην ανταγωνιστικότητα τιμής ήταν θετική, πλην όμως εξαιρετικά μικρή. Ακριβέστερα, η συμβολή του, από μακροχρόνια άποψη, υπήρξε ουδέτερη.

Συμπερασματικά, από την ανάλυση της ανταγωνιστικότητας τιμής σε τρεις συνιστώσες, προκύπτει ότι τόσο οι μεταβολές στο μέσο περιθώριο κέρδους όσο και οι μεταβολές του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, δεν επηρέασαν σημαντικά στην ανταγωνιστικότητα τιμής, κατά την περίοδο 1995-2009, αφού αθροιστικά μεταβλήθηκαν με ρυθμούς ανάλογους προς τους αντίστοιχους στις 35 κυριότερες ανταγωνίστριες χώρες. Η επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας τιμής των

ελληνικών προϊόντων στη διάρκεια της τελευταίας δεκαπενταετίας οφείλεται στην ονομαστική συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ. Η ανατίμηση του ευρωπαϊκού νομίσματος κατέστησε τα ελληνικά προϊόντα (αγαθά και υπηρεσίες) ακριβότερα και υπέσκαψε την ανταγωνιστικότητά τους.

Η μακροοικονομική διαδρομή που ακολούθησε η ελληνική οικονομία προς την κρίση ανταγωνιστικότητας

Από τις μακροοικονομικές εξελίξεις, όπως αυτές έχουν εκτεθεί στις ετήσιες εκθέσεις του ΙΝΕ, προκύπτει ότι τα έτη από το 1996 έως το 2004, ήταν μια περίοδος ανάπτυξης της οικονομίας, η οποία σχετιζόταν με την προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων και τις συνακόλουθες δαπάνες, την πτώση των πραγματικών επιτοκίων, τις εισροές πόρων από την Ευρωπαϊκή Ένωση και κεφαλαίων από τις χρηματοπιστωτικές αγορές, τις πραγματικές αυξήσεις των μισθών και την συνακόλουθη άνοδο της ιδιωτικής κατανάλωσης, την υψηλή κερδοφορία των παραγωγικών επιχειρήσεων και την αύξηση των επενδύσεων.

Η περίοδος αυτή χαρακτηριζόταν από υψηλές παραγωγικές επενδύσεις (επενδύσεις παγίου κεφαλαίου χωρίς τις οικοδομές) και αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού. Οι δύο αυτοί παράγοντες ευνόησαν την άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία αυξήθηκε συνολικά, στη διάρκεια της περιόδου 1995-2004, κατά 30%.

Η επιβράδυνση της παραγωγικότητας που ακολούθησε, κατά τα έτη 2004-2008 σχετιζόταν με **δύο** παράγοντες:

Πρώτον, με την σοβαρή επιβράδυνση της επενδυτικής δραστηριότητας μετά το 2003. **Κατά το 2004-2005**, υπήρξε επιβράδυνση της εσωτερικής ζήτησης που συνόδευε την ολοκλήρωση της προετοιμασίας των Ολυμπιακών Αγώνων. Οι επιχειρήσεις, όμως, προβαίνουν σε λιγότερες και μικρότερου μεγέθους επενδύσεις όταν επιβραδύνεται η ζήτηση. Καθώς εξασθενίζει η επενδυτική δραστηριότητα σε παραγωγικές επενδύσεις, μειώνεται και η υποκατάσταση εργασίας από πάγιο κεφάλαιο και επιβραδύνεται η μεταφορά νέων τεχνολογιών στην

παραγωγή. Μαζί με αυτήν μειώνεται και ο ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας.

Δεύτερον, παρά την επιβράδυνση της εσωτερικής ζήτησης που συνόδευε την ολοκλήρωση της προετοιμασίας των Ολυμπιακών Αγώνων, ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού υπερέβη τον "κανονικό", συνήθη, βαθμό χρήσης (normal capacity) πέραν του οποίου η παραγωγή χαρακτηρίζεται από φθίνουσες αποδόσεις. Από το 2004, ο όγκος της παραγωγής είχε υπερβεί το δυνητικό επίπεδο παραγωγής.

Αλλά και η **ανάκαμψη των ετών 2006-2007** βασίστηκε κυρίως στην κατανάλωση και την ανάπτυξη του οικοδομικού τομέα (αναδιάρθρωση του χρηματοπιστωτικού τομέα, μείωση των ονομαστικών επιτοκίων χάρη στην υιοθέτηση του ευρώ και των πραγματικών επιτοκίων χάρη στο γεγονός ότι ο πληθωρισμός στην Ελλάδα υπερέβαινε τον αντίστοιχο μέσο όρο της ευρωζώνης, δανεισμός των νοικοκυριών, αύξηση της ζήτησης για κατοικίες). Το ποσοστό επένδυσης ανέκαμψε μετρίως, καλύπτοντας λιγότερο από το 1/2 της υποχώρησης που είχε σημειώσει κατά το 2004-2005. Ως αποτέλεσμα, το 2006-2007, η παραγωγικότητα της εργασίας ακολούθησε μεν την ανάκαμψη της ζήτησης και του ΑΕΠ, πλην όμως, ο μέσος ρυθμός αύξησής της κατά το 2006-2007 υπολείπεται των επιδόσεων των προηγούμενων ετών (μέσος όρος 1,7% έναντι 3,5% σε ετήσιους ρυθμούς). Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας κατά την τετραετία 2005-2008 ανήλθε σε περίπου 6% αθροιστικά, ενώ κατά τις δύο προηγούμενες τετραετίες (2001-2004 και 1997-2000) είχε υπερβεί το 12% για κάθε μία από αυτές.

Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα, η μεν παραγωγή να αυξηθεί πάνω από την μακροχρόνια τάση της και η ανεργία να μειωθεί για πρώτη φορά σε επίπεδο συγκρίσιμο με αυτό των πρώτων ετών της δεκαετίας του 1990, πλην όμως, η παραγωγικότητα να επιβραδύνεται. Είχαν συγκεντρωθεί, έτσι, οι συνθήκες για την συνέχιση των αυξήσεων στις ονομαστικές αμοιβές, που όντως ακολούθησαν πορεία αύξησης, ενώ η παραγωγικότητα αυξανόταν πλέον με ρυθμούς μικρότερους του 2%.

Το μοναδιαίο κόστος εργασίας, όμως, είναι ο λόγος των μέσων ακαθάριστων ετήσιων αμοιβών εργασίας προς την παραγωγικότητα της εργασίας. Ο τύπος της ανάπτυξης της περιόδου από το 2004 έως το

φθινόπωρο του 2008 ήταν τέτοιος που ευνοούσε την αύξηση του αριθμητή (δηλαδή των μισθών) χωρίς να διασφαλίζει την αναλογική αύξηση του παρονομαστή (δηλαδή της παραγωγικότητας της εργασίας).

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, μετά το 2004, το μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα να εμφανίζεται αυξημένο, τόσο έναντι των προηγούμενων ετών, όσο και συγκρινόμενο με περιοχές αναφοράς όπως η ευρωζώνη και η Ευρωπαϊκή Ένωση των 15. Βέβαια, ένας δευτερεύων παράγοντας της αύξησης του μοναδιαίου κόστους εργασίας έναντι περιοχών αναφοράς όπως η ευρωζώνη και η Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 παλαιών χωρών μελών, ήταν το γερμανικό κοινωνικό dumping, δηλαδή η δραματική και ασυνήθιστη συγκράτηση των μισθών στην Γερμανία, μια χώρα που έχει αυξημένο βάρος στην σύνθεση των εν λόγω περιοχών αναφοράς.

Θα έπρεπε, ενδεχομένως, να ενσωματώσουμε στην παραπάνω ερμηνεία της αύξησης του μοναδιαίου κόστους εργασίας την διαπίστωση ότι οι απαιτήσεις των μισθωτών, όσον αφορά τις αποδοχές τους, τείνουν να ευθυγραμμιστούν με την παραγωγικότητα της εργασίας (δηλαδή με τον γενικό πλούτο της κοινωνίας) μόνο στην μακροχρόνια διάρκεια (Layard, Nickell and Jackman 1991, Rowthorn 1977, Carlin and Soskice 2006), και στον βαθμό βεβαίως που αυτό το επιτρέπει ο συσχετισμός δυνάμεων μεταξύ εργαζομένων και επιχειρήσεων. Έχει παρατηρηθεί (Ball and Moffitt 2001, Stiglitz 1997) ότι οι απαιτήσεις των εργαζομένων μακροχρόνια τείνουν να προσαρμοστούν μεν στις μεταβολές του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας, συνήθως όμως με κάποια υστέρηση. Έτσι, είναι δυνατόν να παρατηρήσουμε χρονικές περιόδους κατά τις οποίες οι απαιτήσεις και η παραγωγικότητα δεν συγχρονίζονται και προκαλούν σημαντικές μεταβολές στο μοναδιαίο κόστος εργασίας. Αυτή η διαπίστωση είναι πιθανότατα χρήσιμη και για την ερμηνεία των μεταβολών του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ελλάδα μετά το 2004 και μέχρι την έναρξη της οικονομικής κρίσης, δηλαδή κατά μία περίοδο στην διάρκεια της οποίας η παραγωγικότητα της εργασίας επιβραδύνθηκε.

Ένα ερώτημα που απορρέει από την παραπάνω ανάλυση, είναι σε ποιους παράγοντες πρέπει να αποδώσουμε την συνέχιση της μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας μετά το 2004, με τους όρους που περιγράψαμε

(στήριξη στην ιδιωτική κατανάλωση, στον δανεισμό, στην οικοδομική δραστηριότητα, με ταυτόχρονη χαλάρωση της επενδυτικής προσπάθειας σε παραγωγικό κεφάλαιο και επιβράδυνση της παραγωγικότητας της εργασίας).

Οι παράγοντες στους οποίους μπορούμε να αποδώσουμε την συνέχιση της μεγέθυνσης του ΑΕΠ με ταχείς ρυθμούς μετά το 2004, σχετίζονται με την στρεβλή αρχιτεκτονική της νομισματικής ένωσης της ευρωζώνης¹.

Πρώτον, τα ονομαστικά μακροπρόθεσμα επιτόκια σε χώρες όπως η Ισπανία και η Ελλάδα, ήταν υψηλά έως την ένταξή τους στην ζώνη του ευρώ. Έτσι, ενώ όλες οι χώρες της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης απήλαυσαν χαμηλών ονομαστικών επιτοκίων, το όφελος για τις "περιφερειακές" χώρες της ζώνης του ευρώ υπήρξε κατά πολύ μεγαλύτερο. Στις χώρες αυτές, τα χαμηλά επιτόκια (και οι διαρθρωτικές αλλαγές στο τραπεζικό σύστημα) οδήγησαν στην αύξηση της οικοδομικής δραστηριότητας και του προστατευμένου από τον διεθνή ανταγωνισμό τομέα της οικονομίας, με μεγάλη αυξητική επίπτωση στον πληθωρισμό.

Δεύτερον, ένα κοινό για όλες τις χώρες ονομαστικό επιτόκιο μετατρέπει τις διαφορές πληθωρισμού σε διαφορές πραγματικών επιτοκίων μεταξύ των χωρών μελών. Στις χώρες με υψηλότερο πληθωρισμό, η ζήτηση αυξήθηκε (ιδιαίτερα την οικοδομή) χάρη στα χαμηλότερα πραγματικά επιτόκια (van den Noord 2004).

Στην Ελλάδα, η πώση των επιτοκίων, ονομαστικών και πραγματικών, που οφειλόταν στην ίδια την λειτουργία της νομισματικής ένωσης (σε συνδυασμό με τις αλλαγές στον χρηματοπιστωτικό τομέα) έδωσε μεγάλη ώθηση στην οικοδομική δραστηριότητα. Η επένδυση σε κατοικίες έφθασε στο απόγειό της κατά την διετία 2006-2007 (αθροιστικά 35,5 δισ. ευρώ). Η ιδιωτική κατανάλωση (2006-2007) που στηρίχθηκε στον δανεισμό και τις αυξήσεις του διαθέσιμου

¹ Το 2004 ήταν ήδη ορατό ότι η ίδια η ΟΝΕ είναι πηγή μακροοικονομικών αποκλίσεων μεταξύ των χωρών (Lane 2006, Ahearne and Pisany-Ferry 2006, Hoeller, Giorno, and de la Maisonnewe 2004, Arghyrou and Chortareas 2008).

εισοδήματος, η επένδυση σε κατοικίες και η δημόσια κατανάλωση το 2007, οδήγησαν σε σημαντική μεγέθυνση του ΑΕΠ.

Η ίδια η αρχιτεκτονική της νομισματικής ένωσης επέτρεψε, λοιπόν, στην ελληνική οικονομία να συνεχίσει την μεγέθυνσή της μέχρι όπου εξαντλήσει και υπερβεί τις δυνατότητές της: ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ, κατά την τριετία 2006-2008 υπερέβαινε σημαντικά τόσο τον δυνητικό ρυθμό ανάπτυξης όσο και την μακροχρόνια τάση μεγέθυνσης του ΑΕΠ.

Με την πάροδο του χρόνου τέθηκε σε λειτουργία η προσαρμογή της οικονομίας διαμέσου της ανταγωνιστικότητας καθώς ο υψηλός πληθωρισμός οδήγησε σε αύξηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας και σε απώλειες της ανταγωνιστικότητας τιμής. Η πραγματική ανατίμηση, σύμφωνα με τις θεωρητικές κατασκευές που στηρίζουν την ύπαρξη και την ανάπτυξη της ΟΝΕ, θα έπρεπε να είχαν μειώσει την συνολική ζήτηση μειώνοντας την εξωτερική της συνιστώσα. Εντούτοις, η επίπτωση από τα χαμηλά επιτόκια και την αύξηση του πληθωρισμού (που σχετίζεται άμεσα με τις εξελίξεις στον μη διεθνοποιημένο τομέα της οικονομίας) αποδείχθηκε ισχυρότερη του διαύλου προσαρμογής μέσω της ανταγωνιστικότητας τιμής (EC 2006) για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Ως αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων, στην Ελλάδα, η επένδυση στον μη διεθνοποιημένο τομέα της οικονομίας έγινε ελκυστικότερη έναντι του διεθνοποιημένου τομέα που βρισκόταν υπό την πίεση της μειούμενης ανταγωνιστικότητας τιμής, και η οικοδομή και το εσωστρεφές τμήμα του τομέα των υπηρεσιών γνώρισαν σημαντική άνθηση. Για όσον καιρό η διαδικασία αυτή συνεχιζόταν και η απώλεια ανταγωνιστικότητας τιμής παρήγαγε ανεπαρκώς ισχυρά υφεσιακά αποτελέσματα, η προσαρμογή της οικονομίας καθυστερούσε. (Η διαδικασία αυτή συνεχίστηκε χάρη και στην θεαματική άνοδο της ελληνικής ναυτιλίας στον διεθνή ανταγωνισμό παράλληλα με τις μεγάλες αυξήσεις των ναύλων που είχε επέλθει χάρη στη διεθνή συγκυρία).

Συνοψίζοντας, όσον αφορά τον σχηματισμό των μισθών και του μοναδιαίου κόστους εργασίας, η αύξηση των ακαθάριστων ετήσιων αμοιβών μετά το 2004 ανάγεται στην σημαντική πτώση του ποσοστού ανεργίας, το οποίο με τη σειρά του οφειλόταν στην συνέχιση της

μεγέθυνσης του ΑΕΠ με ταχείς ρυθμούς από το 2006 έως το 2008. Η μεγέθυνση αυτή βασίστηκε στα χαμηλά επιτόκια που επιτεύχθηκαν χάρη στην συμμετοχή στη ζώνη του ευρώ, στην κατανάλωση, τον δανεισμό και την οικοδομική δραστηριότητα, με μικρή συμμετοχή των παραγωγικών επενδύσεων. Για τον λόγο αυτό, χαρακτηριζόταν από το φαινόμενο της εξάντλησης της παραγωγικότητας της εργασίας. Ήταν, δηλαδή, ο ίδιος ο τύπος της ανάπτυξης που ευνοούσε την αύξηση των αμοιβών εργασίας και την επιβράδυνση της παραγωγικότητας, επομένως οδηγούσε σε αύξηση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος.

Ωστόσο, τα εμπορεύματα δεν ανταγωνίζονται τα μεν τα δε με κριτήριο το κόστος εργασίας αλλά με τις τιμές τους. Για τον λόγο αυτό μας ενδιαφέρει ο σχηματισμός των τιμών. Αυτός πραγματοποιείται με την εφαρμογή ενός περιθωρίου κέρδους επί του μοναδιαίου κόστους εργασίας.

Τα περιθώρια κέρδους στην Ελλάδα παραμένουν από τα υψηλότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 ακόμη και μετά την ένταξη της ελληνικής οικονομίας σε ένα άκρως ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον χωρίς την προστασία του εθνικού νομίσματος. Οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα, αντί να επωμιστούν το κόστος της προσαρμογής τους στον διεθνή ανταγωνισμό, επεδίωξαν να μεταφέρουν στους εργαζόμενους την πίεση του ανταγωνισμού (προκειμένου να μειωθεί το μοναδιαίο κόστος εργασίας και να ενισχυθεί έτσι η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων).

Ωστόσο, αυτός ο στόχος δεν είχε επιτευχθεί μέχρι την έναρξη της κρίσης εξαιτίας της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής η οποία, μετά το 2004, επεδίωξε την συνέχιση της οικονομικής μεγέθυνσης και οδήγησε σε μείωση του ποσοστού ανεργίας που ως γνωστόν ενισχύει την διαπραγματευτική δύναμη των εργατικών συνδικάτων, αλλά και των μεμονωμένων εργαζομένων, έναντι του εργοδότη τους.

Οι αυξήσεις των μισθών που επηρεάστηκαν από την πτώση του ποσοστού ανεργίας δεν οδήγησαν, όμως, σε μείωση των περιθωρίων κέρδους καθώς αντίστοιχα είχε αυξηθεί και η διαπραγματευτική θέση των επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού της

ελληνικής οικονομίας είχε υπερβεί τον κανονικό βαθμό χρησιμοποίησης, το παραγωγικό κενό είχε καταστεί θετικό και το επίπεδο παραγωγής είχε υπερβεί την μακροχρόνια τάση ανάπτυξης του ΑΕΠ, επιτρέποντας έτσι στις επιχειρήσεις να δίνουν σχετικά μικρή σημασία στις πιέσεις του ανταγωνισμού και να αυξάνουν τις τιμές τους (βλ. σχετικά στο Κεφάλαιο 2).

Προκειμένου να είχε αντισταθμιστεί η μεγάλη μείωση της ανταγωνιστικότητας τιμής των ελληνικών προϊόντων, θα έπρεπε να είχαν προσαρμοστεί αναλόγως οι τιμές στην Ελλάδα, σε εθνικό νόμισμα (σε ευρώ), με μείωση των περιθωρίων κέρδους είτε του μοναδιαίου κόστους εργασίας. Οι δύο όμως πλευρές, δηλαδή οι επιχειρήσεις και οι εργαζόμενοι υπερασπίστηκαν με επιτυχία τα εισοδηματικά μερίδιά τους στο ΑΕΠ (διότι οι συνθήκες υπερθέρμανσης της οικονομίας το επέτρεπαν).

Οι μεν εργαζόμενοι προσπάθησαν να αυξήσουν την αγοραστική δύναμη των αποδοχών τους ώστε να πλησιάσει τον μέσο όρο των πιο αναπτυγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι δε επιχειρήσεις προσπάθησαν να διατηρήσουν τα περιθώρια κέρδους στο εξαιρετικά υψηλό επίπεδο που βρίσκονταν στην αρχή της υπό εξέταση περιόδου (δηλαδή το 1995). Οι επιδιώξεις των δύο πλευρών εμφανίζονται ως συμμετρικές μεν αλλά υποκρύπτουν ασύμμετρες απαιτήσεις: οι μεν εργαζόμενοι επεδίωξαν την σύγκλιση των αποδοχών τους με τον μέσο όρο των πιο προηγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι δε επιχειρήσεις την διατήρηση των προνομίων τους έναντι του μέσου ευρωπαϊκού όρου (βλ. στο Κεφάλαιο 1).

Αυτή η εξέλιξη των πραγμάτων οδήγησε σε αυξήσεις των τιμών τις οποίες δεν μπορούσε να υποστηρίξει το παραγωγικό σύστημα της χώρας στον διεθνή ανταγωνισμό με δεδομένα τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του. Οι αυξήσεις των τιμών, με την συμβολή και της ανατίμησης του ευρώ, αλλά και τις μεγάλες αυξήσεις στην εσωτερική ζήτηση, οδήγησαν το έλλειμμα στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών σε επίπεδα υψηλότερα του 10% του ΑΕΠ. Κατόπιν τούτου, η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης, (του ανταγωνιστικού αποπληθωρισμού) εμφανίστηκε από τους διεθνείς οργανισμούς ως η αναγκαία λύση.

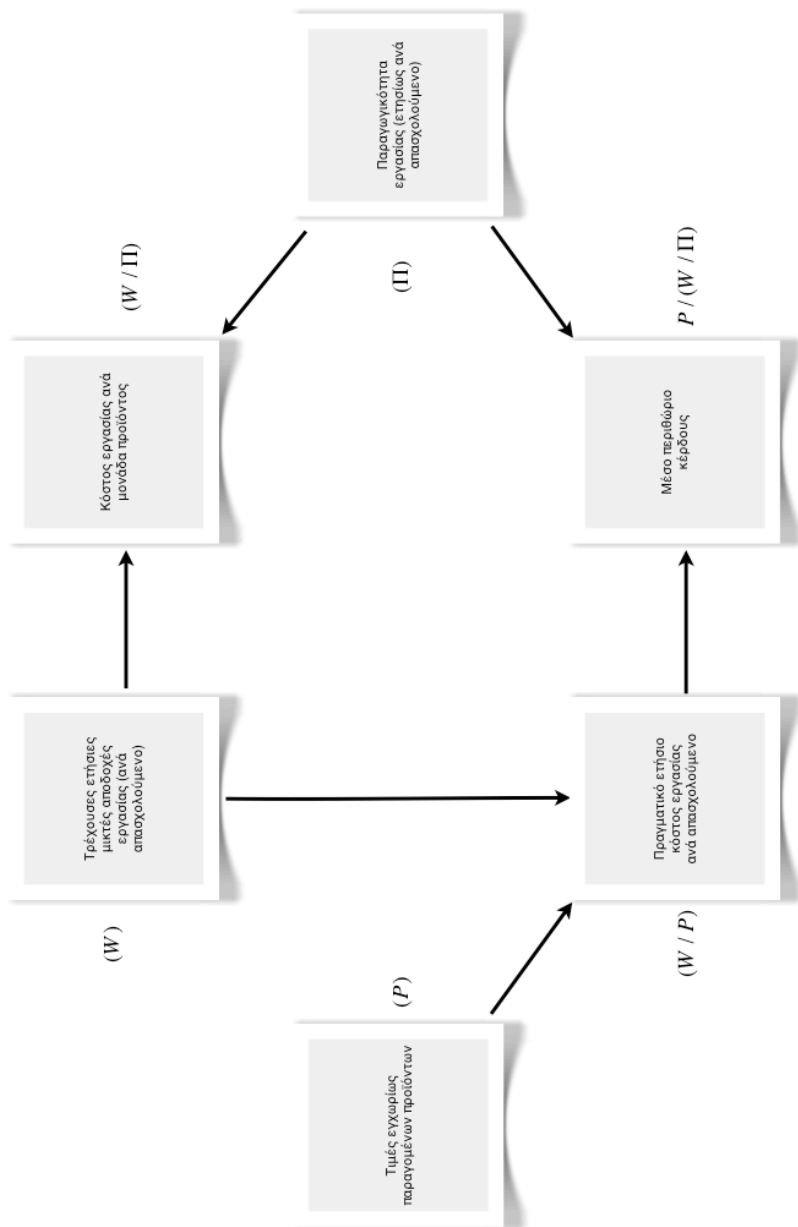
Η διαρθρωτική πολιτική που ασκείται σήμερα (2010-2011) προκειμένου να επιτευχθεί η εσωτερική υποτίμηση, επιχειρεί να λύσει το πρόβλημα που δημιουργήθηκε από τις αντικρουόμενες και ασύμβατες απαιτήσεις μεταξύ εργαζομένων και επιχειρήσεων, όπως τις περιγράψαμε παραπάνω, με διοικητική μέθοδο, παίρνοντας χωρίς προσχήματα το μέρος των επιχειρήσεων και επιβάλλοντας στην αγορά εργασίας και στο κοινωνικό κράτος ρυθμίσεις που αλλάζουν καθοριστικά το περιεχόμενο και τον συσχετισμό δυνάμεων σε βάρος των εργαζομένων.

Με άλλα λόγια, επιβάλλεται η συστημική μετεξέλιξη του μοντέλου του κοινωνικού κορπορατισμού (κράτος, εργαζόμενοι, εργοδότες), με την ταυτόχρονη από κάθε άποψη περιθωριοποίηση του κόσμου της μισθωτής εργασίας.

Κεφάλαιο 1

Οι μεταβολές των μεγεθών

Διάγραμμα 1. Οι σχέσεις μεταξύ των μεγεθών

1.1. Η παραγωγικότητα της εργασίας

Από τις μακροοικονομικές εξελίξεις, όπως αυτές έχουν εκτεθεί στις ετήσιες εκθέσεις του ΙΝΕ², προκύπτει ότι **τα έτη από το 1996 έως το 2004**, ήταν μια περίοδος ανάπτυξης της οικονομίας, η οποία σχετιζόταν με την προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων και τις συνακόλουθες δαπάνες, την πτώση των πραγματικών επιτοκίων, τις εισροές πόρων από την Ευρωπαϊκή Ένωση, τις πραγματικές αυξήσεις των μισθών και την συνακόλουθη άνοδο της ιδιωτικής κατανάλωσης, την υψηλή κερδοφορία των παραγωγικών επιχειρήσεων και την αύξηση των επενδύσεων. Η περίοδος αυτή χαρακτηριζόταν από υψηλές επενδύσεις σε μηχανολογικό εξοπλισμό και αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού. Οι δύο αυτοί παράγοντες ευνόησαν την άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία αυξήθηκε συνολικά, στη διάρκεια της περιόδου 1995-2004, κατά 30%.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2, οι επιδόσεις αυτές της ελληνικής οικονομίας όσον αφορά την παραγωγικότητα, ήταν από τις υψηλότερες μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μόνο μία χώρα, η Ιρλανδία, επέτυχε στην διάρκεια της ίδιας περιόδου αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας ανώτερες από τις αντίστοιχες της Ελλάδας.

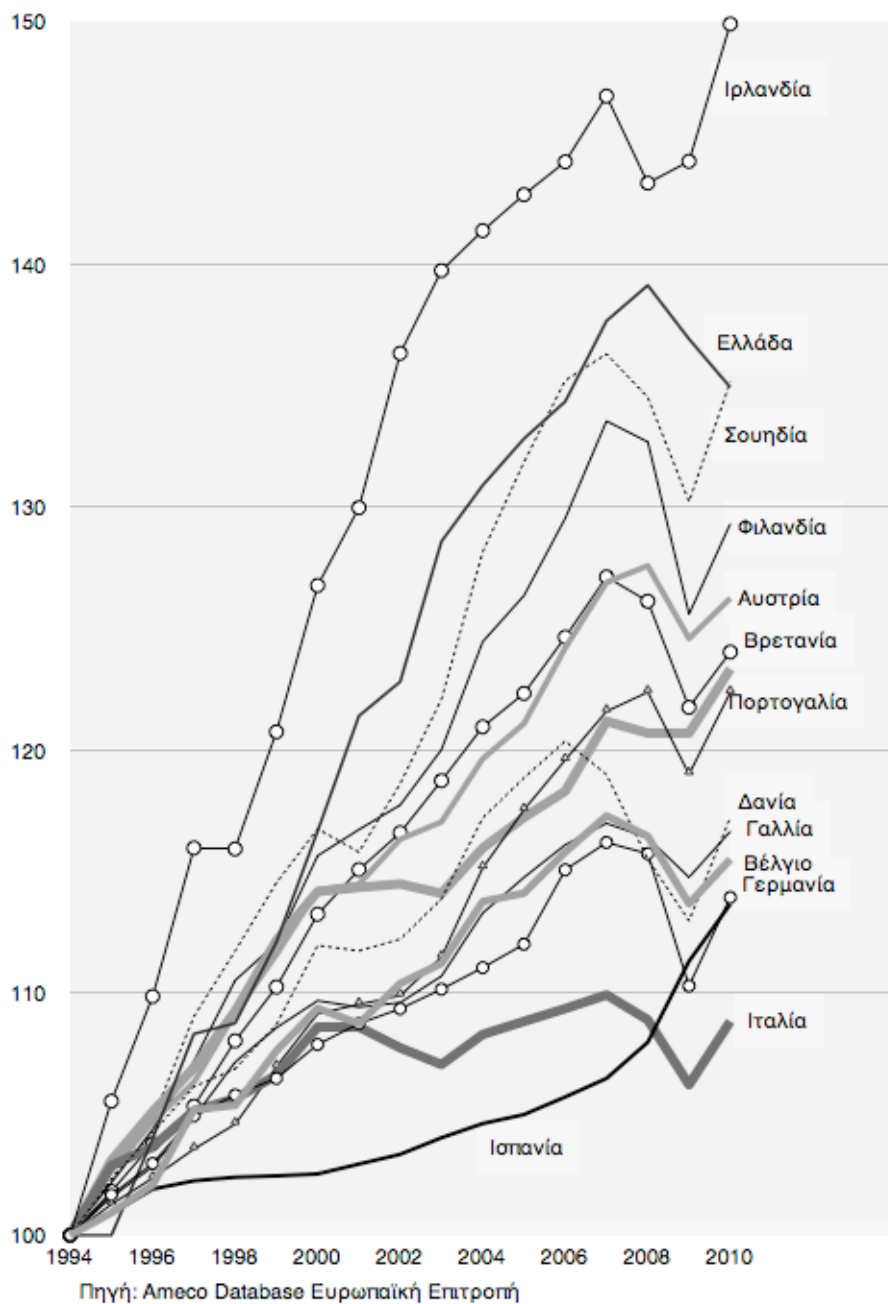
Με την εξέλιξη αυτή σχετίζονται οι αυξήσεις των αμοιβών εργασίας στην Ελλάδα, οι οποίες κατά το έτη 1995-2004 ήταν υψηλές σε διεθνή σύγκριση: οι απαιτήσεις των μισθωτών, όσον αφορά τις αποδοχές τους, τείνουν να ευθυγραμμιστούν στην μακροχρόνια διάρκεια, με την παραγωγικότητα της εργασίας (δηλαδή με τον γενικό πλούτο της κοινωνίας) (Layard, Nickell and Jackman 1991, Rowthorn 1977, Carlin and Soskice 2006), στον βαθμό βεβαίως που το επιτρέπει ο συσχετισμός δυνάμεων μεταξύ εργαζομένων και επιχειρήσεων³. Αυτό είναι ένα φαινόμενο που έχει την ισχύ οικονομικού νόμου, με την έννοια ότι

² Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, έτη 1998 έως 2010 (έκδοση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ).

³ Εάν οι αυξήσεις των πραγματικών μισθών στην μακροχρόνια διάρκεια θα ευθυγραμμιστούν *πλήρως* με τις αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας, είναι κάτι που εξαρτάται από τον κοινωνικό συσχετισμό δυνάμεων.

Διάγραμμα 2

Παραγωγικότητα εργασίας (1994=100)

ισχύει για όλες τις χώρες και όλες τις εποχές. Ως συνέπεια, οι αμοιβές εργασίας τείνουν να είναι υψηλότερες στις χώρες υψηλής παραγωγικότητας εργασίας και αντιστρόφως.

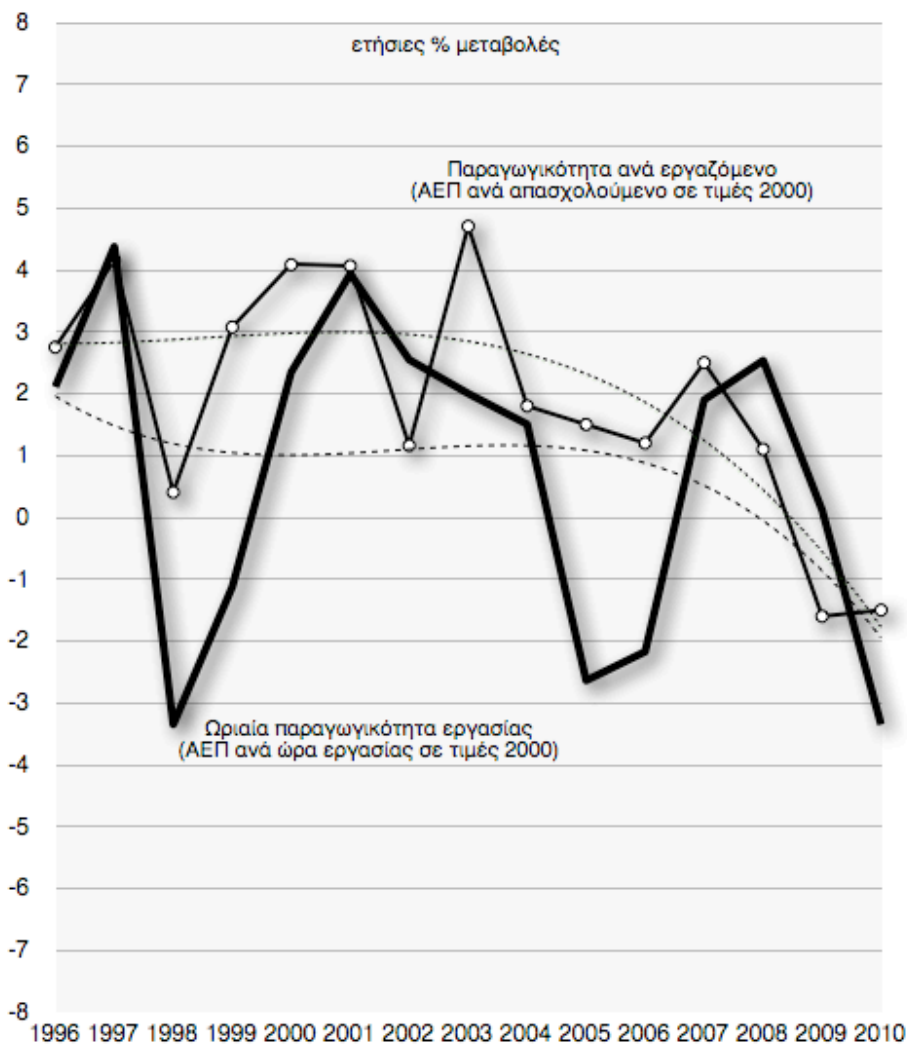
Με βάση αυτόν τον γενικό κανόνα, θα αναμέναμε ότι στην Ελλάδα οι αυξήσεις των ονομαστικών αμοιβών εργασίας κατά την υπό εξέταση περίοδο θα ήταν ανάλογες, έστω κατά προσέγγιση, των αυξήσεων της παραγωγικότητας της εργασίας. Ακολουθώντας τον ίδιο συλλογισμό, θα αναμέναμε, για την περίοδο 1995-2004, μικρές αυξήσεις των μισθών σε τέσσερις μεγάλες χώρες της Ευρώπης, δηλαδή στη Γερμανία, την Ιταλία, την Γαλλία και την Ισπανία, όπου οι αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας κατά την ίδια περίοδο ήταν της τάξης του 5%-15%.

Έχει παρατηρηθεί (Ball and Moffitt 2001, Stiglitz 1997) ότι οι απαιτήσεις των εργαζομένων μακροχρόνια τείνουν να προσαρμοστούν μεν στις μεταβολές του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας, συνήθως όμως με κάποια υστέρηση⁴. Έτσι, είναι δυνατόν να παρατηρήσουμε αρκετά μεγάλες χρονικές περιόδους κατά τις οποίες οι απαιτήσεις των μισθωτών και η παραγωγικότητα δεν συγχρονίζονται και προκαλούν σημαντικές μεταβολές στο μοναδιαίο κόστος εργασίας. Αυτή η διαπίστωση είναι χρήσιμη και για την ερμηνεία των μεταβολών του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ελλάδα μετά το 2004 και μέχρι την έναρξη της κρίσης, δηλαδή κατά μία περίοδο στην διάρκεια της οποίας η παραγωγικότητα της εργασίας επιβραδύνθηκε. Η εν λόγω επιβράδυνση είναι εμφανής στην σχετική καμπύλη της Ελλάδας στο Διάγραμμα 2, αλλά γίνεται καλύτερα αντιληπτή στο Διάγραμμα 3, στο οποίο φαίνονται οι ετήσιες μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας (ΑΕΠ ανά απασχολούμενο και ΑΕΠ ανά ώρα εργασίας σε σταθερές τιμές 2000).

⁴ Οι Stiglitz (1997) και Ball and Moffitt (2001), μεταξύ άλλων, χρησιμοποίησαν την ιδέα μιας επιβράδυνσης ή επιτάχυνσης της παραγωγικότητας που συνοδεύεται από βραδεία προσαρμογή των απαιτήσεων των εργαζομένων, προκειμένου να ερμηνεύσουν αλλαγές στο ποσοστό ανεργίας.

Διάγραμμα 3

Η επιβράδυνση της παραγωγικότητας

Πηγή: Ameco Database Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3, το 2004 υπήρξε σημείο καμπής και η παραγωγικότητα έκτοτε επιβραδύνεται. Σε αυτήν την επιβράδυνση προστέθηκαν, το 2009-2010, οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και της ασκούμενης υφεσιακής πολιτικής για την αντιμετώπιση των δημοσιονομικών προβλημάτων της χώρας. Η υποχώρηση της παραγωγικότητας της εργασίας κατά την τελευταία διετία υπήρξε μεγάλη (αθροιστικά -2,8% το 2009-2010).

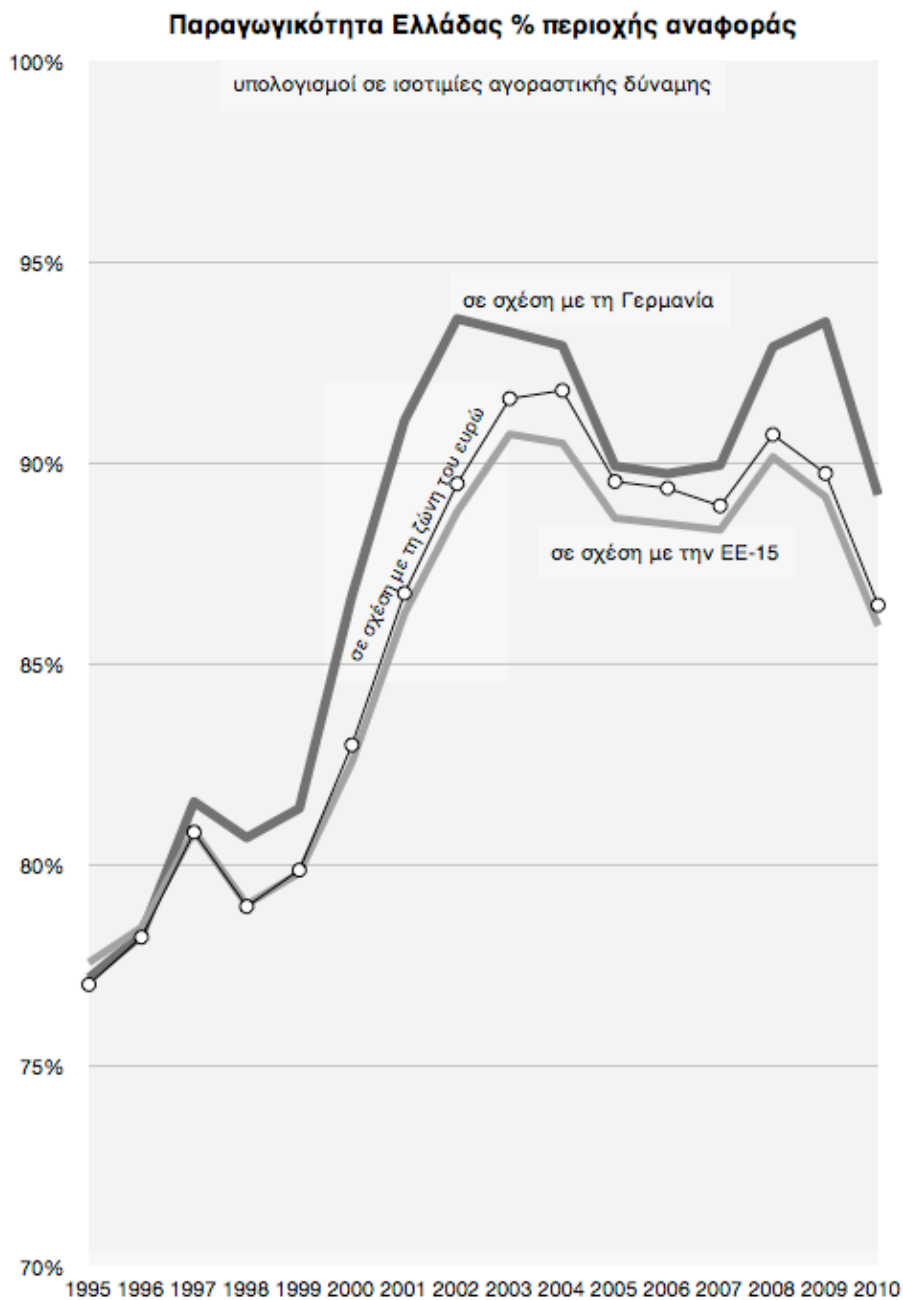
Η πώση της παραγωγικότητας κατά τα έτη 2004-2008 σχετιζόταν:

- με το γεγονός ότι παρά την επιβράδυνση της εσωτερικής ζήτησης που συνόδευε την ολοκλήρωση της προετοιμασίας των Ολυμπιακών Αγώνων, ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού υπερέβη τον κανονικό, συνήθη, βαθμό χρήσης⁵ (normal capacity),
- με την αποδυνάμωση της επενδυτικής προσπάθειας σε μηχανολογικό εξοπλισμό, νέες τεχνολογικές μεθόδους παραγωγής και υποδομές.

Η μεγέθυνση του ΑΕΠ κατά την συγκεκριμένη περίοδο βασίστηκε στην ιδιωτική κατανάλωση και την ανάπτυξη του οικοδομικού τομέα (αναδιάρθρωση του χρηματοπιστωτικού τομέα, μείωση των ονομαστικών επιτοκίων χάρη στην υιοθέτηση του ευρώ και των πραγματικών επιτοκίων χάρη στο γεγονός ότι ο πληθωρισμός στην Ελλάδα υπερέβαινε τον αντίστοιχο μέσο όρο της ευρωζώνης, δανεισμός των νοικοκυριών, αύξηση της ζήτησης για κατοικίες). Οι επενδύσεις σε παραγωγικό κεφάλαιο αντίθετα, επιβραδύνθηκαν, και σε συνδυασμό με την αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού πέραν του κανονικού βαθμού χρήσης, οδήγησαν στην παρατηρούμενη επιβράδυνση της παραγωγικότητας. Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας κατά την τετραετία 2005-2008 ανήλθε σε περίπου 6% αθροιστικά, ενώ κατά τις δύο προηγούμενες τετραετίες (2001-2004 και 1997-2000) είχε υπερβεί το 12% για κάθε μία από αυτές.

⁵ Αυτό φαίνεται στα στατιστικά στοιχεία με περισσότερους τρόπους, όπως ότι το παραγωγικό κενό είχε καταστεί θετικό και ο όγκος της παραγωγής είχε υπερβεί το δυνητικό επίπεδο παραγωγής.

Διάγραμμα 4

Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα:

- η μεν παραγωγή να αυξηθεί πάνω από την μακροχρόνια τάση της και
- η ανεργία να μειωθεί για πρώτη φορά σε επίπεδο συγκρίσιμο με αυτό των πρώτων ετών της δεκαετίας του 1990,
- πλην όμως, η παραγωγικότητα να επιβραδύνεται.

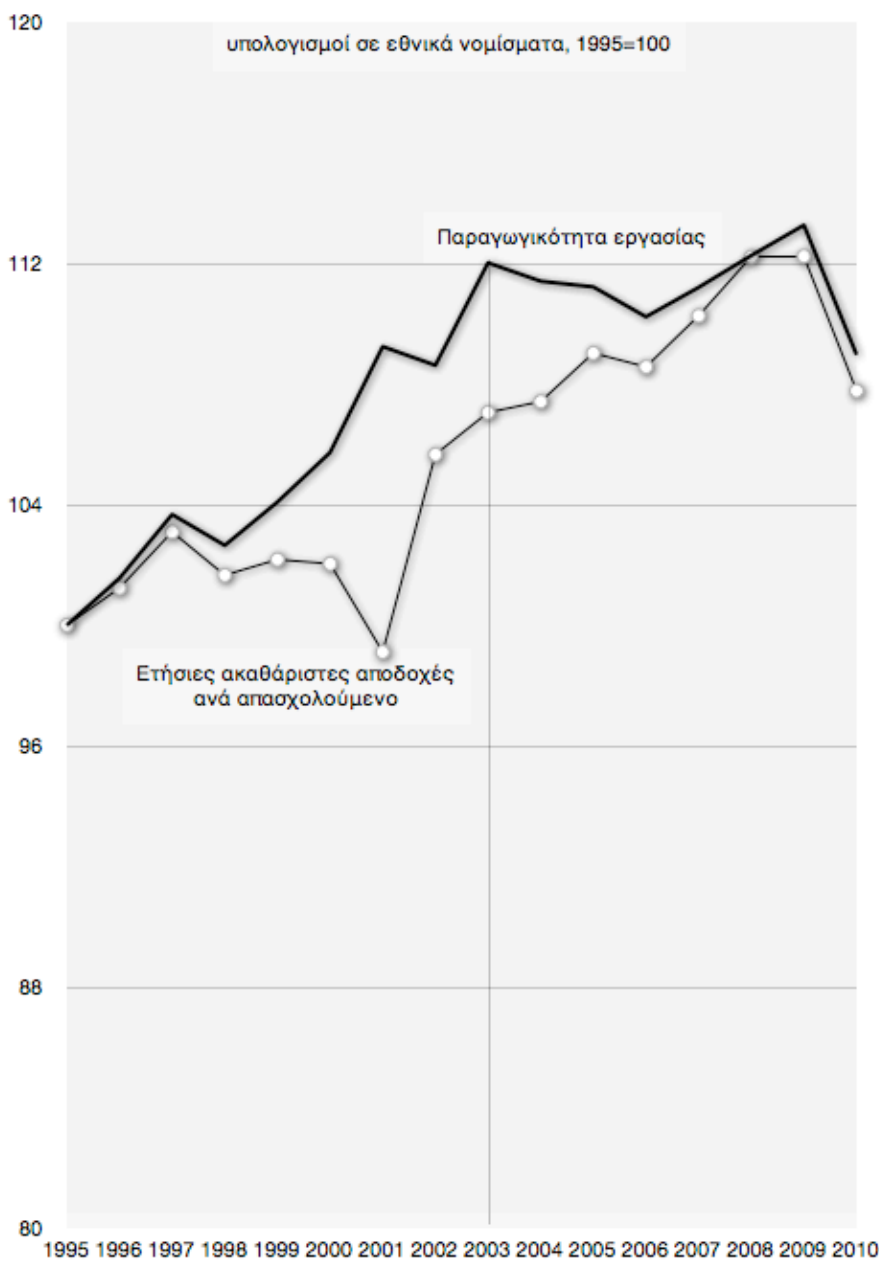
Σε επόμενη ενότητα του βιβλίου αναλύεται η σημασία των εξελίξεων αυτών για την διαμόρφωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας στην Ελλάδα.

Η σύγκριση των επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας, όσον αφορά την παραγωγικότητα της εργασίας, με ορισμένες περιοχές ή χώρες αναφοράς όπως η ευρωζώνη, η Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 αναπτυγμένων "παλαιών" χωρών μελών και η Γερμανία (Διάγραμμα 4) επαληθεύει με σαφή τρόπο τις παραπάνω διαπιστώσεις σχετικά με την εξέλιξη της παραγωγικότητας: Κατά τα έτη 1995-2002, η παραγωγικότητα αυξανόταν στην Ελλάδα με πολύ υψηλότερους ρυθμούς σε σύγκριση με τις περιοχές αναφοράς, και εν συνεχεία, μέχρι και το 2008, η απόσταση που χωρίζει την παραγωγικότητα στην Ελλάδα από την μέση παραγωγικότητα στην ευρωζώνη, την ΕΕ-15 ή την Γερμανία σταθεροποιήθηκε. Με άλλα λόγια, ο ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας στην Ελλάδα παρέμενε περίπου ίσος με το αντίστοιχο μέσο μέγεθος στις περιοχές αναφοράς. Όπως αναφέρεται αναλυτικά παρακάτω, δεν παρουσιάστηκε αντίστοιχο φαινόμενο με τις ονομαστικές αμοιβές που ακολούθησαν πορεία αύξησης ταχύτερης από όσο στις περιοχές αναφοράς. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα, συγκρινόμενο με περιοχές αναφοράς όπως η ευρωζώνη και η Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 ή με χώρες όπως η Γερμανία ή η Γαλλία να εμφανίζεται αυξημένο, μετά το 2004.

Εντούτοις, το διεθνές εμπόριο της Ελλάδας (αγαθών και υπηρεσιών) δεν διεξάγεται μόνον με τις παραπάνω περιοχές αναφοράς, δηλαδή με την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις υποδιαιρέσεις της, αλλά με ένα ευρύτερο σύνολο χωρών, εκ των οποίων οι 35 καλύπτουν το μεγαλύτερο ποσοστό των διεθνών ανταλλαγών της Ελλάδας. Έναντι του συνόλου αυτών των

Διάγραμμα 5

Παραγωγικότητα Ελλάδας έναντι 35 ανταγωνιστριών χωρών

Πηγή: Ameco Database Ευρωπαϊκή Επιτροπή

35 κυριότερων ανταγωνιστριών χωρών⁶, η αύξηση της παραγωγικότητας στην Ελλάδα, κατά τα έτη 1995-2003, υπήρξε θεαματική: με βάση 100 το έτος 1995, η παραγωγικότητα εργασίας είχε αυξηθεί το 2003 κατά 12% περισσότερο από όσο στις 35 ανταγωνίστριες χώρες. Το προβάδισμα που απέκτησε έτσι η ελληνική οικονομία διατηρήθηκε εν συνεχεία μέχρι το 2009.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 5, η ταχεία αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας στην Ελλάδα, σε σύγκριση με τις 35 ανταγωνίστριες χώρες, συνοδεύτηκε από αυξήσεις των ονομαστικών αποδοχών (ετήσιες ακαθάριστες αποδοχές ανά απασχολούμενο) που ακολούθησαν και αυτές ρυθμούς υψηλότερους από τις 35 ανταγωνίστριες χώρες. Εντούτοις, οι ρυθμοί αύξησης των δύο μεγεθών *στο σύνολο της περιόδου 1995-2009* ήταν παραπλήσιοι, με αποτέλεσμα να διατηρείται η σχετική σταθερότητα του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος της Ελλάδας έναντι των 35 ανταγωνιστριών χωρών (υπολογισμοί σε εθνικά νομίσματα).

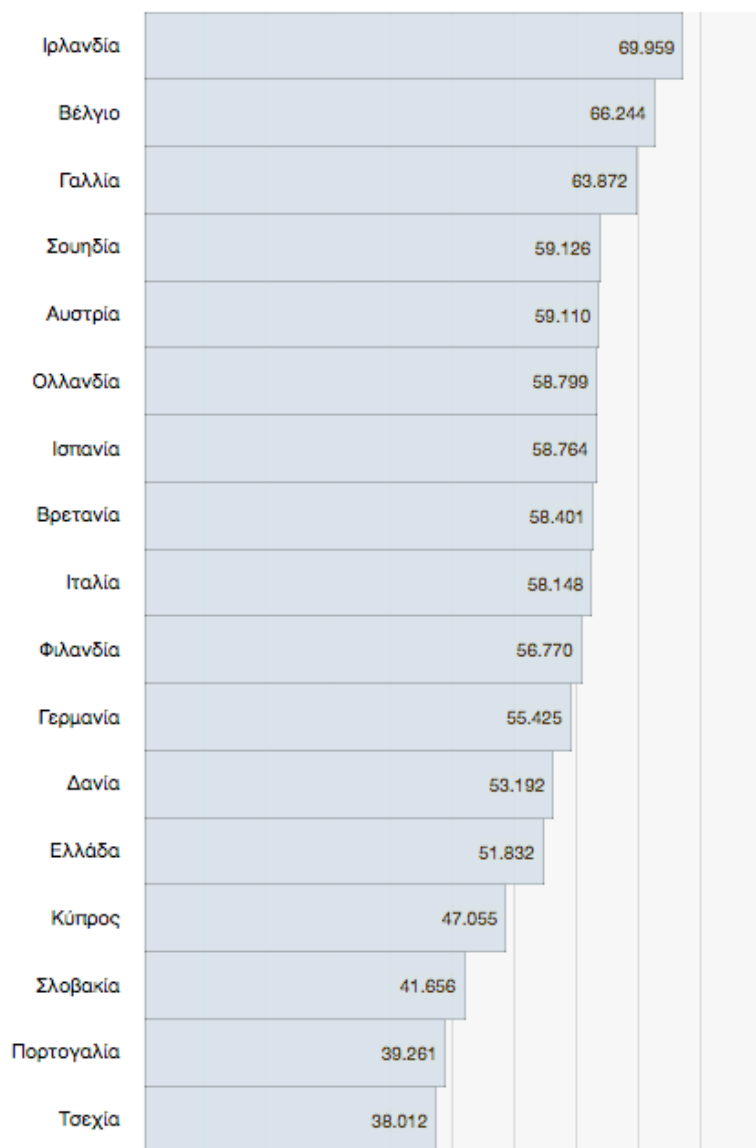
Οι υπολογισμοί αυτοί έχουν γίνει σε εθνικό νόμισμα και δεν λαμβάνουν επομένως υπόψη τους την επίπτωση που έχει στην ανταγωνιστικότητα η ισοτιμία του ευρώ. Το ζήτημα αυτό αναλύεται εκτενέστερα παρακάτω.

Το άλμα που πραγματοποίησε η ελληνική οικονομία, σε ό,τι αφορά την παραγωγικότητα της εργασίας κατά την περίοδο 1995-2008, αναβάθμισε την θέση της στην κατάταξη των ανεπτυγμένων οικονομιών της Ευρώπης με κριτήριο την παραγωγικότητα. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 6, η παραγωγικότητα ανερχόταν στην Ελλάδα σε 51,8 χιλιάδες μονάδες αγοραστικής δύναμης έναντι 55 έως 60 χιλιάδες για τις περισσότερες από τις πιο προηγμένες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε σχέση με την ΕΕ των 15 "παλαιών" χωρών μελών, η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα ανερχόταν το 2009 σε 89% του μέσου όρου, ενώ σε σχέση με την Ευρώπη των 27, το αντίστοιχο ποσοστό ανερχόταν σε 97%.

⁶ Οι δείκτες για τις 35 κυριότερες ανταγωνίστριες χώρες είναι προϊόν διπλής στάθμισης: λαμβάνουν υπόψη τους το ποσοστό συμμετοχής εκάστης χώρας και εκάστου κλάδου οικονομικής δραστηριότητας στο διεθνές εμπόριο της Ελλάδας.

Διάγραμμα 6

Παραγωγικότητα εργασίας (σε ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης, 2009)

Πηγή: Ameco Database Ευρωπαϊκή Επιτροπή

1.2. Οι μέσες ετήσιες ακαθάριστες αποδοχές

Ως μέτρο της αμοιβής εργασίας θεωρούμε τις μέσες ετήσιες ακαθάριστες (ή μικτές) τρέχουσες αποδοχές. Ο όρος "μικτές" ή "ακαθάριστες" αναφέρεται στο γεγονός ότι πρόκειται για τις αμοιβές με την ευρύτερη έννοια, διότι περιλαμβάνουν, πέραν των καθαρών αποδοχών (take-home pay), τον φόρο εισοδήματος, τις ασφαλιστικές εισφορές του εργαζόμενου και του εργοδότη, και κάθε άλλου είδους παροχές που μπορούν να εκληφθούν ως αμοιβή εργασίας. Ο όρος "μέσες" αναφέρεται στο γεγονός ότι πρόκειται για την μέση αμοιβή ανά απασχολούμενο.

Οι μέσες ακαθάριστες ετήσιες αποδοχές ακολουθούν γενικά ανοδική πορεία επειδή προσαρμόζονται στις μεταβολές των τιμών (ακριβέστερα στον δείκτη τιμών καταναλωτή) και της παραγωγικότητας της εργασίας. Η εξέλιξή τους στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης φαίνεται στα Διαγράμματα 7α και 7β. Για να διευκολυνθεί η σύγκριση, η Γερμανία και η Ελλάδα εμφανίζονται σε αμφότερα τα διαγράμματα ως χώρες αναφοράς.

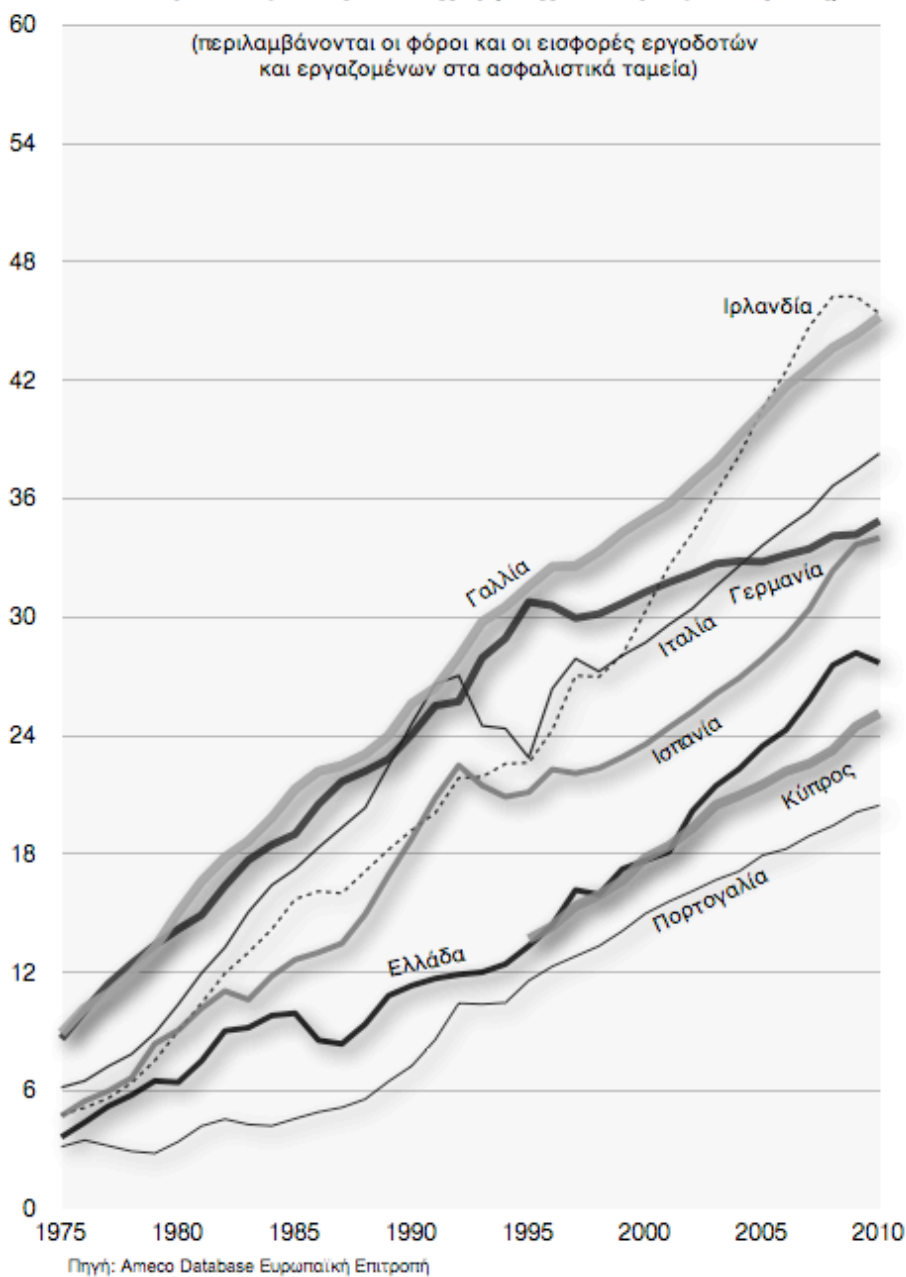
Από τα εν λόγω διαγράμματα γίνεται φανερό ότι οι μέσες ακαθάριστες αποδοχές στην Ελλάδα:

- αυξήθηκαν μετά το 1995 με ρυθμούς υψηλότερους από ό,τι στην προηγούμενη εικοσαετία (1975-1994), και ότι
- αυξήθηκαν, κατά την ίδια περίοδο, ταχύτερα από ό,τι στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με εξαίρεση την Ιρλανδία και την Ολλανδία.

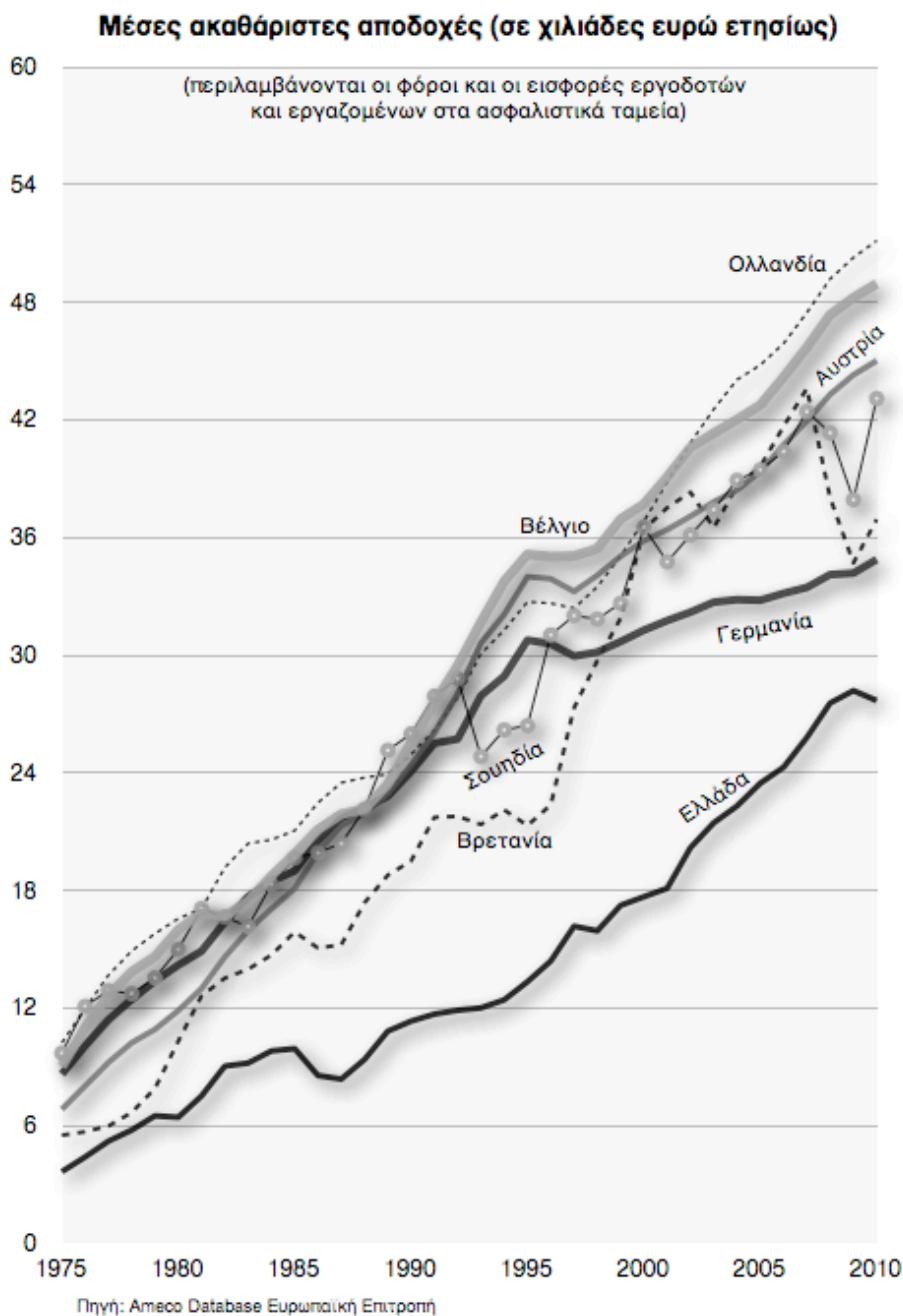
Είναι χαρακτηριστικό ότι οι αμοιβές στην Ελλάδα υπερέβησαν τις αντίστοιχες στην Κύπρο και έκλεισαν σημαντικά την απόσταση με τις αμοιβές στην Ισπανία. Ακόμη πιο θεαματική είναι η σύγκλιση με τις αμοιβές στην Γερμανία, πλην όμως, αυτό δεν οφείλεται μόνο στις ελληνικές αυξήσεις αλλά και στη συγκράτηση των γερμανικών μισθών. Από τα Διαγράμματα 7α και 7β γίνεται φανερό ότι η Γερμανία ασκεί κοινωνικό dumping έναντι όλων των άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Διάγραμμα 7α

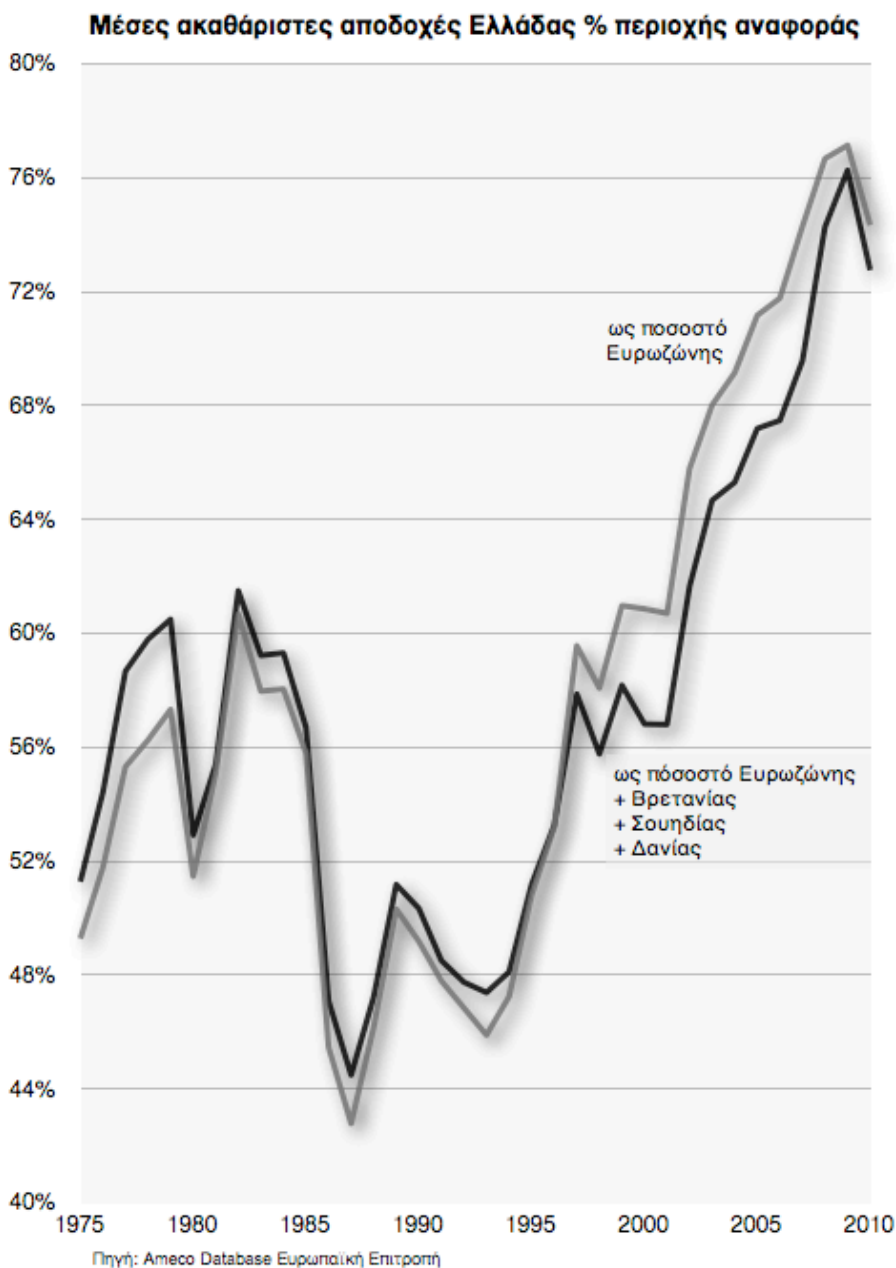
Μέσες ακαθάριστες αποδοχές (σε χιλιάδες ευρώ ετησίως)

Διάγραμμα 7β

Διάγραμμα 8

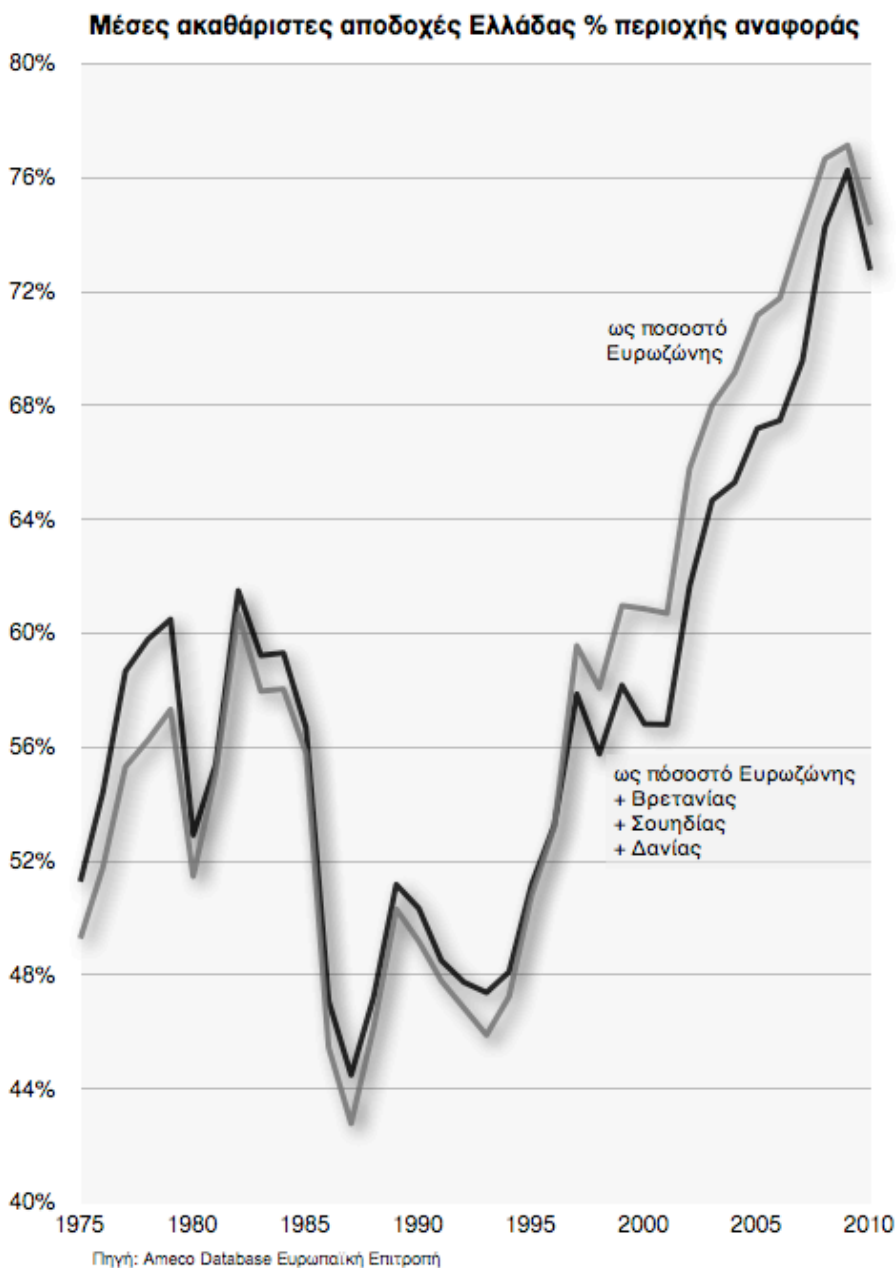

Η μεγάλη αύξηση των μέσων ακαθάριστων αποδοχών στην Ελλάδα, είτε σε σχέση με προηγούμενες περιόδους, είτε σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά την ίδια περίοδο, επιβεβαιώνεται από την σύγκριση που φαίνεται στο Διάγραμμα 8 και η οποία αναφέρεται στις μέσες ακαθάριστες αποδοχές στην Ελλάδα σε σχέση με το αντίστοιχο μέγεθος σε δύο περιοχές αναφοράς: στην ευρωζώνη και σε μια περιοχή που αποτελείται από την ευρωζώνη, την Βρετανία, την Σουηδία και την Δανία.

Σε σχέση με αμφότερες τις περιοχές αναφοράς, οι μέσες αποδοχές στην Ελλάδα, κατά τα έτη 1996-2009, παρουσίασαν εντυπωσιακή άνοδο. Πιο συγκεκριμένα, ο λόγος αποδοχών Ελλάδας/ ευρωζώνης αυξήθηκε από το 50% περίπου το 1995 σε 75% περίπου το 2009.

Ωστόσο, οι ανταλλαγές της Ελλάδας δεν περιορίζονται στην ευρωζώνη ή στην Ευρώπη αλλά περιλαμβάνουν περισσότερες χώρες. Σε σχέση με τις 35 κυριότερες ανταγωνίστριες χώρες με τις οποίες πραγματοποιείται το μεγαλύτερο μέρος του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας, η αύξηση των μέσων ακαθάριστων αποδοχών ανήλθε, κατά τα έτη 1995-2009, σε 12,5% (Διάγραμμα 9). Ο υπολογισμός αυτός έχει γίνει σε εθνικό νόμισμα και ως εκ τούτου δεν λαμβάνει υπόψη του τις μεταβολές της συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ. Προκειμένου να συνυπολογίσουμε στην σύγκριση των μισθών Ελλάδας / 35 ανταγωνιστριών χωρών την επίπτωση της συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ, μετατρέπουμε όλες τις αποδοχές σε έναν κοινό νόμισμα (εν προκειμένω το δολάριο) και διαμορφώνουμε εκ νέου έναν δείκτη που εκφράζει την αναλογία μισθών στην Ελλάδα έναντι των ανταγωνιστριών χωρών. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 9, ο δείκτης που συγκρίνει τις αμοιβές στην Ελλάδα με τις αντίστοιχες στις 35 ανταγωνίστριες χώρες, σε κοινό νόμισμα (σε δολάρια), παρουσιάζει εξέλιξη κατά πολύ διαφορετική από την αντίστοιχη του δείκτη σε εθνικά νομίσματα: Ενώ οι αποδοχές στην Ελλάδα, υπολογισμένες σε εθνικά νομίσματα, αυξήθηκαν κατά 12,5% περισσότερο από ό,τι οι αποδοχές στις ανταγωνίστριες χώρες, παρουσίασαν αύξηση (+30%) όταν τις υπολογίζουμε σε δολάρια (όταν δηλαδή λαμβάνεται υπόψη η συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ έναντι των άλλων νομισμάτων).

Διάγραμμα 9

Από την επεξεργασία των στοιχείων της βάσης δεδομένων Annual Macroeconomic Database της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, προκύπτει ότι για το έτος 2009, στην κατάταξη των πιο αναπτυγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με κριτήριο τις ακαθάριστες αποδοχές ανά απασχολούμενο σε ευρώ, η Ελλάδα διατηρεί, όπως και επί σειρά προηγούμενων ετών, μία από τις τελευταίες θέσεις.

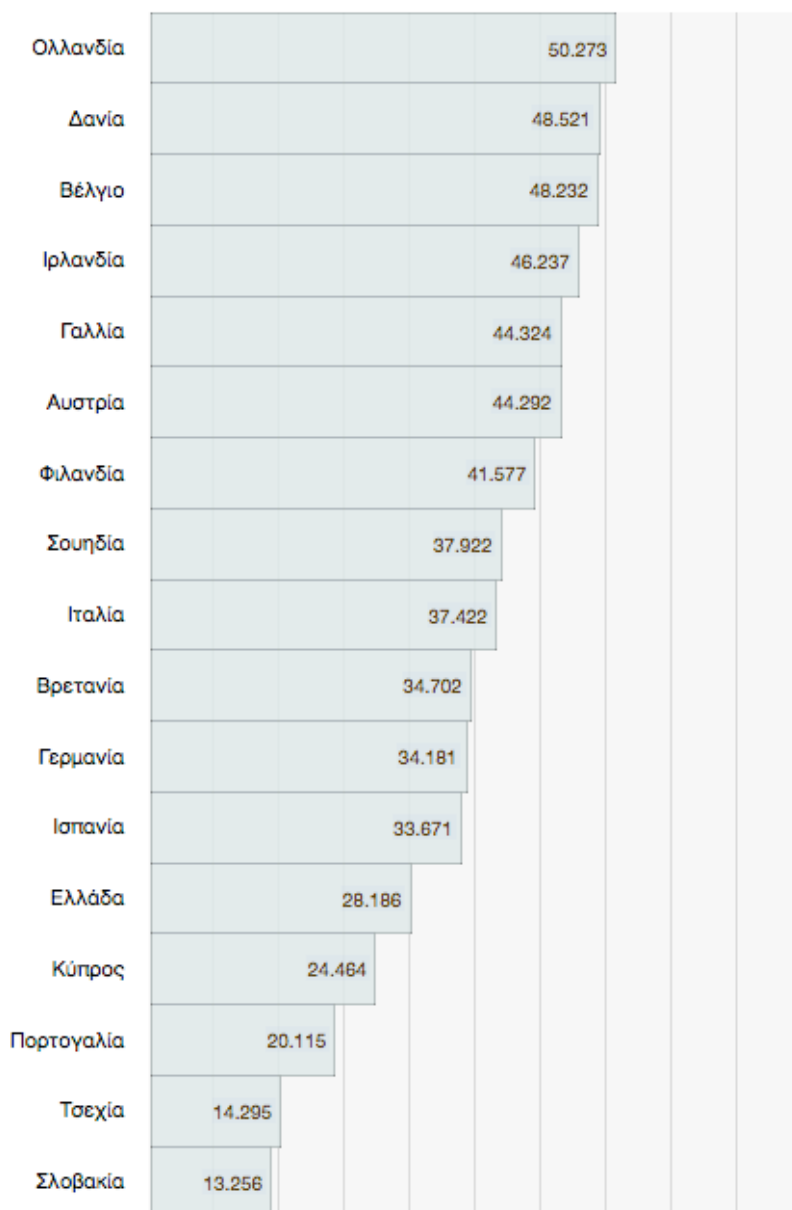
Οι μέσες ετήσιες ακαθάριστες αποδοχές, το 2009, ανέρχονταν στην Ελλάδα σε 28.186 ευρώ (Διάγραμμα 3) ήτοι 2013 ευρώ μηνιαίως για 14 μήνες (περιλαμβανομένων των φόρων και των ασφαλιστικών εισφορών εργοδοτών και εργαζομένων).

Το αντίστοιχο μέγεθος στην Πορτογαλία ανερχόταν σε 20.115 ευρώ ετησίως, στην Ιρλανδία σε 46.232 ευρώ, στην Ισπανία σε 33.671 ευρώ και στην Ιταλία σε 37.422 ευρώ. Η σύγκριση αυτή δείχνει ότι οι χώρες της ευρωζώνης που αντιμετωπίζουν, στη διάρκεια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης, δημοσιονομικά προβλήματα είτε μεγάλα ελλείμματα στο εξωτερικό ισοζύγιο, είτε στο τραπεζικό τους σύστημα, και για τους λόγους αυτούς έχουν καταφύγει ή πιθανότατα θα καταφύγουν στον ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης, καλύπτουν ολόκληρο το φάσμα των αμοιβών: οι μισθοί στην Ιρλανδία είναι από τους υψηλότερους, στην Ιταλία παραμένουν αρκετά υψηλοί παρά την πολιτική λιτότητας της δεκαετίας του 1990, ενώ στην Ισπανία, την Ελλάδα και την Πορτογαλία είναι χαμηλοί (σε σύγκριση βεβαίως με τις άλλες αναπτυγμένες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης).

Ως εκ τούτου, η προσπάθεια, που συστηματικά γίνεται στην δημόσια συζήτηση να αποδοθούν τα προβλήματα των εν λόγω χωρών στους υποτιθέμενους υψηλούς μισθούς είναι μάλλον ατυχής καθώς η ομάδα των χωρών της νότιας Ευρώπης είναι ετερογενής ως προς το ύψος των αμοιβών εργασίας. Ούτως ή άλλως η ερμηνεία τέτοιων σύνθετων φαινομένων, όπως η δημοσιονομική κρίση των συγκεκριμένων χωρών, με βάση ένα και μοναδικό μέγεθος, είναι απλοϊκή και ανήκει περισσότερο στον χώρο της ιδεολογίας και λιγότερο στον χώρο της επιστήμης.

Διάγραμμα 10

Μέσες ετήσιες αποδοχές ανά χώρα 2009 (σε ευρώ)

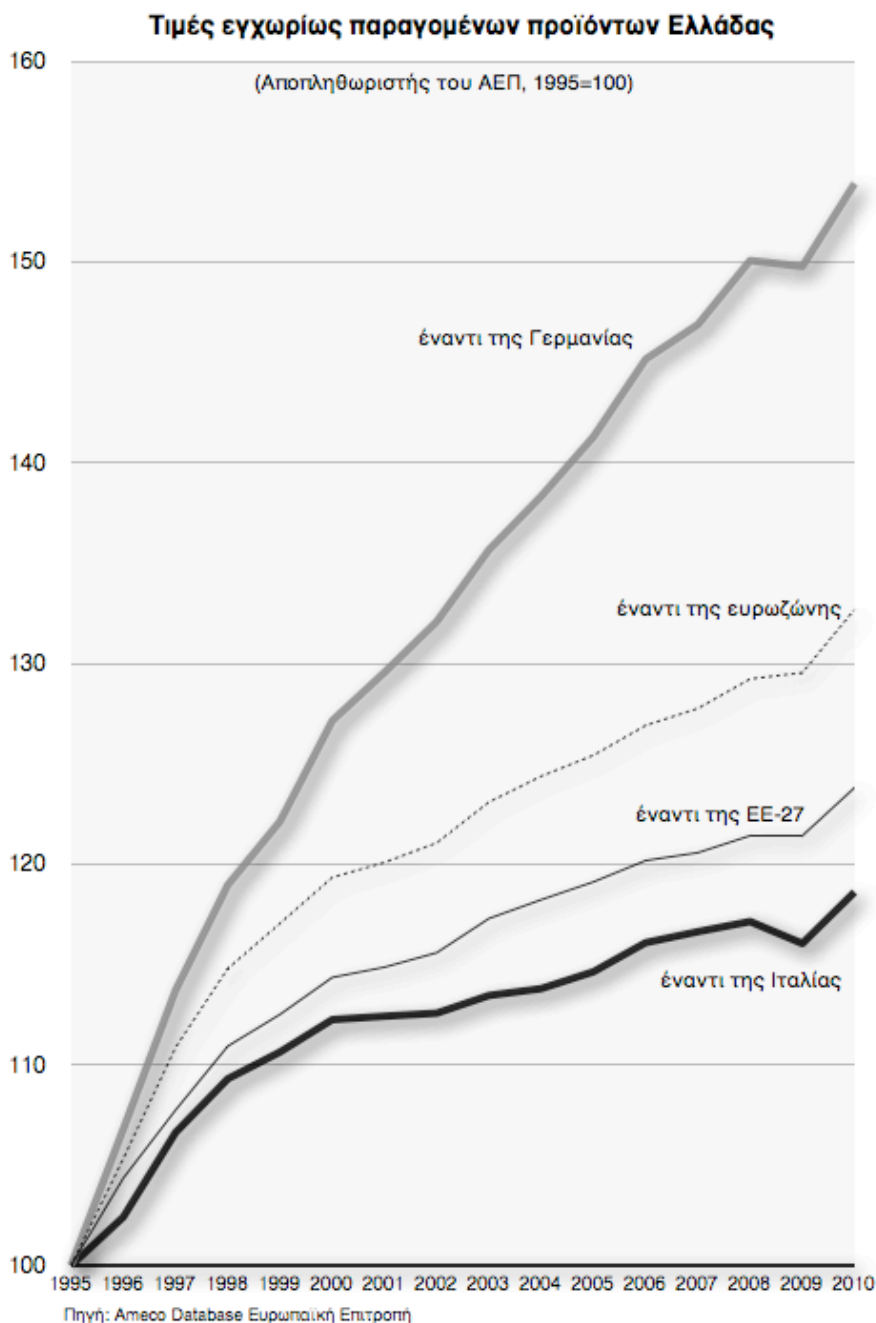

Πηγή: Ameco Database Ευρωπαϊκή Επιτροπή

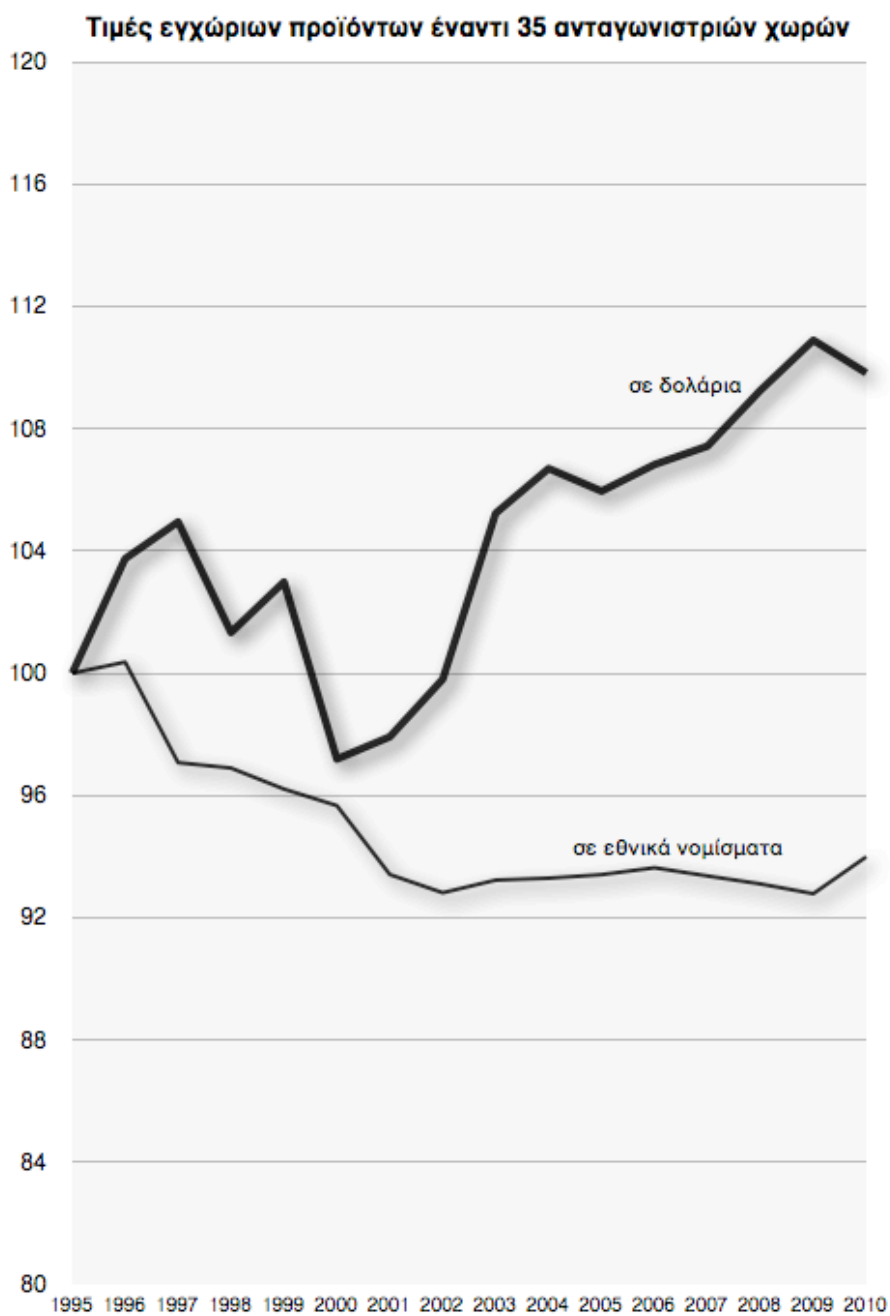
1.3. Οι τιμές των εγχωρίως παραγομένων προϊόντων

Οι τιμές των εγχωρίως παραγομένων προϊόντων (αγαθών και υπηρεσιών) αυξάνονταν με υψηλούς ρυθμούς το 1995 (περίπου 7,5%). Κατά τα έτη που ακολούθησαν, και μέχρι την υιοθέτηση του ευρώ από την Ελλάδα, ο πληθωρισμός μειώθηκε στο επίπεδο του 3%. Έκτοτε, ακολουθώντας διάφορες αυξομειώσεις, κινήθηκε γύρω από το επίπεδο αυτό (του 3%). Αθροιστικά για τα έτη 1995-2009, η μεταβολή των τιμών των εγχωρίων προϊόντων (δηλαδή ο αποπληθωριστής του ΑΕΠ) ανήλθε σε 72%. Η αντίστοιχη μεταβολή των ετών 2000-2009 ανήλθε σε 30% και των ετών 1995-2000 σε 42%. Έναντι μιας χώρας όπως η Γερμανία, στην οποία έχει επιτευχθεί ο στόχος της σταθερότητας των τιμών (σωρευτική αύξηση 1995-2009 = 11%), οι επιδόσεις της Ελλάδας, σε ό,τι αφορά τις τιμές των εγχωρίων προϊόντων, ήταν εξαιρετικά δυσμενείς: οι τιμές των ελληνικών προϊόντων αυξήθηκαν, στη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, περίπου κατά 55% περισσότερο από όσο για τα γερμανικά προϊόντα (βλ. Διάγραμμα 11). Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία επειδή η Γερμανία αποτελεί έναν εκ των κυριότερων προορισμών των ελληνικών εξαγωγών. Σε ό,τι αφορά την σύγκριση με την Ιταλία, έναν άλλο μεγάλο εμπορικό εταίρο της Ελλάδας, η αντίστοιχη διαφορά στις τιμές αθροιστικά για τα έτη 1995-2009 ανήλθε σε 18% και για τα έτη 2000-2009 σε 6%. Εντούτοις, η Γερμανία και η Ιταλία αποτελούν μόνον δύο από τις χώρες με τις οποίες διεξάγεται το διεθνές εμπόριο της Ελλάδας. Εάν θεωρήσουμε ως περιοχή αναφοράς το σύνολο της ευρωζώνης τότε η διαφορά ανέρχεται στο 30% περίπου, και την ΕΕ 27 στο 23%. Προκειμένου να προσεγγίσουμε σχεδόν το σύνολο των ανταγωνιστριών χωρών, πρέπει να θεωρήσουμε ως περιοχή αναφοράς τις 35 κυριότερες πιο αναπτυγμένες χώρες, που αποτελούν και τις 35 κυριότερες ανταγωνίστριες χώρες της Ελλάδας. Έναντι αυτών των χωρών, ο πληθωρισμός στην Ελλάδα δεν παρουσίασε αύξηση, όταν η σύγκριση γίνεται σε εθνικά νομίσματα. Εάν όμως λάβουμε υπόψη μας και τις συναλλαγματικές ισοτιμίες (Διάγραμμα 12, υπολογισμοί σε δολάρια), η αύξηση ανέρχεται σε 17%. Ο δείκτης αυτός είναι η πραγματική σταθμισμένη συναλλαγματική ισοτιμία και εκφράζει την ανταγωνιστικότητα τιμής.

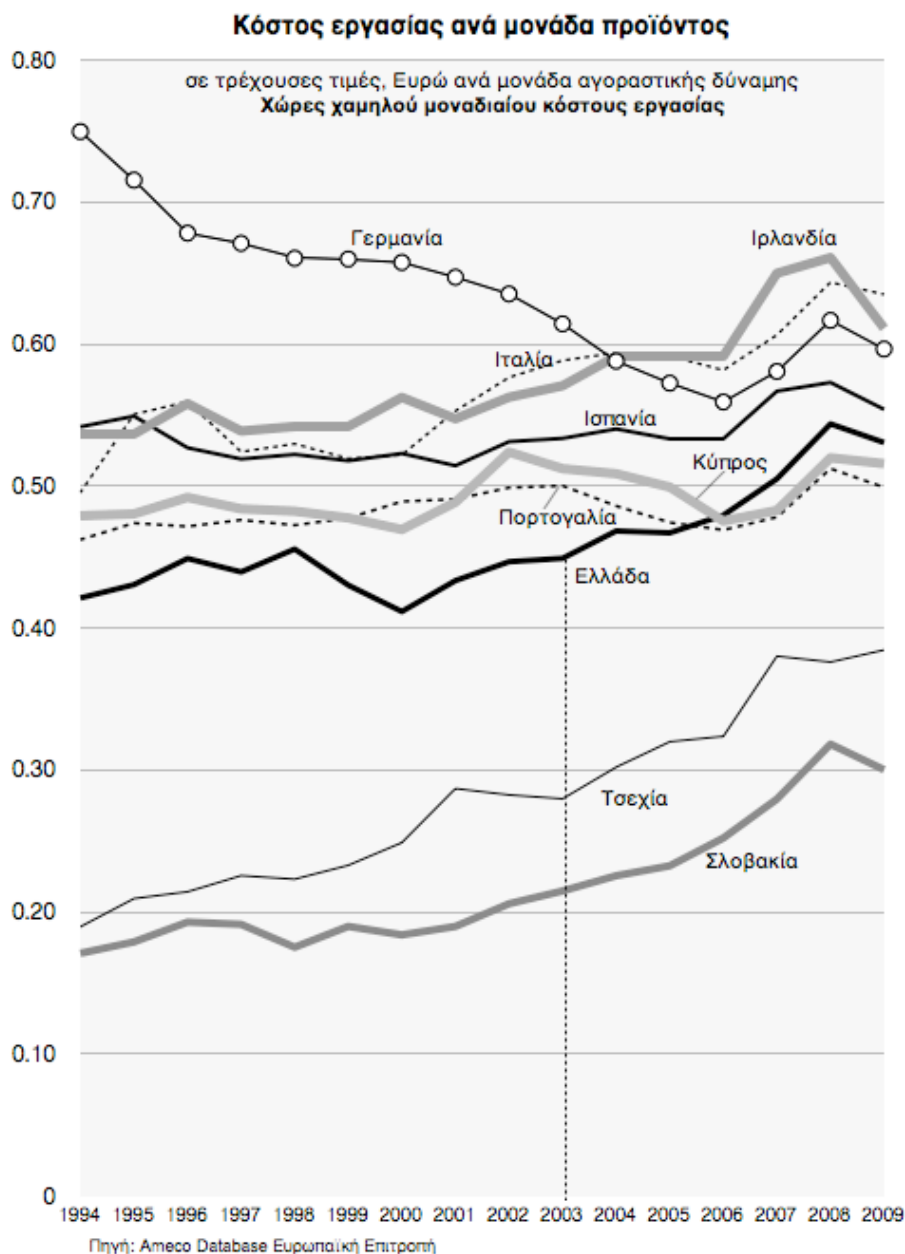
Διάγραμμα 11

Διάγραμμα 12

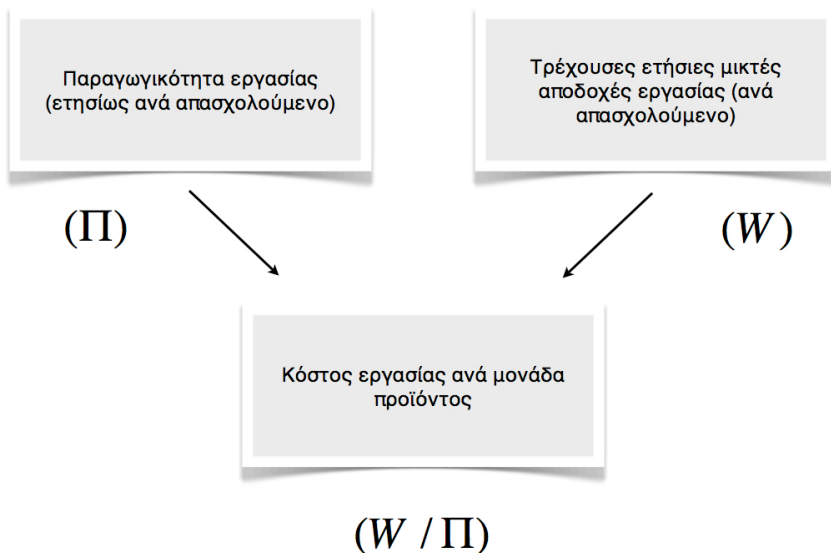

Διάγραμμα 13α

1.4. Το μοναδιαίο κόστος εργασίας

Το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος υπολογίζεται με βάση δύο μεγέθη των οποίων την εξέλιξη περιγράφηκε παραπάνω, δηλαδή την παραγωγικότητα της εργασίας και τις μέσες ετήσιες ακαθάριστες αποδοχές, όπως φαίνεται στο παρακάτω σκαρίφημα:

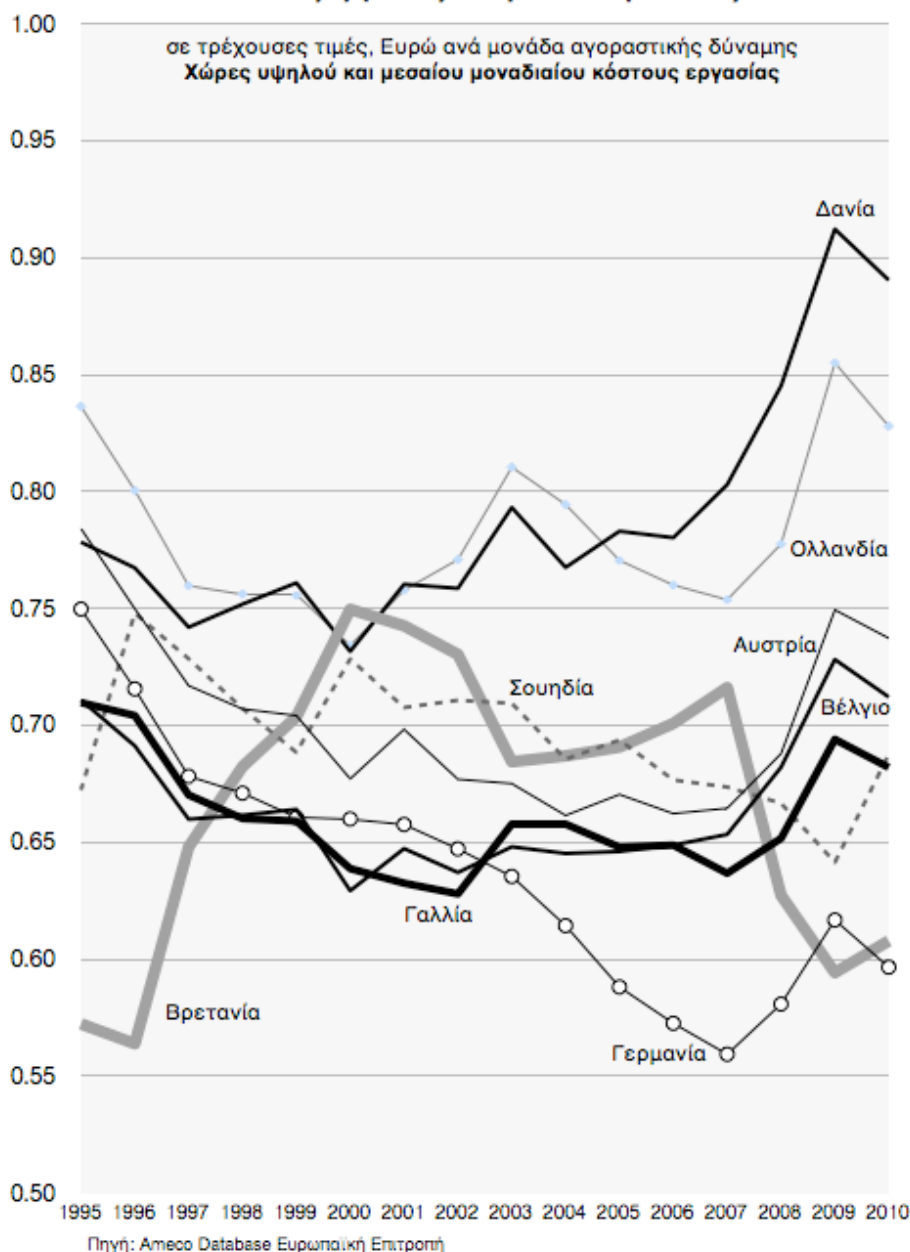
Οι μεταβολές του μοναδιαίου κόστους εργασίας φαίνονται στα Διαγράμματα 13α (χώρες χαμηλού κόστους) και 13β (χώρες υψηλού και μεσαίου κόστους). Η Γερμανία εμφανίζεται σε amφότερα τα διαγράμματα προκειμένου να χρησιμεύσει ως σημείο αναφοράς.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 13α, η Ελλάδα ανήκει στην ομάδα των χωρών με χαμηλό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην οποία περιλαμβάνονται:

- οι χώρες που παρουσιάζουν δημοσιονομικά προβλήματα κατά την τελευταία διετία της οικονομικής κρίσης (Ιρλανδία, Ισπανία, Πορτογαλία), και
- χώρες οι οποίες, μεσοπρόθεσμα, είναι αρκετά ή πολύ πιθανό να εμφανίσουν παρόμοια προβλήματα (Ιταλία, Κύπρος).

Διάγραμμα 13β

Κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος

Στο ίδιο διάγραμμα έχουν περιληφθεί, ενδεικτικά, και δύο χώρες της ανατολικής Ευρώπης με χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης και πολύ χαμηλό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος.

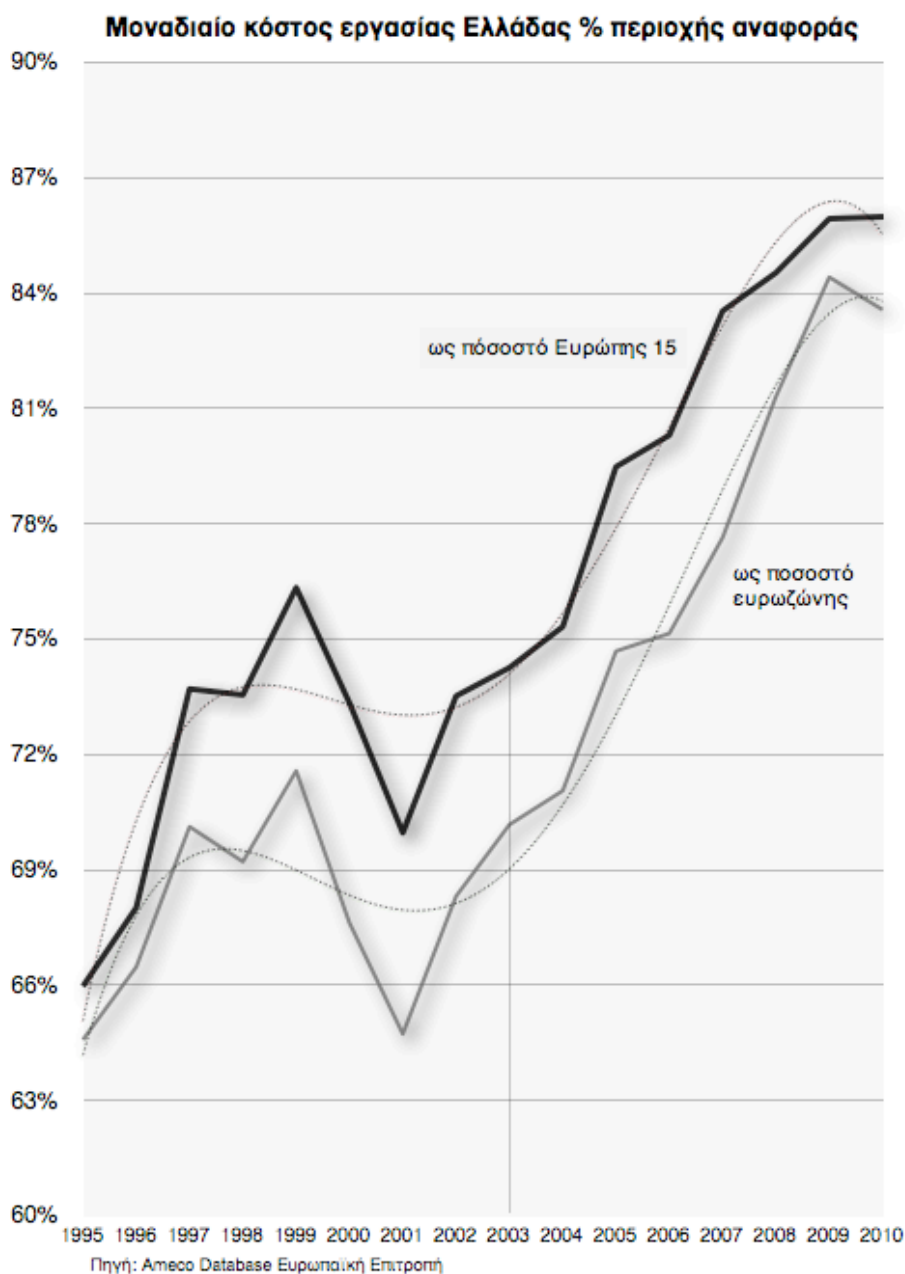
Οι παραπάνω παρατηρήσεις προκαλούν αναπόφευκτα το ερώτημα για ποιο λόγο οι χώρες που παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα δημοσιονομικά προβλήματα στην διάρκεια της τρέχουσας κρίσης είναι οι χώρες της νότιας Ευρώπης και η Ιρλανδία, στις οποίες το μοναδιαίο κόστος εργασίας είναι χαμηλό. Το ερώτημα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι η περαιτέρω μείωση του κόστους εργασίας προτείνεται από τους διεθνείς οργανισμούς και την πλειοψηφία των ορθόδοξων οικονομολόγων ως η λύση ή έστω ένα μέρος της λύσης των δημοσιονομικών προβλημάτων των χωρών αυτών.

Αξιοσημείωτη στην κατάταξη των χωρών με κριτήριο το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος είναι η θέση της Γερμανίας. Όπως φαίνεται στα Διαγράμματα 13α και 13β, μόνον δύο χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Σουηδία και η Γερμανία είχαν, το 2010, μοναδιαίο κόστος εργασίας μικρότερο από όσο το 1995. Ενώ, όμως, στην περίπτωση της Σουηδίας αυτό σχετίζεται με την συναλλαγματική ισοτιμία του εθνικού της νομίσματος, στην περίπτωση της Γερμανίας σχετίζεται με την πολιτική συγκράτησης των μισθών.

Αξιοσημείωτη, επίσης, είναι η θέση της Δανίας και της Ολλανδίας, δηλαδή δύο χωρών με καλές επιδόσεις στο διεθνές εμπόριο, στην κορυφή της κατάταξης των χωρών με κριτήριο το μοναδιαίο κόστος εργασίας. Αυτή και μόνον η παρατήρηση καταδεικνύει ότι η ανταγωνιστικότητα είναι ένα σύνθετο φαινόμενο το οποίο με κανένα τρόπο δεν μπορεί να αναχθεί σε απλές ερμηνείες όπως αυτή που κυριαρχεί σήμερα και σύμφωνα με την οποία η ανταγωνιστικότητα έχει ως μέτρο της το μοναδιαίο κόστος εργασίας.

Αυτό το συμπέρασμα ενισχύεται από το γεγονός ότι στην συνολική κατάταξη των χωρών με κριτήριο το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, όπως αυτή εμφανίζεται στα Διαγράμματα 13α και 13β, οι πιο ανταγωνιστικές χώρες (αυτές που έχουν τις καλύτερες επιδόσεις στο διεθνές εμπόριο) είναι οι χώρες υψηλού κόστους εργασίας και αντιστρόφως.

Διάγραμμα 14

Το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ελλάδα αυξήθηκε σημαντικά, από το 2004, είτε σε σχέση με παρελθόντα έτη (Διάγραμμα 13α) είτε με περιοχές ή χώρες αναφοράς που ανήκουν στην Ευρώπη.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 14, από το 1997 μέχρι και το 2004, το μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα ως ποσοστό του αντίστοιχου μεγέθους στην ευρωζώνη και την Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 πιο προηγμένων χωρών μελών, δεν παρουσίαζε αυξητική τάση. Από το 2004, ωστόσο, τα ποσοστά ως προς τις δύο αυτές περιοχές αναφοράς αυξήθηκε και στο τέλος της υπό εξέταση περιόδου έφθασε κατά προσέγγιση σε 84% και 86%.

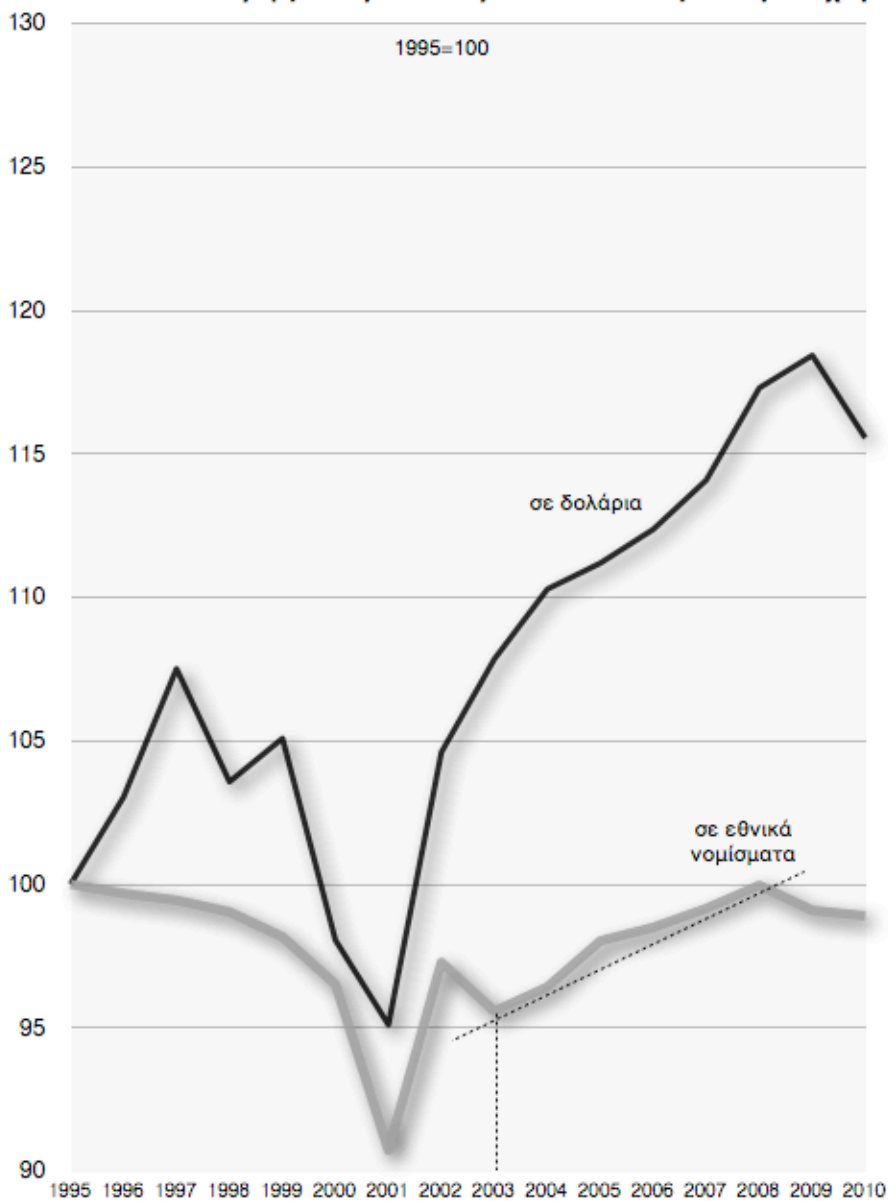
Αυτή η εντυπωσιακή αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας της Ελλάδας έναντι των άλλων ευρωπαϊκών χωρών οφείλεται στην επιβράδυνση της παραγωγικότητας της εργασίας στην Ελλάδα μετά το 2004 (η οποία με τη σειρά της ανάγεται στο γεγονός ότι έκτοτε η ανάπτυξη βασίστηκε στην ιδιωτική κατανάλωση και στην οικοδομή και όχι στις παραγωγικές επενδύσεις) και στην ταυτόχρονη αύξηση των ονομαστικών αμοιβών που επηρεάζονταν από την πτώση του ποσοστού ανεργίας.

Ενώ, δηλαδή, η ανάπτυξη της τετραετίας 2005-2008 μείωσε το ποσοστό ανεργίας και ευνόησε έτσι τις αυξήσεις των ονομαστικών μισθών, η ανάπτυξη αυτή δεν πραγματοποιήθηκε με ένταση της επενδυτικής προσπάθειας σε παραγωγικές επενδύσεις ώστε να αυξηθεί η παραγωγικότητα της εργασίας.

Το μοναδιαίο κόστος εργασίας είναι ο λόγος των μέσων ακαθάριστων ετήσιων αποδοχών (με άλλα λόγια, οι ονομαστικές αμοιβές) προς την παραγωγικότητα της εργασίας. Ο τύπος της ανάπτυξης της τετραετίας 2005-2008 ήταν τέτοιος που ευνοούσε την αύξηση του αριθμητή χωρίς να διασφαλίζει την αναλογική αύξηση του παρονομαστή. Βεβαίως, ένας δευτερεύων παράγοντας της αύξησης του μοναδιαίου κόστους εργασίας έναντι περιοχών αναφοράς όπως η ευρωζώνη και η Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 παλαιών χωρών μελών, ήταν η δραματική και ασυνήθιστη συγκράτηση των μισθών στην Γερμανία, μια χώρα που έχει αυξημένο βάρος στην σύνθεση των εν λόγω περιοχών αναφοράς.

Διάγραμμα 15

Μοναδιαίο κόστος εργασίας Ελλάδας έναντι 35 ανταγωνιστριών χωρών

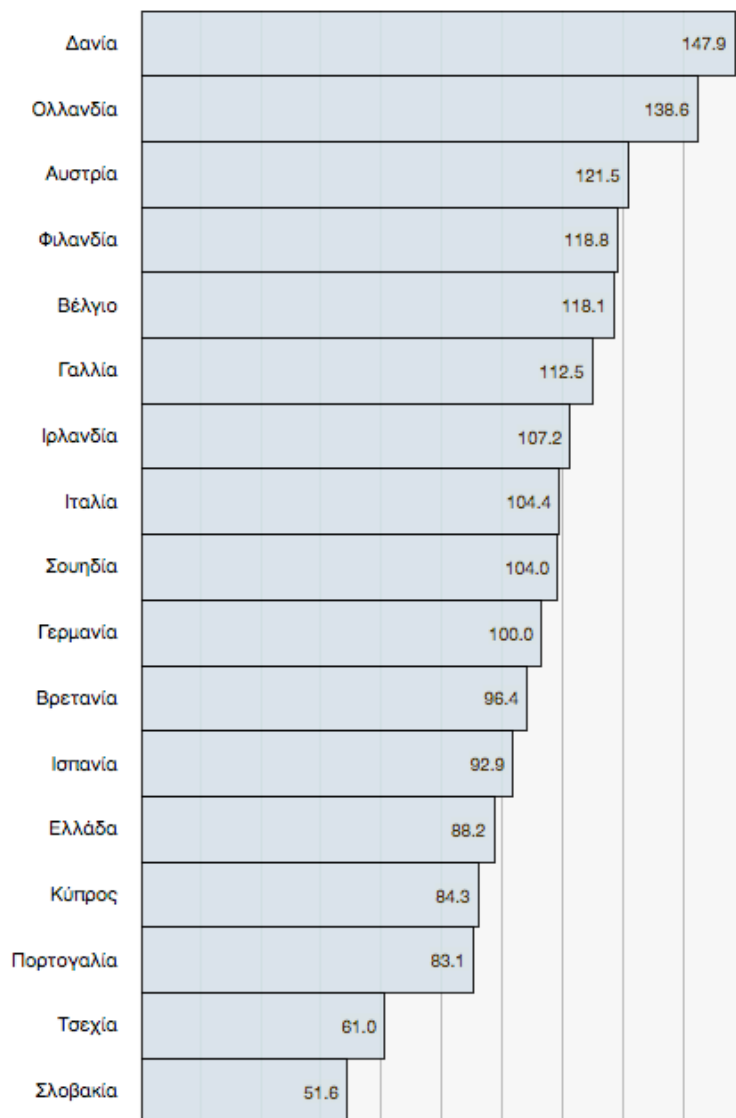

Η αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας στην Ελλάδα έναντι των 35 κυριότερων ανταγωνιστριών χωρών, σε δολάρια, κατά το 2001-2008, ήταν μεγάλη (περίπου 20%). Τίθεται στο σημείο αυτό το ερώτημα εάν για την αύξηση αυτή ευθύνονται οι εργαζόμενοι ή εάν πρόκειται για αύξηση που θα έπρεπε να αποδοθεί στις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Επειδή οι ανταγωνίστριες χώρες δεν έχουν όλες κοινό νόμισμα με την Ελλάδα, αλλά διατηρούν τα δικά τους εθνικά νομίσματα, εάν θέλουμε να συγκρίνουμε την ανταγωνιστικότητα κόστους εργασίας (δηλαδή την ανταγωνιστικότητα στο βαθμό που εξαρτάται από το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος) μεταξύ Ελλάδας και ανταγωνιστριών χωρών, τότε θα πρέπει να υπολογίσουμε το κόστος εργασίας στις διάφορες χώρες στο ίδιο νόμισμα (σε δολάρια). Εάν όμως θέλουμε να υπολογίσουμε πόσο επέδρασαν στην ανταγωνιστικότητα κόστους οι απαιτήσεις των μισθωτών, επομένως οι αυξήσεις των μισθών (λαμβανομένης υπόψη και της παραγωγικότητας της εργασίας), τότε θα πρέπει να συγκρίνουμε το μοναδιαίο κόστος εργασίας σε εθνικά νομίσματα –αλλιώς υπάρχει ο κίνδυνος να αποδώσουμε στις αυξήσεις των μισθών, μεταβολές που οφείλονται στις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Υπάρχει δηλαδή ο κίνδυνος να εμφανίζεται κάθε ανατίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ έναντι των νομισμάτων των εμπορικών εταίρων της Ελλάδας ως αποτέλεσμα των υποτιθέμενων παράλογων απαιτήσεων των εργαζομένων. Με βάση τέτοια λανθασμένα συμπεράσματα καλούνται οι εργαζόμενοι, επιδεικνύοντας αυτοσυγκράτηση, να αναλάβουν εκείνοι την αναπλήρωση της απώλειας ανταγωνιστικότητας που οφείλεται στην αύξηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Ωστόσο, το ρίσκο από τις δυσμενείς μεταβολές της συναλλαγματικής ισοτιμίας είναι ένα ρίσκο που πρέπει να αναλαμβάνουν οι επιχειρήσεις, όχι οι μισθωτοί, ακριβώς όπως αυτές ωφελούνται όταν οι μεταβολές της συναλλαγματικής ισοτιμίας είναι ευνοϊκές.

Επομένως, για να έχουμε την ορθή εκτίμηση της επίπτωσης των απαιτήσεων των εργαζομένων στην ανταγωνιστικότητα τιμής πρέπει να εξετάσουμε τον εθνικό δείκτη του μοναδιαίου κόστους εργασίας σε σχέση με τους αντίστοιχους δείκτες των 35 άλλων βιομηχανικών χωρών, σε εθνικά νομίσματα, λαμβανομένης υπόψη της γεωγραφικής και της κλαδικής κατανομής εκάστης χώρας στο εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας, έτσι ώστε στον δείκτη να μην περιλαμβάνεται η επίπτωση

Διάγραμμα 16

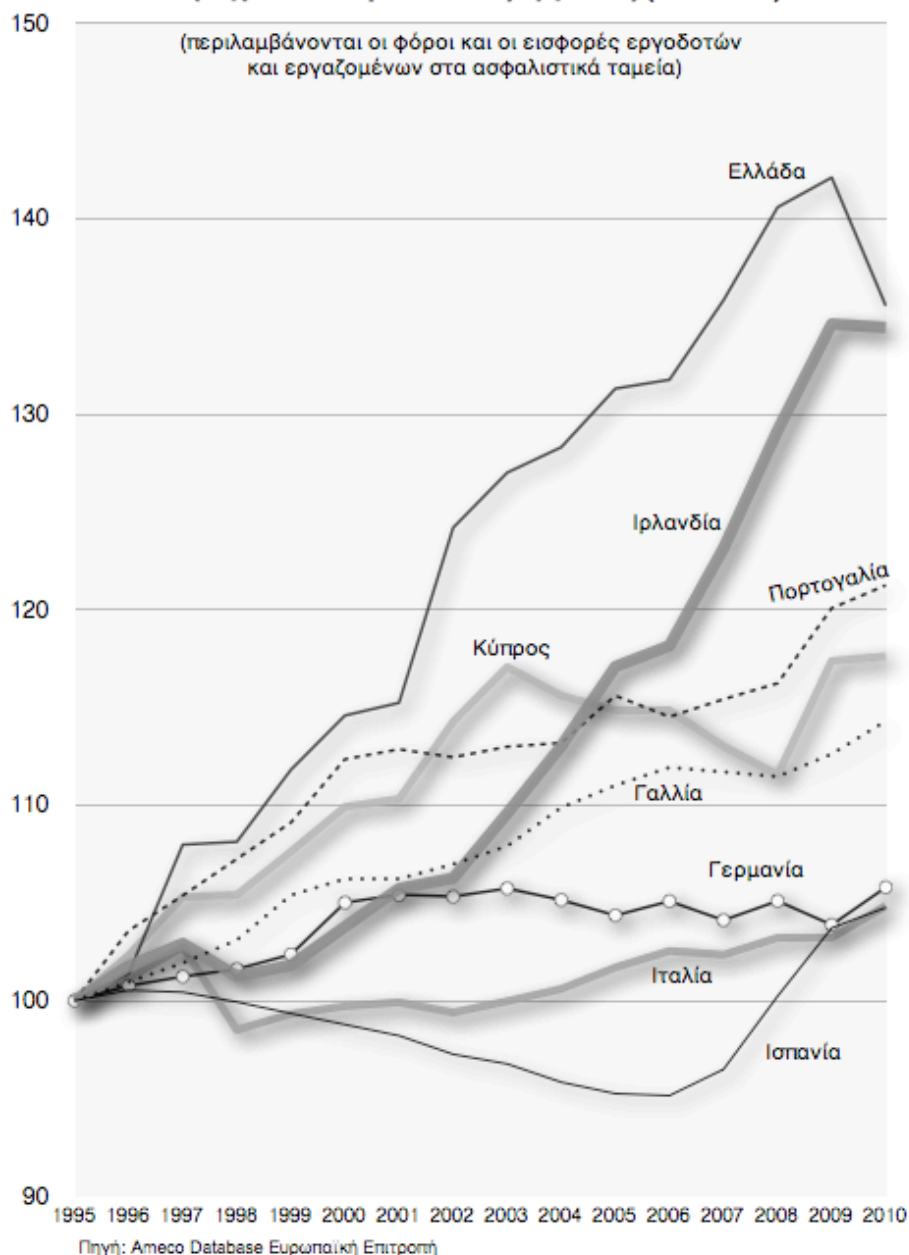
Μοναδιαίο κόστος εργασίας 2009 (Γερμανία=100)

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή

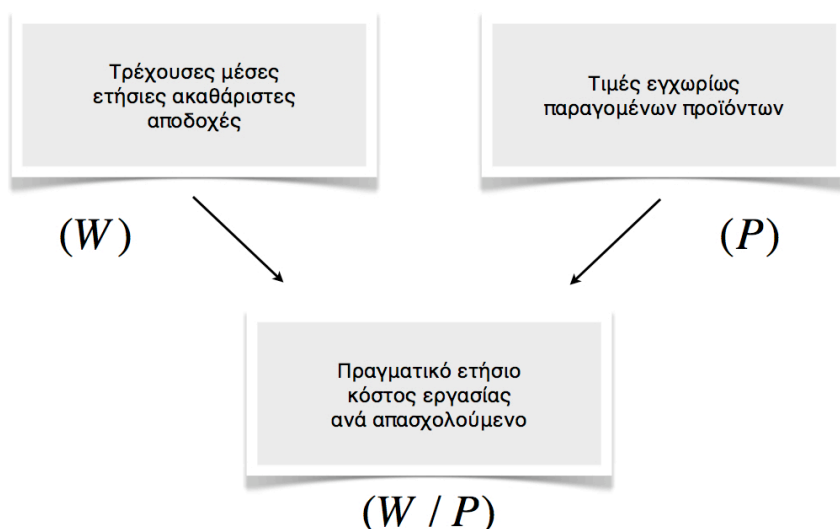
των μεταβολών των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Τον εν λόγω δείκτη υπολογίζουν οι υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (βάση δεδομένων Ameco) και τα αποτελέσματα φαίνονται στο Διάγραμμα 15. Προκύπτει από το Διάγραμμα αυτό ότι στη διάρκεια των ετών 1995-2008, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας, συγκρινόμενο με το αντίστοιχο μέγεθος στις 35 βιομηχανικές χώρες, σε εθνικά νομίσματα, παρέμεινε σχεδόν αμετάβλητο. Για τα έτη 2004-2008 ανήλθε σε +5%. Αυτό σημαίνει ότι σχεδόν ολόκληρη η αύξηση του σταθμισμένου μοναδιαίου κόστους εργασίας σε δολάρια (έτη 1995-2008=+15%) οφείλεται στις μεταβολές της *ονομαστικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας* (NEER) δηλαδή στην ανατίμηση του ευρώ και σε ενδεχόμενες αλλαγές στη γεωγραφική σύνθεση του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας. Ως εκ τούτου, δεν είναι ορθός ο ισχυρισμός ότι η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας επιδεινώνεται εξαιτίας των απαιτήσεων των μισθωτών, αφού αυτές αυξήθηκαν με τον ίδιο περίπου ρυθμό με τον μέσο όρο των ανταγωνιστριών χωρών λαμβανομένων υπόψη και των διαφορετικών αυξήσεων της παραγωγικότητας. Θα πρέπει να συμπεράνουμε από αυτά ότι η μειωμένη ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας οφείλεται σε άλλους παράγοντες, πιο αποφασιστικής σημασίας από το μοναδιαίο κόστος εργασίας. Η ελληνική οικονομία προσπαθεί στη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητά της μέσω της μείωσης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, με την ευθύνη των φορέων της οικονομικής πολιτικής και της πλειονότητας των εργοδοτών. Παρόλα αυτά, η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας δεν επήλθε. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι δεν υπήρξε καμία συστηματική προσπάθεια για την βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων, της εμπορίας τους, του γεωγραφικού προσανατολισμού των εξαγωγών, και των άλλων παραγόντων που αποκαλούμε «διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα». Το ΙΝΕ είχε επίμονα τονίσει την σημασία αυτών των παραγόντων για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, ήδη από τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 1990, και έχει τεκμηριώσει επαρκώς την ανάγκη στροφής, από την προσπάθεια βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας διαμέσου της μείωσης του κόστους εργασίας, στην βελτίωση των διαρθρωτικών παραγόντων της ανταγωνιστικότητας.

Διάγραμμα 17α
Πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας (1995=100)

1.5 Το πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας ανά απασχολούμενο

Οι μέσες ετήσιες ακαθάριστες αποδοχές είναι το ετήσιο κόστος εργασίας ανά απασχολούμενο για τις επιχειρήσεις. Ωστόσο, οι επιχειρήσεις διαμορφώνουν τις τιμές και μέσω αυτών διαμορφώνεται το πραγματικό ετήσιο ακαθάριστο κόστος εργασίας ανά απασχολούμενο, όπως φαίνεται παρακάτω.

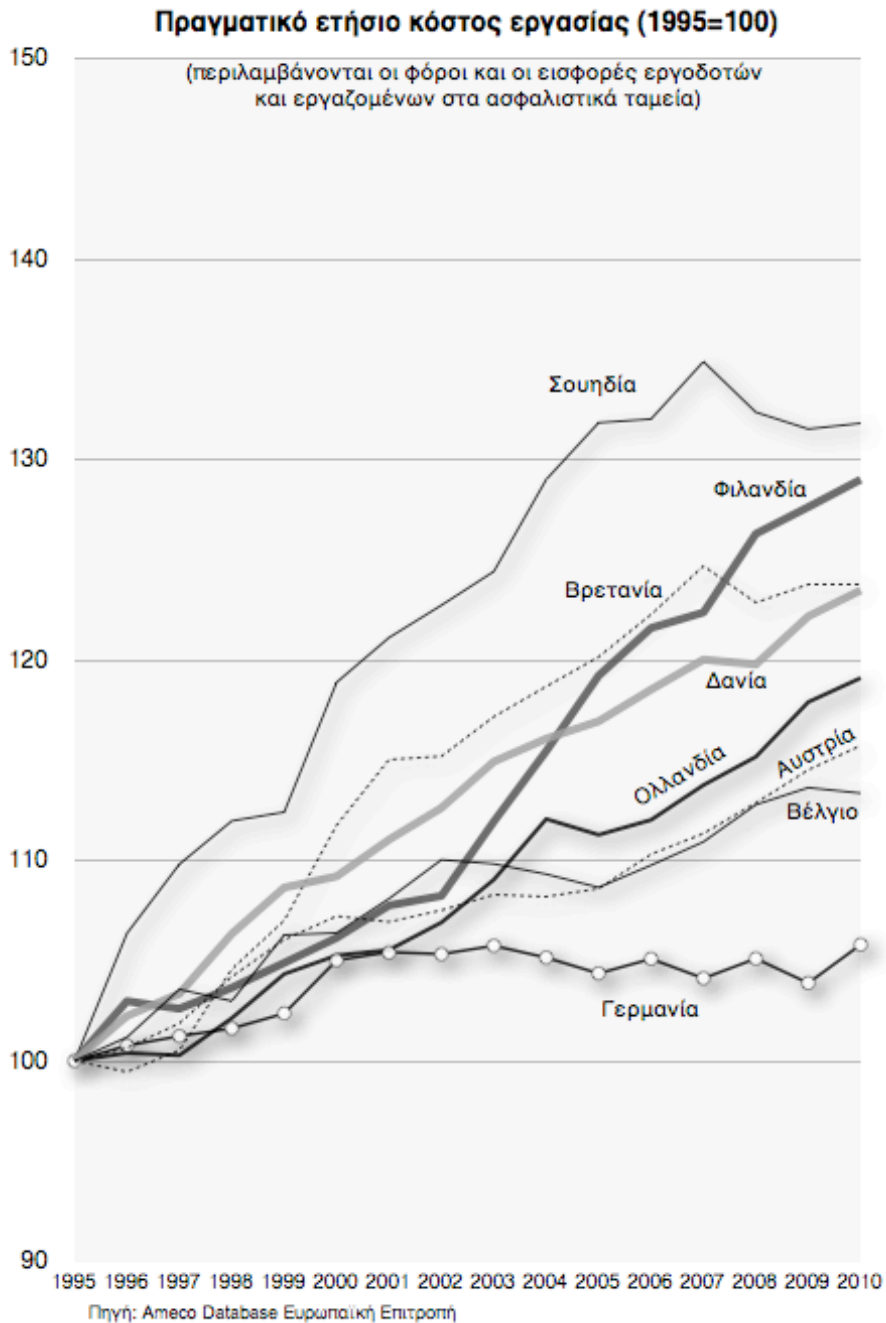

Το μέγεθος αυτό μας ενδιαφέρει διότι εκφράζει αυτό που πραγματικά κοστίζει στις επιχειρήσεις η εργασιακή δύναμη που χρησιμοποιούν, και επειδή συγκρινόμενο με την παραγωγικότητα της εργασίας μάς επιτρέπει να υπολογίσουμε τα περιθώρια κέρδους των επιχειρήσεων.

Οι μεταβολές του πραγματικού κόστους εργασίας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης φαίνονται στα Διαγράμματα 17α και 17β.

Η Ελλάδα, η Πορτογαλία, η Ιρλανδία και η Σουηδία, η Δανία, η Φιλανδία και η Βρετανία, είναι οι χώρες στις οποίες το ετήσιο πραγματικό κόστος εργασίας ανά απασχολούμενο αυξήθηκε περισσότερο από 20% κατά την δεκαεπενταετία 1995-2010. Στην Ελλάδα και την Ιρλανδία υπήρξαν οι μεγαλύτερες αυξήσεις (περίπου 35% στο σύνολο της περιόδου, ήτοι 2% ετησίως).

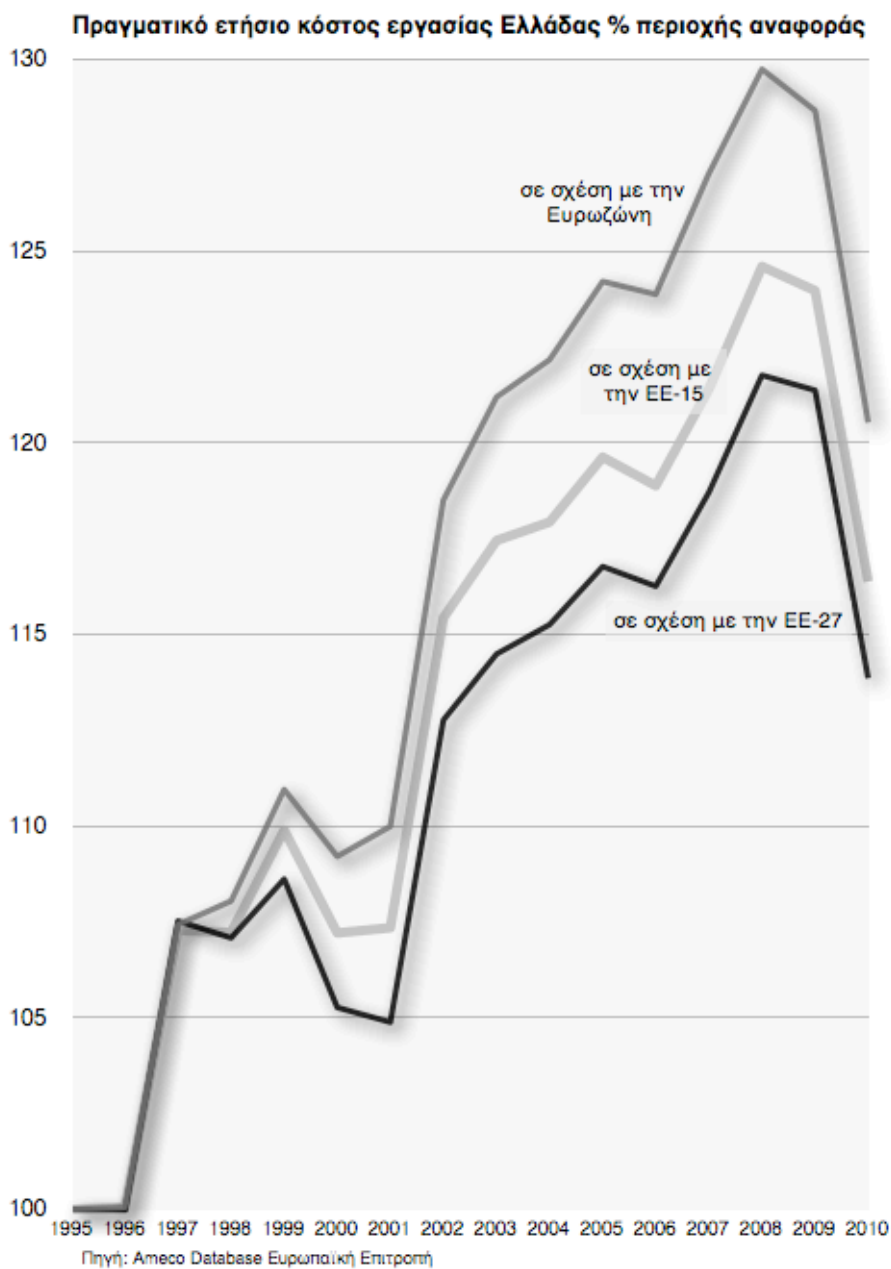
Διάγραμμα 17β

Στην άλλη άκρη της κατάταξης, το πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας αυξήθηκε με πολύ μικρούς ρυθμούς. Παρέμεινε σταθερό επί μία δεκαετία στους δύο κυριότερους πελάτες των ελληνικών εξαγωγών: στην μεν Ιταλία παρέμεινε σταθερό από το 1995 έως το 2004, στη δε Γερμανία από το 2000 έως το 2010. Επομένως, αμετάβλητη έμεινε, στις χώρες αυτές και σε αυτές τις χρονικές περιόδους, και η αγοραστική δύναμη των μέσων αποδοχών, αφού αυτό που εμφανίζεται ως πραγματικό κόστος για τις επιχειρήσεις είναι αγοραστική δύναμη και ασφαλιστικές εισφορές για τους μισθωτούς. Στην Ισπανία το μέσο πραγματικό κόστος εργασίας μειώθηκε από το 1995 έως το 2006, πλην όμως αυτό οφείλεται στην επέκταση της μερικής απασχόλησης και των άλλων ελαστικών μορφών εργασίας που μειώνουν τον εργάσιμο χρόνο και παράλληλα με αυτόν και τις αμοιβές εργασίας. Στην Κύπρο το μέσο πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας μειώθηκε από το 2004 έως και το 2008, υπό την πίεση πολυάριθμων εργατικών εφεδρειών που εισέρρευσαν στην Κύπρο από την ανατολική Ευρώπη ως αποτέλεσμα της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Κατά την τελευταία διετία, όμως, υπήρξαν μεγάλες αυξήσεις των μισθών, επομένως και του μέσου ετησίου πραγματικού κόστους εργασίας.

Η Γερμανία, η Ιταλία και η Ισπανία είναι τρεις μεγάλες χώρες της ευρωζώνης οι οποίες επηρεάζουν εκ του μεγέθους τους τα μέσα μεγέθη της. Ως αποτέλεσμα, το μέσο ετήσιο πραγματικό κόστος εργασίας στην ζώνη του ευρώ παρέμεινε σε σχετικά χαμηλά επίπεδα. Σε αυτό συνέβαλε και το γεγονός ότι στην άλλη μεγάλη χώρα της ευρωζώνης, τη Γαλλία, ο αντίστοιχος δείκτης αυξήθηκε μόνον κατά 15% στο σύνολο της περιόδου (δηλαδή με μέσο ετήσιο ρυθμό περίπου 1%). Επίσης, εξίσου μικρές ήταν οι αντίστοιχες αυξήσεις σε τρεις μικρότερες χώρες της ευρωζώνης, δηλαδή στην Δανία, την Ολλανδία και την Αυστρία. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην Βρετανία, την Σουηδία και την Δανία, που διατηρούν τα εθνικά τους νομίσματα και δεν επηρεάζονται από το Σύμφωνο Σταθερότητας και τις αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, το πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας (και αντίστοιχα η αγοραστική δύναμη των μισθών) αυξήθηκε τουλάχιστον κατά 25%.

Διάγραμμα 18

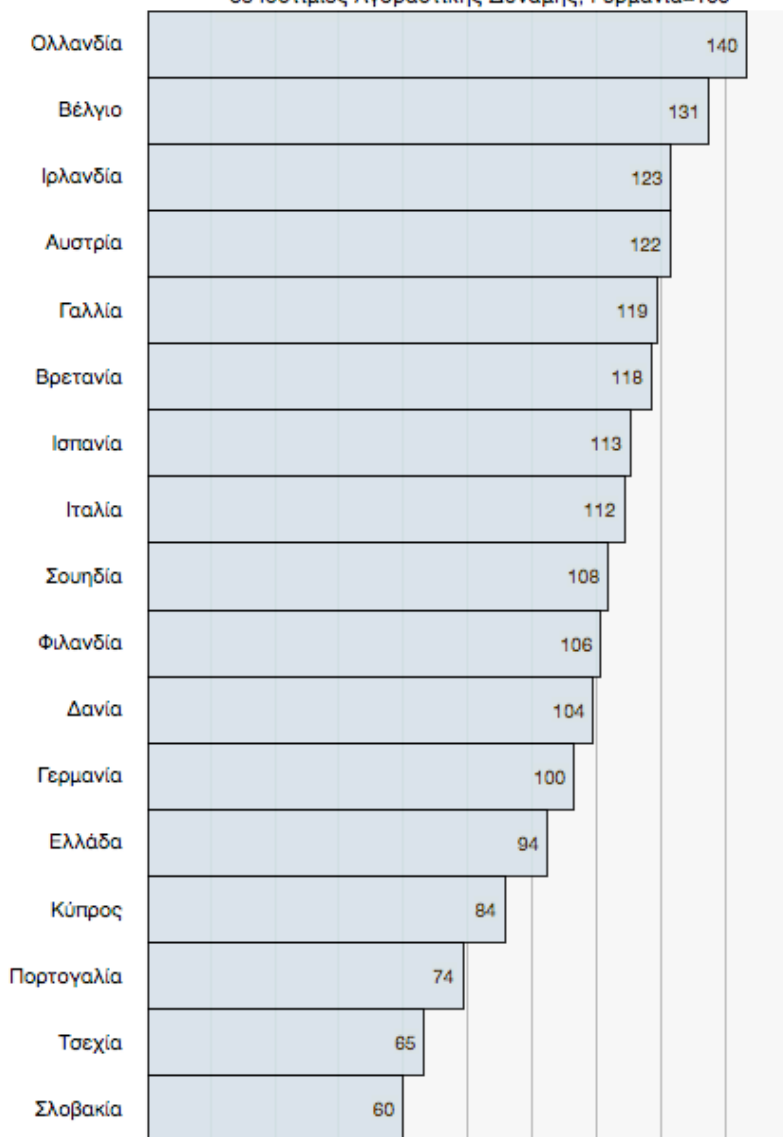
Ως αποτέλεσμα των παραπάνω εξελίξεων, το πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας στην Ελλάδα, συγκρινόμενο με ορισμένες περιοχές αναφοράς παρουσίασε, κατά την περίοδο 1995-2009, μεγάλες αυξήσεις.

Σε σχέση με την ζώνη του ευρώ, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 18, η επιπλέον αύξηση του πραγματικού κόστους εργασίας ανήλθε σε περίπου 30%. Έναντι της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 πιο προηγμένων χωρών (δηλαδή των 15 "παλαιών" χωρών μελών), το πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας στην Ελλάδα παρουσίασε αύξηση περίπου κατά 25%. Η διαφορά αυτή με την ζώνη του ευρώ ανάγεται στο γεγονός ότι στη Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 συνυπολογίζουμε την Βρετανία, την Σουηδία και την Δανία, στις οποίες οι αυξήσεις των πραγματικών μισθών ήταν υψηλότερες (εκ της μη συμμετοχής τους στους περιορισμούς της νομισματικής ένωσης της Ευρώπης). Σε σχέση με την Ευρωπαϊκή Ένωση των 27, όπου συμμετέχουν ακόμη περισσότερες χώρες που διατηρούν τα εθνικά τους νομίσματα και δεν συμμετέχουν στις απαιτήσεις της νομισματικής ένωσης, το πραγματικό κόστος εργασίας στην Ελλάδα αυξήθηκε κατά 22% περισσότερο. Η αντίστοιχη αύξηση έναντι των 35 κυριότερων ανταγωνιστριών χωρών της Ελλάδας, ελάχιστα διέφερε ως προς αυτήν έναντι των 27 χωρών, όχι μόνον ως προς το σωρευτικό αποτέλεσμα των ετών 1995-2009, αλλά και ως προς τις ετήσιες μεταβολές. Με άλλα λόγια η καμπύλη του πραγματικού κόστους εργασίας ανά απασχολούμενο στην Ελλάδα ως ποσοστό των 35 κυριότερων ανταγωνιστριών χωρών ουσιαστικά συμπίπτει με την αντίστοιχη καμπύλη των 27 χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι μεγάλες αυξήσεις των μέσων πραγματικών ετήσιων αποδοχών στην Ελλάδα έχει μικρύνει την απόσταση της αγοραστικής δύναμης των μισθών έναντι των άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εντούτοις, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 19, η αγοραστική δύναμη στην Ελλάδα παρέμενε, το 2009, σημαντικά χαμηλότερη από την αντίστοιχη στις πιο προηγμένες ευρωπαϊκές χώρες: περίπου κατά 35% έναντι των μικρών χωρών της βόρειας Ευρώπης, 25 % έναντι της Γαλλίας και της Βρετανίας, περίπου 20% έναντι της Ιταλίας και της Ισπανίας. Στο ίδιο διάγραμμα φαίνεται και το αποτέλεσμα του δεκαετούς μισθολογικού dumping που ασκούν οι γερμανικές κυβερνήσεις: οι μέσες πραγματικές αποδοχές στη Γερμανία υστερούν πλέον κατά 20% έναντι της Γαλλίας.

Διάγραμμα 19

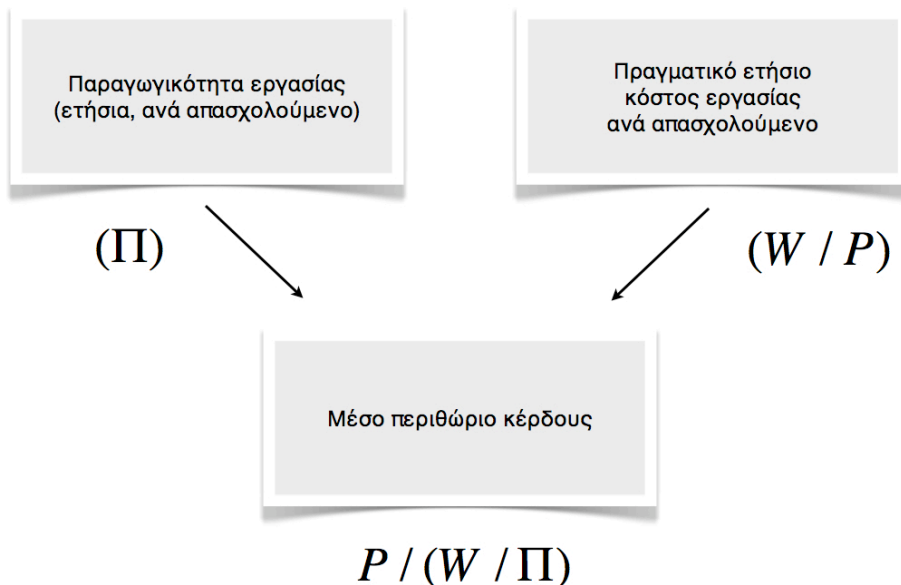
Μέσες ετήσιες αποδοχές ανά απασχολούμενο 2009
σε Ισοτιμίες Αγοραστικής Δύναμης, Γερμανία=100

Πηγή: Ameco Database Ευρωπαϊκή Επιτροπή

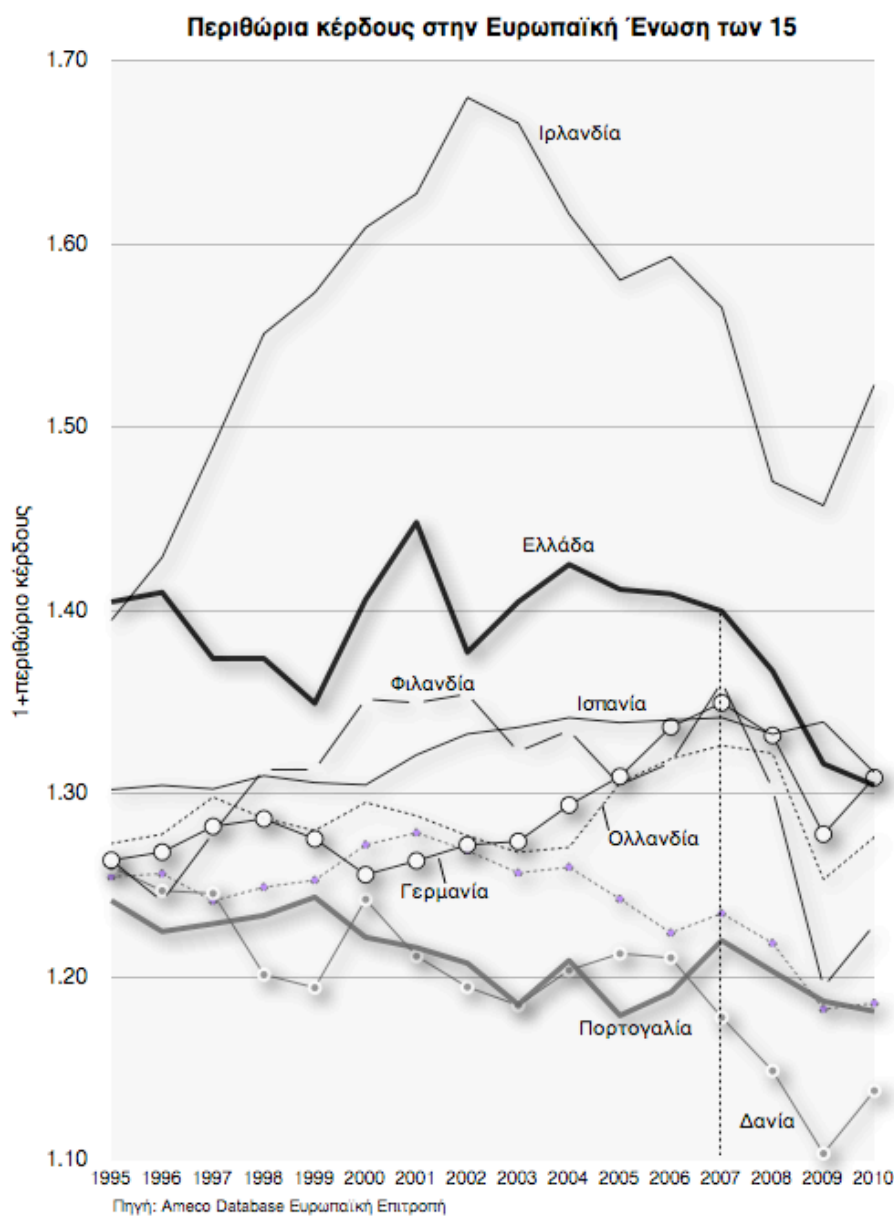
1.6. Τα περιθώρια κέρδους

Το μέσο περιθώριο κέρδους υπολογίζεται με βάση την παραγωγικότητα της εργασίας και το μέσο πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας, όπως φαίνεται παρακάτω.

Το μέσο περιθώριο κέρδους είναι το ποσοστό που εφαρμόζουν οι επιχειρήσεις στο κόστος εργασίας προκειμένου να διαμορφωθούν οι τιμές. Ως εκ τούτου, οι τιμές διαμορφώνονται τόσο από το κόστος εργασίας όσο και από το περιθώριο κέρδους. Η εμμονή των ορθόδοξων οικονομολόγων να αποκρύπτουν ή να αγνοούν την σημασία των περιθωρίων κέρδους στην ανταγωνιστικότητα βρίσκεται στην βάση του δόγματος ότι το κόστος εργασίας είναι το μέγεθος από το οποίο κρίνεται η ανταγωνιστικότητα, ως εάν τα εμπορεύματα να παρουσιάζονταν στην αγορά χωρίς να αναγράφονται επί αυτών οι τιμές τους αλλά το μοναδιαίο κόστος εργασίας.

Διάγραμμα 20α

Το επίπεδο και η μεταβολή των περιθωρίων κέρδους στην Ευρωπαϊκή Ένωση φαίνονται στα Διαγράμματα 20α και 20β.

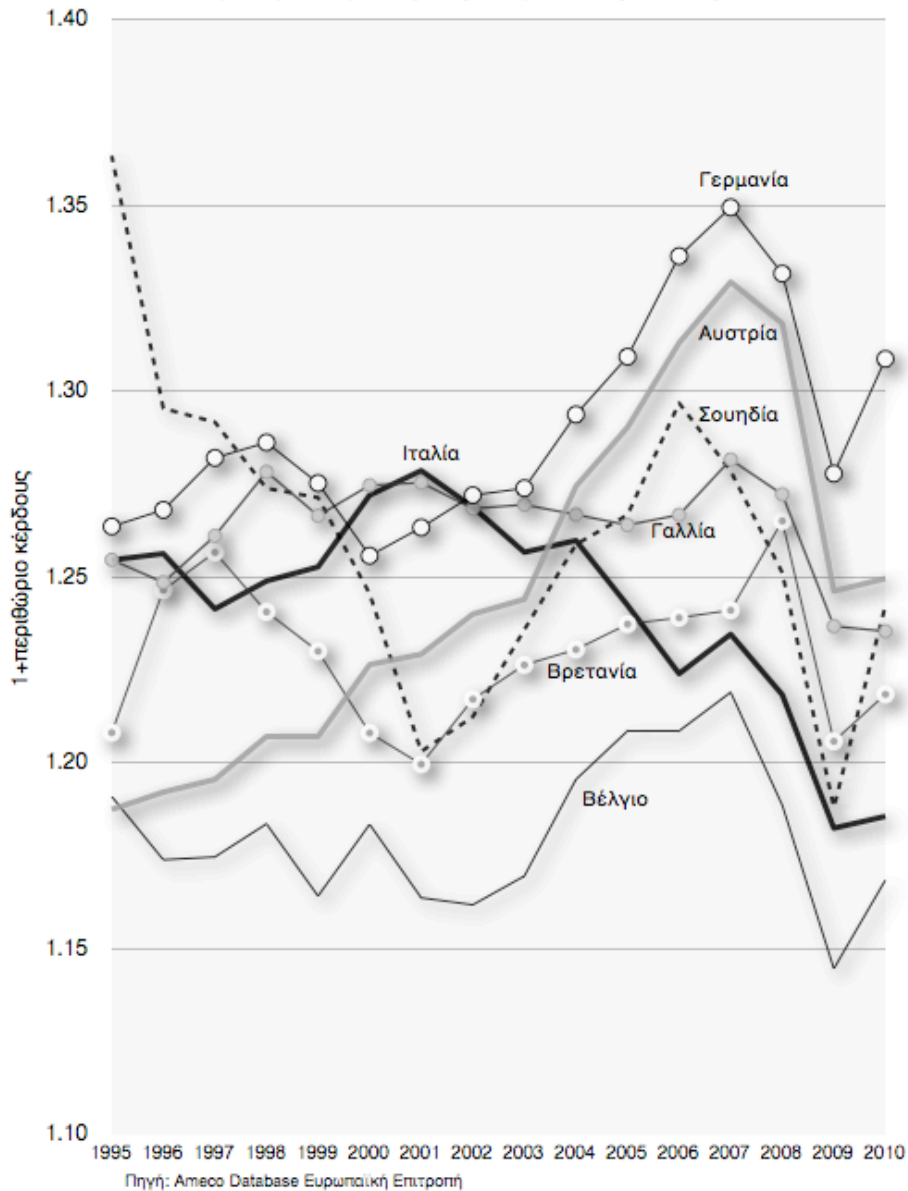
Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 20α, το μέσο περιθώριο κέρδους στην Ελλάδα ήταν το υψηλότερο στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 πιο προηγμένων χωρών, με εξαίρεση την Ιρλανδία, στη διάρκεια ολόκληρης της περιόδου 1995-2009. Ακόμη και το 2010, παρά την κάμψη του μέσου περιθωρίου εξαιτίας της κρίσης, οι επιχειρήσεις της Ελλάδας διατηρούν τα υψηλότερα περιθώρια μαζί με την Ιρλανδία, την Γερμανία και την Ισπανία. Μεταξύ των χωρών που παρουσιάζουν ή αναμένεται να παρουσιάσουν κατά το άμεσο μέλλον δημοσιονομικά προβλήματα, οι τρεις (Ιρλανδία, Ισπανία, Ελλάδα) λειτουργούν με υψηλά περιθώρια κέρδους. Αντίθετα, η Πορτογαλία και η Ιταλία παρουσιάζουν μικρότερα και φθίνοντα περιθώρια κέρδους.

Στην Ελλάδα, η διατήρηση του μέσου περιθωρίου κέρδους στην περιοχή του 40% μέχρι την έναρξη της κρίσης, έγινε εφικτή χάρη στις αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας, οι οποίες αντιστάθμισαν πλήρως τις μεγάλες αυξήσεις του πραγματικού κόστους εργασίας (βλ. στο ίδιο κεφάλαιο τις ενότητες 1.2 και 1.6). Στο Διάγραμμα 21 φαίνεται η εξέλιξη των δύο μεγεθών κατά την υπό εξέταση περίοδο. Οι αυξήσεις του πραγματικού ετήσιου κόστους εργασίας (οι οποίες είναι, ταυτοχρόνως, κατά προσέγγιση, οι αυξήσεις της αγοραστικής δύναμης της μέσης αμοιβής εργασίας), ακολούθησαν αρκετά στενά τις μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας. Οι ονομαστικοί μισθοί προσαρμόστηκαν αφενός μεν στις αυξήσεις των τιμών καταναλωτή και στην παραγωγικότητα της εργασίας, οι δε επιχειρήσεις αύξησαν τις τιμές τους ώστε να διατηρηθούν σταθερά τα περιθώρια κέρδους που αποκομίζουν.

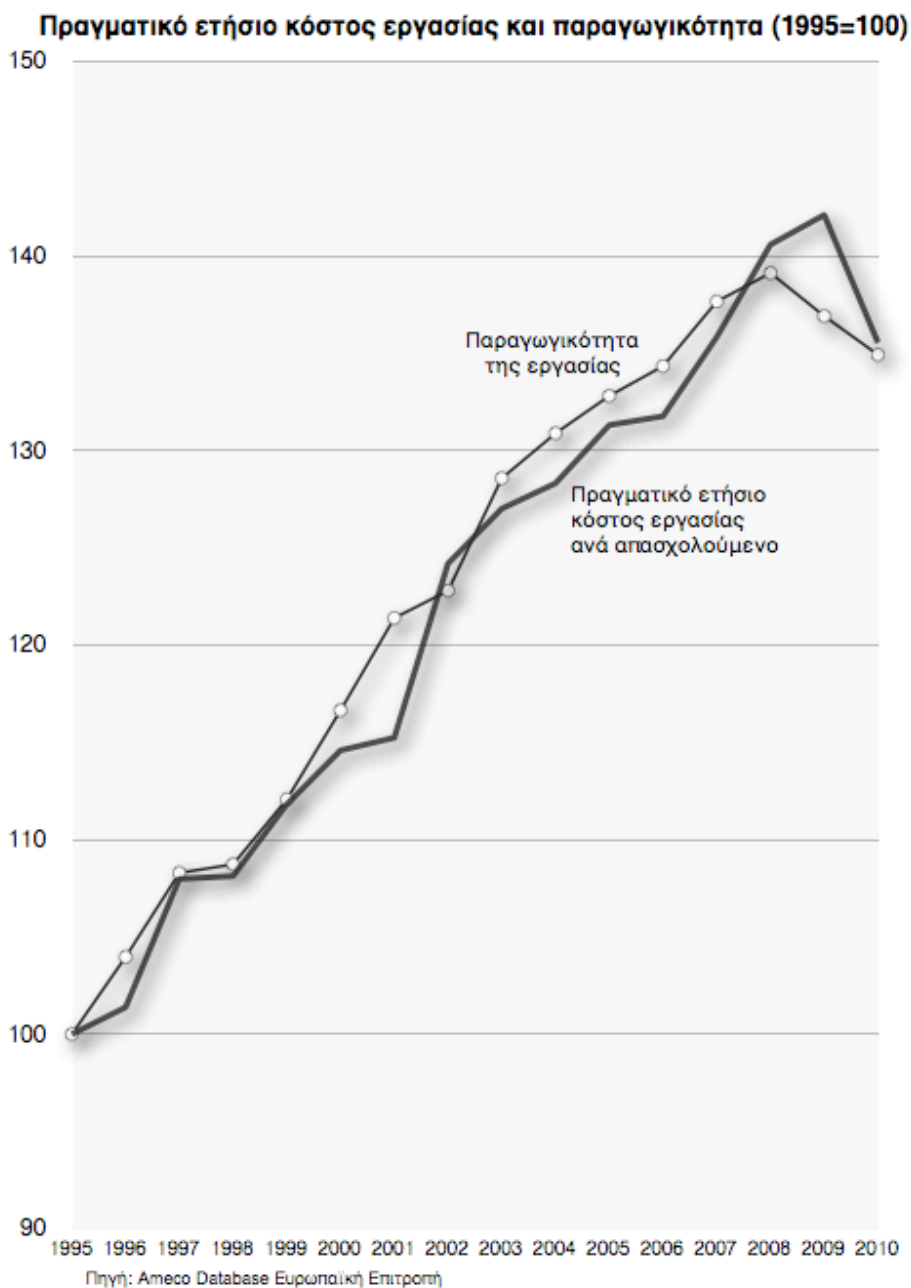
Μεταξύ των άλλων χωρών, μείωση του μέσου περιθωρίου κέρδους παρατηρήθηκε στην Δανία, την Πορτογαλία, την Φιλανδία, την Ιταλία και το Βέλγιο. Αντιθέτως, άνοδος παρουσιάστηκε στην Γερμανία και την Αυστρία.

Διάγραμμα 20β

Περιθώρια κέρδους στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15

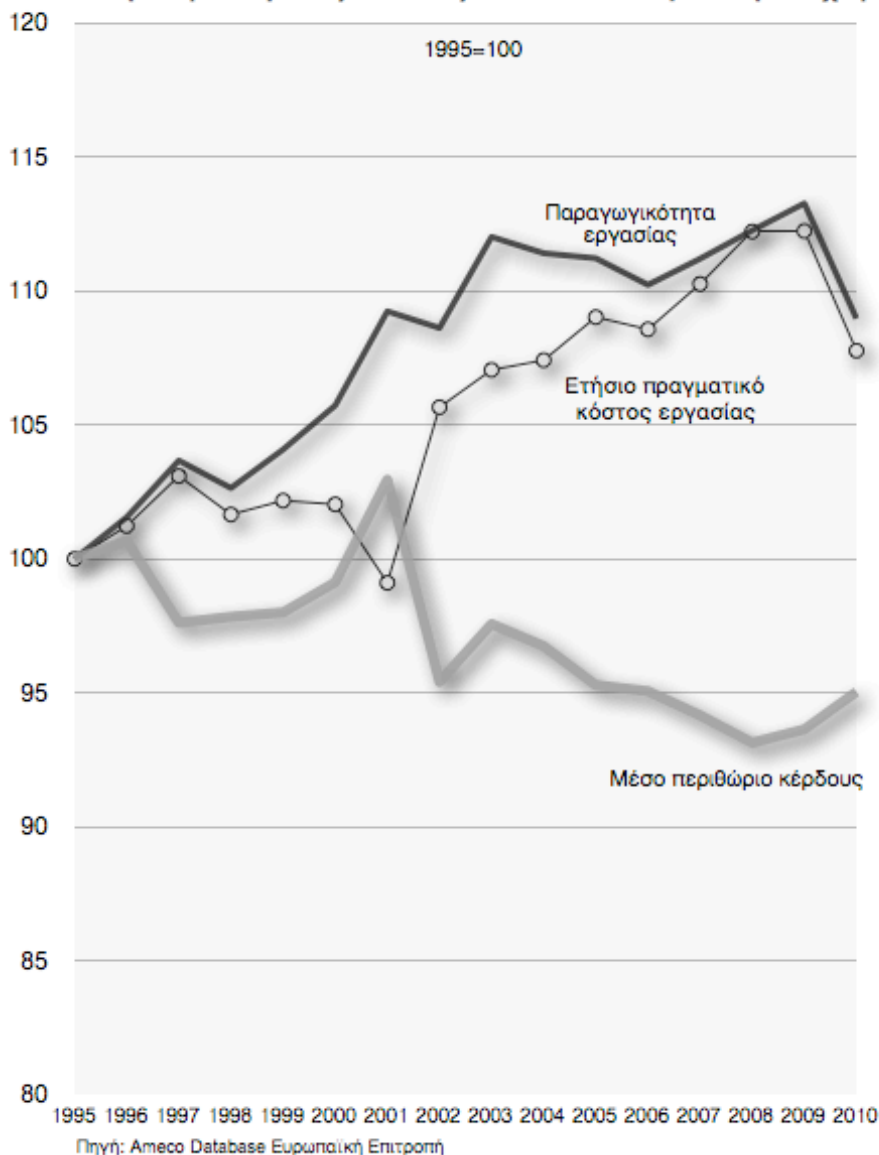

Διάγραμμα 21

Διάγραμμα 22

Μέσο περιθώριο κέρδους Ελλάδας έναντι 35 ανταγωνιστριών χωρών

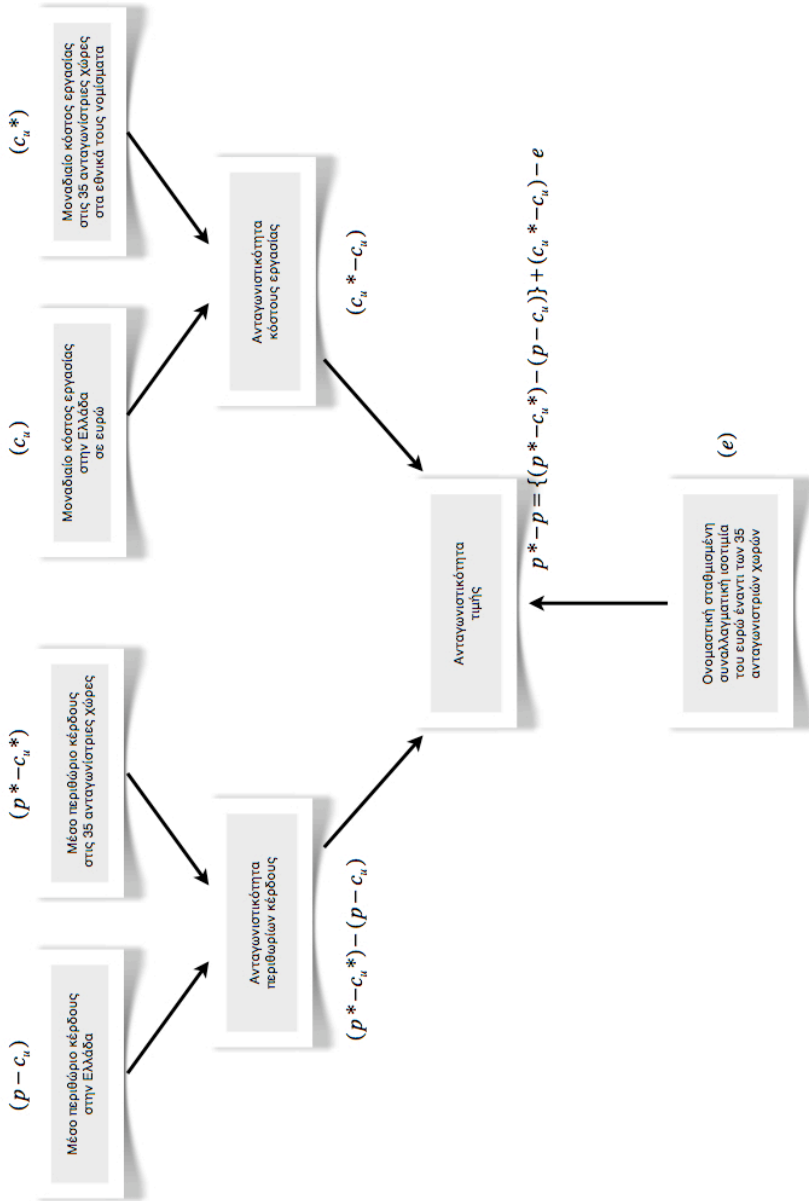

Έναντι των 35 κυριότερων ανταγωνιστριών χωρών τα περιθώρια κέρδους στην Ελλάδα μειώθηκαν ελαφρά (βλ. στο Διάγραμμα 22).

Αυτή η μείωση προήλθε από το γεγονός ότι οι πρόοδοι στην παραγωγικότητα της εργασίας μετά το 2002 στην Ελλάδα δεν ήταν μεγαλύτερες από όσο στις αντίστοιχες στις 35 ανταγωνίστριες χώρες, ενώ αντιθέτως οι μέσες ετήσιες ακαθάριστες αποδοχές, επομένως και το μέσο ετήσιο πραγματικό κόστος εργασίας, συνέχισαν την άνοδό τους στην Ελλάδα με ρυθμούς ταχύτερους από όσο στις 35 ανταγωνίστριες χώρες.

Εντούτοις, η μείωση αυτή στο μέσο περιθώριο κέρδους ήταν μικρή και είχε ως σημείο εκκίνησης το πολύ υψηλό επίπεδο του 40% (Διάγραμμα 20α) ενώ στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης το αντίστοιχο περιθώριο κυμαίνεται μεταξύ 10% και 35% (και είναι μικρότερο του 30% στις περισσότερες περιπτώσεις). Είναι δύσκολο επομένως να ισχυριστεί κάποιος ότι η μικρή μείωση στα περιθώρια κέρδους των επιχειρήσεων της Ελλάδας, που επήλθε στη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, είχε σημαντική επίπτωση στην ανταγωνιστικότητα τιμής των ελληνικών προϊόντων.

Διάγραμμα 23. Ανάλυση της ανταγωνιστικότητας τιμής σε τρεις συνιστώσες

Κεφάλαιο 2

Ανάλυση της ανταγωνιστικότητας τιμής σε συνιστώσες

Η εξέλιξη του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ελλάδα αποτελεί μόνιμη πηγή ανησυχίας για τους φορείς της οικονομικής πολιτικής, επειδή κατά την αντίληψή τους η ανταγωνιστικότητα τιμής (δηλαδή οι σχετικές τιμές των ελληνικών προϊόντων προς τις αντίστοιχες των ανταγωνιστριών χωρών) καθορίζονται αποκλειστικά από το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ελλάδα έναντι των άλλων ανεπτυγμένων χωρών του πλανήτη, ιδιαίτερα δε έναντι της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς η τελευταία αποτελεί τον σημαντικότερο εμπορικό εταίρο της χώρας. Έτσι, η σχεδόν διαρκής επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας τιμής των ελληνικών προϊόντων, η οποία είναι αδιαμφισβήτητη, αποδίδεται στην συγκριτικά ταχύτερη αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας στην Ελλάδα έναντι των άλλων ανεπτυγμένων χωρών.

Εντούτοις, η πραγματικότητα είναι πιο σύνθετη και η προσέγγιση του ζητήματος οφείλει να περισσότερο αμερόληπτη: οι εκτιμήσεις που ακολουθούν, αναφέρονται στην σημασία την οποία είχαν το κόστος εργασίας και τα περιθώρια κέρδους για την μεταβολή της ανταγωνιστικότητας (στον βαθμό που αυτή εξαρτάται από τις τιμές) κατά την υπό εξέταση περίοδο (1995-2010). Πρόκειται για εκτιμήσεις που βασίζονται στην ανάλυση της ανταγωνιστικότητας τιμής σε τρεις επιμέρους συνιστώσες (Διάγραμμα 23).

Καταρχήν, η ανταγωνιστικότητα τιμής ορίζεται ως ο λόγος των τιμών στις ανταγωνίστριες χώρες (τιμές του ΑΕΠ) προς τις τιμές των εγχώριως παραγομένων προϊόντων στην Ελλάδα. Στην συνέχεια, ο λόγος αυτός αναλύεται σε τρεις συνιστώσες:

- στην ανταγωνιστικότητα του κόστους εργασίας, που συγκρίνει το μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα έναντι των 35 κυριότερων ανταγωνιστριών χωρών,
- στην ανταγωνιστικότητα των περιθωρίων κέρδους, που συγκρίνει τα περιθώρια κέρδους στην Ελλάδα με τα αντίστοιχα στις 35 ανταγωνίστριες χώρες,
- την ονομαστική σταθμισμένη συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ, μέσω της οποίας οι μεταβολές του εγχώριου κόστους εργασίας και οι αντίστοιχες μεταβολές στις 35 ανταγωνίστριες χώρες γίνονται συγκρίσιμες σε κοινό νόμισμα. (Η ονομαστική συναλλαγματική ισοτιμία

δεν υπεισέρχεται στον υπολογισμό του μέσου περιθωρίου κέρδους που είναι αδιάστατο μέγεθος).

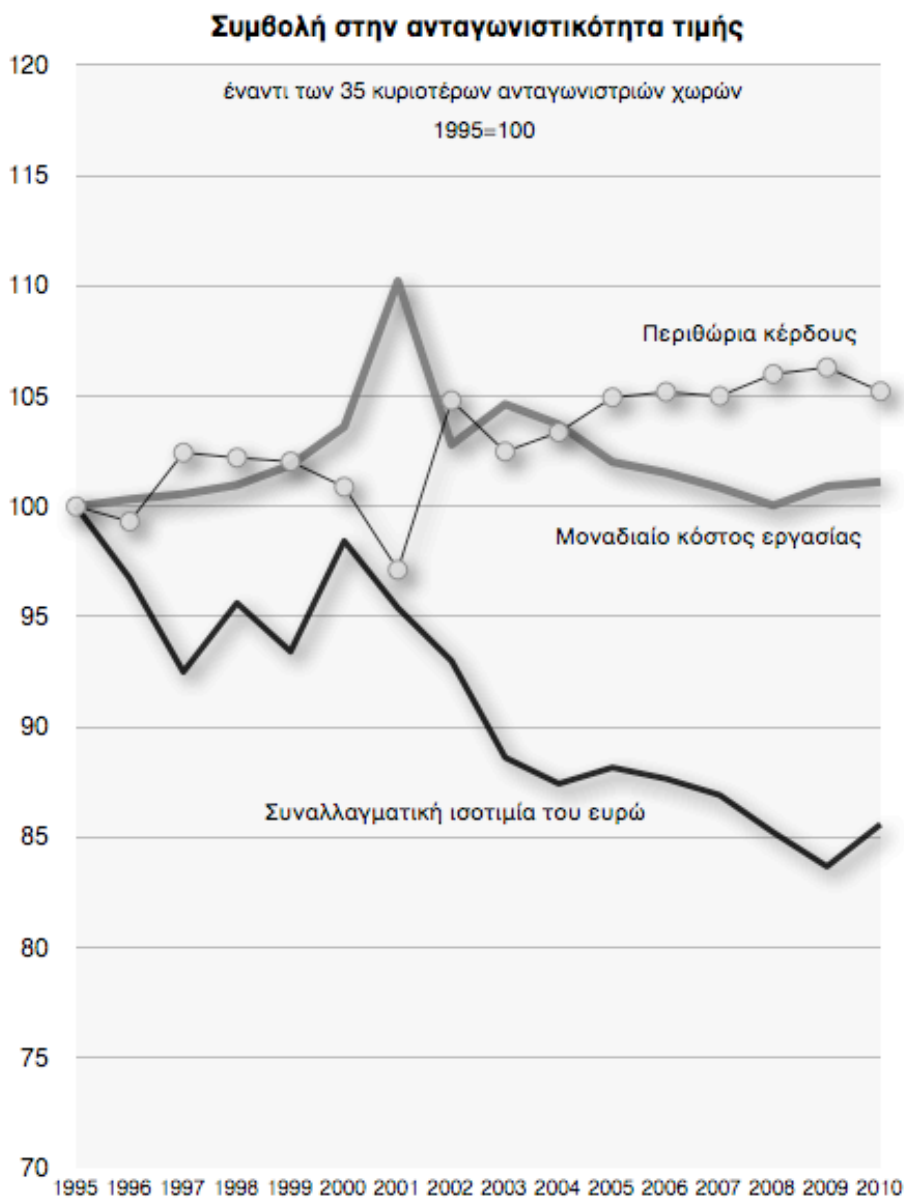
Στο παρακάτω ένθετο φαίνονται οι αλγεβρικοί υπολογισμοί που είναι αναγκαίοι για την ανάλυση της ανταγωνιστικότητας τιμής σε τρεις συνιστώσες:

Έστω w οι μέσες αποδοχές των μισθωτών, π η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα και p^* το επίπεδο των τιμών στην ζώνη του ευρώ (όλες οι μεταβλητές σε λογάριθμους). Η ανάλυση της ανταγωνιστικότητας τιμής $p^* - p$ έχει ως εξής:

$$p^* - p = \{(p^* - c_u^*) - (p - c_u)\} + (c_u^* - c_u) - e$$

όπου $c_u = w - \pi$ το ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα, $c_u^* = w^* - \pi^*$ το ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας στις ανταγωνίστριες χώρες σε εθνικό νόμισμα και (e) η συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ έναντι των ανταγωνιστριών χωρών. Από την παραπάνω ταυτότητα προκύπτει ότι η ανταγωνιστικότητα τιμής $p^* - p$ των ελληνικών προϊόντων αυξάνεται, πρώτον, όταν τα περιθώρια κέρδους των επιχειρήσεων στην Ελλάδα ($p - c_u$) μειώνονται, δεύτερον, όταν τα περιθώρια κέρδους στις ανταγωνίστριες χώρες ($p^* - c_u^*$) αυξάνονται, (γ) όταν το ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας στις ανταγωνίστριες χώρες υπολογισμένο σε εθνικά νομίσματα (c_u^*) αυξάνεται με μεγαλύτερο ρυθμό από όσο στην Ελλάδα (c_u), και (δ) όταν ανατιμάται το ευρώ έναντι των νομισμάτων των ανταγωνιστριών χωρών (αφού για να είναι συγκρίσιμα τα κόστη εργασίας στις διαφορετικές χώρες πρέπει να μετατραπούν σε κοινό νόμισμα, π.χ. σε δολάρια). Ως εκ τούτου, η ανταγωνιστικότητα τιμής περιλαμβάνει τρεις συνιστώσες, την ανταγωνιστικότητα κόστους εργασίας ($c_u^* - c_u$), την ανταγωνιστικότητα περιθωρίων κέρδους $\{(p^* - c_u^*) - (p - c_u)\}$ και την συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ έναντι των ανταγωνιστριών χωρών

Διάγραμμα 24

Προκύπτει από την παραπάνω ανάλυση ότι η ανταγωνιστικότητα τιμής των ελληνικών προϊόντων βελτιώνεται με τρεις τρόπους:

- πρώτον, όταν το κόστος εργασίας στην Ελλάδα αυξάνεται βραδύτερα από ό,τι στις ανταγωνίστριες χώρες (σε εθνικά νομίσματα),
- δεύτερον, όταν τα περιθώρια κέρδους στην Ελλάδα αυξάνονται βραδύτερα από τα αντίστοιχα περιθώρια στις ανταγωνίστριες χώρες, και
- τρίτον, όταν η τρέχουσα (ονομαστική) συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ έναντι των νομισμάτων των ανταγωνιστριών χωρών μειώνεται.

Από την ανάλυση της ανταγωνιστικότητας τιμής της Ελλάδας σε τρεις συνιστώσες, μία συνιστώσα για το κόστος εργασίας, μία για τα περιθώρια κέρδους και μία για την τρέχουσα συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ, προκύπτουν τα αποτελέσματα που φαίνονται στο Διάγραμμα 24. Στο εν λόγω διάγραμμα φαίνεται η συμβολή εκάστης συνιστώσας στην ανταγωνιστικότητα τιμής σωρευτικά με βάση 100 για το έτος 1995. Παραδείγματος χάριν, η τιμή του δείκτη που αναφέρεται στο μοναδιαίο κόστος εργασίας κατά το έτος 2001 ήταν ίση προς 97. Αυτό σημαίνει ότι η αθροιστική επίπτωση της συνιστώσας αυτής στην ανταγωνιστικότητα τιμής κατά την περίοδο 1995-2001 ανερχόταν σε -3%.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 24, η συμβολή των περιθωρίων κέρδους στην ανταγωνιστικότητα τιμής υπήρξε ελαφρώς θετική: Η αθροιστική επίπτωση που είχαν οι μειώσεις του μέσου περιθωρίου κέρδους στην ανταγωνιστικότητα τιμής, κατά τα έτη 1995-2010, ανήλθε σε 5% (ήτοι 0,3% ετησίως). Παρά την πολύ ισχυρή ανταγωνιστική πίεση που δέχθηκε η ελληνική οικονομία μετά την υιοθέτηση του ευρώ, οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα θυσιάσαν μόλις ένα μικρό ποσοστό των περιθωρίων κέρδους προκειμένου να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα τιμής. Η στάση αυτή των επιχειρήσεων που αντιμετωπίζουν τον διεθνή ανταγωνισμό, πιθανότατα σχετίζεται με τα υψηλά περιθώρια κέρδους που επικρατούν στο προστατευμένο, μη εκτεθειμένο στον διεθνή ανταγωνισμό, τμήμα της ελληνικής οικονομίας (αλλά και στον χρηματιστικό τομέα), και τα οποία εμφανίζονται ως εναλλακτικό όφελος (opportunity cost) για τις επιχειρήσεις του εξωστρεφούς τμήματος της ελληνικής οικονομίας.

Τα περιθώρια κέρδους στην Ελλάδα παραμένουν από τα υψηλότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 (βλ. ενότητα 1.6 κεφαλαίου 1) ακόμη και μετά την ένταξη της ελληνικής οικονομίας σε ένα άκρως ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον χωρίς την προστασία του εθνικού νομίματος. Οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα, αντί να επωμιστούν το κόστος της προσαρμογής τους στον διεθνή ανταγωνισμό, επεδίωξαν να μεταφέρουν στους εργαζόμενους την πίεση του ανταγωνισμού (προκειμένου να μειωθεί το μοναδιαίο κόστος εργασίας και να ενισχυθεί έτσι η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων). Ωστόσο, αυτός ο στόχος δεν είχε επιτευχθεί μέχρι την έναρξη της κρίσης εξαιτίας της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής η οποία, μετά το 2004, επεδίωξε την συνέχιση της οικονομικής μεγέθυνσης και οδήγησε σε μείωση του ποσοστού ανεργίας που ως γνωστόν ενισχύει την διαπραγματευτική δύναμη των εργατικών συνδικάτων, αλλά και των μεμονωμένων εργαζομένων, έναντι του εργοδότη τους.

Μόνον με την έναρξη της κρίσης, το κόστος της προσαρμογής στις απαιτήσεις του διεθνούς ανταγωνισμού μεταφέρθηκε στις αμοιβές εργασίας.

Η συμβολή του μοναδιαίου κόστους εργασίας στην ανταγωνιστικότητα τιμής ήταν θετική, πλην όμως εξαιρετικά μικρή. Ακριβέστερα, η συμβολή του, από μακροχρόνια άποψη, υπήρξε ουδέτερη. Αυτό φαίνεται με σαφήνεια στο Διάγραμμα 24, στο οποίο εμφανίζεται η σωρευτική επίδραση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην ανταγωνιστικότητα τιμής: με βάση 100 για το έτος 1995, η σωρευτική επίδραση του κόστους εργασίας κυμάνθηκε ελαφρά υπεράνω του επιπέδου 100.

Συμπερασματικά, από την ανάλυση της ανταγωνιστικότητας τιμής σε τρεις συνιστώσες, προκύπτει ότι τόσο οι μεταβολές στο μέσο περιθώριο κέρδους όσο και οι μεταβολές του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, δεν επηρέασαν σημαντικά στην ανταγωνιστικότητα τιμής, κατά την περίοδο 1995-2009, διότι αθροιστικά μεταβλήθηκαν με ρυθμούς ανάλογους προς τους αντίστοιχους στις 35 κυριότερες ανταγωνίστριες χώρες. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 24, η επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας τιμής των ελληνικών προϊόντων στη διάρκεια της τελευταίας δεκαεπενταετίας οφείλεται στην ονομαστική

συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ. Η ανατίμηση του ευρωπαϊκού νομίσματος κατέστησε τα ελληνικά προϊόντα (αγαθά και υπηρεσίες) ακριβότερα και υπέσκαψε την ανταγωνιστικότητά τους. Προκειμένου να είχε αντισταθμιστεί αυτή η μεγάλη μείωση της ανταγωνιστικότητας τιμής των ελληνικών προϊόντων που προέκυψε από την ανατίμηση του ευρώ, θα έπρεπε να είχαν προσαρμοστεί αναλόγως οι τιμές στην Ελλάδα, σε εθνικό νόμισμα (σε ευρώ), με μείωση των περιθωρίων κέρδους είτε του μοναδιαίου κόστους εργασίας. Οι δύο όμως πλευρές, δηλαδή οι επιχειρήσεις και οι εργαζόμενοι υπερασπίστηκαν με επιτυχία τα εισοδηματικά μερίδιά τους στο ΑΕΠ. Οι μεν εργαζόμενοι προσπάθησαν να αυξήσουν την αγοραστική δύναμη των αποδοχών τους ώστε να πλησιάσει τον μέσο όρο των πιο αναπτυγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι δε επιχειρήσεις προσπάθησαν να διατηρήσουν τα περιθώρια κέρδους στο εξαιρετικά υψηλό επίπεδο που βρίσκονταν στην αρχή της υπό εξέταση περιόδου (δηλαδή το 1995). Οι επιδιώξεις των δύο πλευρών εμφανίζονται ως συμμετρικές μεν αλλά υποκρύπτουν ασύμμετρες απαιτήσεις: οι μεν εργαζόμενοι επεδίωξαν την σύγκλιση με τον μέσο ευρωπαϊκό όρο, οι δε επιχειρήσεις την διατήρηση των προνομίων τους έναντι του μέσου ευρωπαϊκού όρου. Αυτή η εξέλιξη των πραγμάτων οδήγησε σε αυξήσεις των τιμών τις οποίες δεν μπορούσε να στηρίξει το παραγωγικό δυναμικό της χώρας στον διεθνή ανταγωνισμό. Ως αποτέλεσμα, η ανταγωνιστικότητα τιμής μειώθηκε κατά 15% περίπου εξαιτίας της ανατίμησης του ευρώ χωρίς να αντισταθμιστεί από μία ισόποση μεταβολή των τιμών των εγχωρίως παραγομένων προϊόντων και το έλλειμμα στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών προσέγγισε το 10% του ΑΕΠ.

Είναι σημαντικό το ερώτημα, τι ήταν αυτό που επέτρεψε στις δύο πλευρές, δηλαδή στις επιχειρήσεις και στους εργαζόμενους να υπερασπιστούν τα εισοδηματικά τους μερίδια. Κατά την τριετία 2006-2008, η παραγωγή είχε αυξηθεί πάνω από την μακροχρόνια τάση της και η ανεργία είχε μειωθεί για πρώτη φορά σε επίπεδο συγκρίσιμο με αυτό των πρώτων ετών της δεκαετίας του 1990, πλην όμως, η παραγωγικότητα είχε επιβραδυνθεί. Είχαν συγκεντρωθεί, έτσι, οι συνθήκες για την συνέχιση των αυξήσεων στις ονομαστικές αμοιβές, που όντως ακολούθησαν πορεία αύξησης, ενώ η παραγωγικότητα αυξανόταν πλέον με ρυθμούς μικρότερους του 2%. Οι επιχειρήσεις

αντιμετώπισαν την αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας με αυξήσεις των τιμών τους ώστε να διατηρήσουν σταθερά τα περιθώρια κέρδους.

Για να γίνει κατανοητός ο λόγος για τον οποίο αυτό κατέστη εφικτό είναι χρήσιμη η αλγεβρική διερεύνηση του σχηματισμού των περιθωρίων κέρδους:

Οι εγχώριες τιμές προϊόντων για εσωτερική κατανάλωση διαμορφώνονται εφαρμόζοντας ένα περιθώριο κέρδους επί του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (Lavoie 1992, Duménil and Lévy 1993):

$$p = z_f + (w_{gross} - \pi) + t_v =$$

$$\approx z_f + (w - \pi) + (t_{ss} + t_v) \quad (1)$$

όπου

z_f ισούται προς 1 συν το περιθώριο κέρδους,

w_{gross} είναι το συνολικό κόστος εργασίας για το οποίο ισχύει

$w_{gross} = (1 + t_{ss})W$ όπου t_{ss} είναι το σύνολο των εισφορών

(εργοδοτών και εργαζομένων) στα ασφαλιστικά ταμεία ως ποσοστιαία προσαύξηση επί του καθαρού μισθού,

t_v οι έμμεσοι φόροι ως ποσοστιαία προσαύξηση επί της τιμής εγχώριου παραγωγού.

Ακολουθώντας την βιβλιογραφία του exchange-rate-pass-through (pricing-to-market) (Dornbush 1987, Krugman 1987 και πλήθος μεταγενέστερων δημοσιεύσεων), υποθέτουμε ότι το περιθώριο κέρδους μειώνεται (αυξάνεται) όταν οι εισαγωγές γίνονται φθηνότερες (ακριβότερες) σε σύγκριση με την εγχώρια παραγωγή για εσωτερική κατανάλωση, δηλαδή όταν έχουμε αύξηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας (πραγματική ανατίμηση):

$$z_f = \zeta(p_m - p) + z_{f0} \quad (2)$$

όπου $\zeta > 0$ και z_{f0} είναι οι αυτόνομες απαιτήσεις των επιχειρήσεων επί του προϊόντος, οι οποίες εξαρτώνται από το εναλλακτικό όφελος (opportunity cost) και επομένως από το επιτόκιο, την κερδοφορία σε εναλλακτικές τοποθετήσεις των κεφαλαίων, και άλλους εξωγενείς παράγοντες.

Προκύπτει από τις (1) και (2) ότι

$$p = (1 - \lambda_d) p_m + \lambda_d (w - \pi + z_{f0} + t_v + t_{ss}) \quad (3)$$

δηλαδή ότι οι εγχώριες τιμές για εσωτερική κατανάλωση εξαρτώνται από τις τιμές των εισαγομένων, από το εγχώριο κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, από την φορολογία και τις ασφαλιστικές εισφορές, αλλά και από τις αυτόνομες απαιτήσεις των επιχειρήσεων z_{f0} . Ο

συντελεστής λ_d μεταβάλλεται με την διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα των εγχωρίως παραγομένων προϊόντων. Αυξάνεται (μειώνεται) όταν υπάρχει βελτίωση (επιδείνωση) της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας: όσο μικρότερη είναι η διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα των εγχωρίων επιχειρήσεων, τόσο περισσότερο καθορίζονται οι εγχώριες τιμές από τις τιμές του διεθνούς ανταγωνισμού. Όσο περισσότερο λαμβάνουν υπόψη τους τις τιμές των εισαγομένων, οι εγχώριες επιχειρήσεις, τόσο το λ_d είναι μικρό. Στις χώρες οι οποίες είναι διαμορφωτές-τιμών (price-makers), το λ_d τείνει στην μονάδα ενώ στις χώρες που ακολουθούν τις τιμές (price-takers) τείνει στο μηδέν.

Ωστόσο, οι τιμές δεν διαμορφώνονται ανεξάρτητα από τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (επομένως ανεξάρτητα από το κεφαλαιακό απόθεμα). Όταν οι επιχειρήσεις δεν διαθέτουν αχρησιμοποίητο παραγωγικό δυναμικό αυξάνουν τις τιμές τους συγκριτικά περισσότερο. Για τον λόγο αυτόν, η εξίσωση των τιμών μετατρέπεται με την προσθήκη ενός όρου για τον βαθμό

χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (Rowthorn 1995, Lavoie 1992, Arestis, Baddeley and Sawyer 2007):

$$p = (1 - \lambda_d)p_m + \lambda_d[w - \pi + c_q(q - q_n) + z_{f0} + t_v + t_{ss}] \quad (4)$$

όπου (q_n) είναι ο "κανονικός" ή "συνήθης" βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (normal capacity).

Η προσθήκη του όρου $c_q(q - q_n)$ αναφέρεται στο γεγονός ότι με την αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (q), αυξάνεται και η ισχύς των επιχειρήσεων στην εσωτερική αγορά, επομένως και τα περιθώρια κέρδους και οι τιμές των εγχωρίως παραγομένων προϊόντων (Rowthorn 1977, Carlin and Soskice 2006, Layard, Nickell and Jackman 1991) κατά τον βαθμό προσαρμογής στις τιμές του διεθνούς ανταγωνισμού (λ_d). Η αύξηση αυτή της ισχύος των επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων είναι μεγαλύτερη ιδιαίτερα όταν ο βαθμός χρησιμοποίησης υπερβεί τον συνήθη βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (normal capacity). Αυτό που ενδιαφέρει τις επιχειρήσεις όταν αργεί μεγάλο μέρος του παγίου κεφαλαίου τους είναι περισσότερο να αυξήσουν τον όγκο της παραγωγής και λιγότερο τις τιμές τους, ενώ ισχύει το αντίστροφο όταν υπερβούν τον συνήθη βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού τους δυναμικού.

Προκύπτει από την (4) ότι το πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας, που σχηματίζεται από τις επιχειρήσεις μέσω του καθορισμού των εγχωρίων τιμών και με δεδομένο τον ονομαστικό μισθό που προέκυψε από τις διαπραγματεύσεις με τους μισθωτούς, είναι

$$(w - p) + t_{ss} = \pi - z_{f0} - t_v - c_q(q - q_n) - \theta(p_m - p) \quad (5)$$

όπου $\theta = (1 - \lambda_d) / \lambda_d$ είναι ο συντελεστής προσαρμογής των εγχωρίων παραγωγών στις τιμές του ανταγωνισμού ($\theta = 0$ για τις

χώρες που καθορίζουν τις τιμές τους ανεξάρτητα από τις τιμές του ανταγωνισμού [price makers] χάρη στην υψηλή διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα τους και $\theta \rightarrow \infty$ για τις χώρες που ακολουθούν πιστά τις τιμές του ανταγωνισμού). Μικρός συντελεστής προσαρμογής θ αντιστοιχεί σε αυξημένη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα, και αντιστρόφως.

Για τις τιμές των εισαγωγών υποθέτουμε ότι οι ανταγωνιστές από το εξωτερικό προσαρμόζουν τα περιθώρια κέρδους τους ανάλογα με τις εγχώριες τιμές. Ένας εισαγωγέας που αντιμετωπίζει μια πραγματική υποτίμηση του εγχώριου νομίσματος μπορεί να επιλέξει την μείωση του περιθωρίου κέρδους προκειμένου να υπερασπιστεί το μερίδιο αγοράς που έχει κατακτήσει. Επομένως, οι τιμές των εισαγομένων προϊόντων είναι ένας σταθμικός μέσος των τιμών των εγχωρίως παραγομένων προϊόντων (p) και των αντίστοιχων τιμών στις χώρες προέλευσης των εισαγωγών (p^*):

$$p_m = \lambda_m p^* + (1 - \lambda_m) p \Rightarrow$$

$$p_m - p = \lambda_m (p^* - p) \quad (6)$$

όπου ($0 < \lambda_m < 1$) είναι ο συντελεστής προσαρμογής των εισαγωγέων στον ανταγωνισμό. Για χαμηλή ανταγωνιστικότητα των εγχωρίων προϊόντων ή υψηλή ανταγωνιστικότητα των εισαγομένων το (λ_m) λαμβάνει τιμές πλησίον της μονάδας.

Προκύπτει από τις (5) και (6), ότι το πραγματικό ετήσιο κόστος εργασίας το οποίο καταβάλλουν οι επιχειρήσεις μετά την διαμόρφωση των τιμών δίδεται από την σχέση

$$(w - p) + t_{ss} = \pi - z_{f0} - t_v - c_q(q - q_n) - \theta \lambda_m (p^* - p) \quad (7)$$

και το μέσο περιθώριο κέρδους από τη σχέση

$$\begin{aligned}
 s &= \pi - (w - p) - t_{ss} - t_v = \\
 &= z_{f0} + c_q(q - q_n) + \theta\lambda_m(p^* - p)
 \end{aligned}
 \tag{8}$$

Επομένως, με τις παραπάνω θεωρητικές υποθέσεις, το μέσο περιθώριο κέρδους αυξάνεται όταν

- αυξάνονται οι αυτόνομες απαιτήσεις των επιχειρήσεων (που εξαρτώνται από την κερδοφορία σε εναλλακτικές τοποθετήσεις κεφαλαίων και από εξωγενείς παράγοντες),
- όταν ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού υπερβαίνει τον κανονικό βαθμό χρησιμοποίησης και
- όταν αυξάνονται οι τιμές των ανταγωνιστριών χωρών έναντι των τιμών των εγχωρίως παραγομένων προϊόντων.

Αυτό το θεωρητικό πλαίσιο μάς παρέχει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε για ποιους λόγους κατά την υπό εξέταση περίοδο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας (1995-2009), ιδιαίτερα δε κατά τα έτη της υπερθέρμανσης (2006, 2007 και πρώτο εννεάμηνο του 2008), τα περιθώρια κέρδους δεν υποχώρησαν υπό την πίεση του αυξημένου ανταγωνισμού που δεχόταν η ελληνική οικονομία.

Ο τρίτος όρος της σχέσης (8) μειωνόταν καθώς υπήρξε πραγματική ανατίμηση του νομίσματος (δηλαδή τα εισαγόμενα γίνονταν φθηνότερα επομένως η ανταγωνιστική πίεση επί του διεθνοποιημένου τμήματος της ελληνικής οικονομίας ισχυρότερη). Εάν όλοι οι άλλοι παράγοντες είχαν παραμείνει σταθεροί, θα έπρεπε να είχε υπάρξει υποχώρηση των πληθωριστικών πιέσεων και των περιθωρίων κέρδους. Εντούτοις, επικράτησε η αυξητική τάση που σχετιζόταν με τους άλλους δύο παράγοντες: **πρώτον**, ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (δεύτερος όρος της εξίσωσης 8) πλησίασε τον κανονικό βαθμό χρησιμοποίησης (normal capacity) και τον υπερέβη κατά την περίοδο της υπερθέρμανσης (2006 έως τον Σεπτέμβριο 2008), και **δεύτερον**, η κερδοφορία στις εναλλακτικές τοποθετήσεις των κεφαλαίων, ιδιαίτερα στον χρηματιστικό τομέα, ήταν υψηλή (ωθώντας έτσι το σύνολο των παραγωγικών επιχειρήσεων να προσβλέπουν σε υψηλές αποδόσεις του παγίου κεφαλαίου τους).

Επομένως, οι μεν απαιτήσεις κέρδους (z_{f0}) ήταν υψηλές, οι δε συνθήκες της οικονομίας ($q - q_n$) επέτρεπαν την επιδίωξη αυτών των απαιτήσεων μέσω αυξήσεων στις τιμές (αυξήσεις που ακύρωναν τις επιπτώσεις που είχε στα κέρδη η άνοδος του μοναδιαίου κόστους εργασίας).

Οι αυξήσεις των τιμών και η διατήρηση των περιθωρίων κέρδους έως την έναρξη της κρίσης στην Ελλάδα (φθινόπωρο 2008) ανάγονται επομένως στην οικονομική συγκυρία που δημιουργούσε μια ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας με κινητήριες δυνάμεις την ιδιωτική κατανάλωση και την οικοδομική δραστηριότητα. Αυτές οι κινητήριες δυνάμεις ενεργοποιήθηκαν χάρη στις ιδιαίτερες χρηματοπιστωτικές συνθήκες μεγάλης εισροής κεφαλαίων και άνετου δανεισμού τις οποίες δημιουργούσε ο ίδιος ο τρόπος λειτουργίας της νομισματικής ένωσης της Ευρώπης.

Παράρτημα. Κριτική στον τρόπο υπολογισμού τού μοναδιαίου κόστους εργασίας από την Τράπεζα της Ελλάδος

Η Τράπεζα της Ελλάδος δεν χρησιμοποιεί τον καθιερωμένο δείκτη κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος –σε αντίθεση με το ΥΠΕΘΟ, τους διεθνείς οργανισμούς και τους ερευνητικούς φορείς– αλλά άλλον δείκτη, παγκόσμιας πρωτοτυπίας, τον οποίο μόνον εκείνη χρησιμοποιεί και τον οποίο θεωρεί ορθότερο. Ωστόσο, ο δείκτης της Τράπεζας της Ελλάδος, υπερεκτιμά *συστηματικά* το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Το συστηματικό λάθος σχετίζεται με το γεγονός ότι ο δείκτης που χρησιμοποιεί η ΤτΕ για την *παραγωγικότητα της εργασίας* είναι ο λόγος ΑΕΠ ανά *μισθωτό* και όχι το ΑΕΠ ανά απασχολούμενο, ως εάν το ΑΕΠ να παραγόταν αποκλειστικά από τους μισθωτούς και όχι από το σύνολο των απασχολούμενων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα (α) να υποεκτιμάται συστηματικά η παραγωγικότητα της εργασίας, και (β) το μοναδιαίο κόστος εργασίας, που είναι αντιστρόφως ανάλογο της παραγωγικότητας, να εμφανίζεται υψηλότερο από όσο πράγματι είναι.

Δεν γνωρίζουμε καμία άλλη κεντρική τράπεζα, στατιστική υπηρεσία, πανεπιστήμιο ή ερευνητικό κέντρο, το οποίο να υιοθετεί τον τρόπο υπολογισμού της ΤτΕ. Θεωρούμε, ότι αυτό δεν είναι τυχαίο καθώς ο εν λόγω υπολογισμός είναι μεροληπτικός και άστοχος. Η πλήρης αιτιολόγηση του ισχυρισμού αυτού φαίνεται στα παρακάτω:

Ο καθιερωμένος δείκτης που χρησιμοποιείται από όλους τους φορείς πλην της Τράπεζας της Ελλάδος, ορίζει το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (ULC) σε τρέχουσες τιμές με τον εξής τρόπο:

$$ULC = \frac{W_w N_w + W_{se} N_{se}}{Y}$$

όπου W_w : το κόστος εργασίας (καθαρές αποδοχές + εισφορές εργαζομένων και εργοδοτών + άλλες δαπάνες εργασίας) σε τρέχουσες τιμές

N_w : ο αριθμός των απασχολούμενων μισθωτών

W_{se} : η αμοιβή εργασίας ανά αυτοαπασχολούμενο

(συμπεριλαμβανομένων των ασφαλιστικών εισφορών) σε

τρέχουσες τιμές

N_{se} : ο αριθμός των αυτοαπασχολουμένων

Y : το ΑΕΠ σε σταθερές τιμές

Το καθαρό εισόδημα των αυτοαπασχολουμένων αποτελείται εν μέρει από αμοιβή εργασίας και εν μέρει από κέρδος. Για την μέση αμοιβή εργασίας ανά αυτοαπασχολούμενο, γίνεται η εύλογη υπόθεση ότι αυτή με την μέση αμοιβή εργασίας των μισθωτών, δηλαδή ότι $W_w = W_{se} = W$, οπότε

$$ULC = \frac{W_w(N_w + N_{se})}{Y} = \frac{WN}{Y} = \frac{W}{(Y/N)} = \frac{W}{\pi}$$

όπου $N = N_w + N_{se}$ η συνολική απασχόληση

και η παραγωγικότητα της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας

Επομένως, η ετήσια % μεταβολή του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος ισούται προς την διαφορά $\overset{\circ}{ULC} \approx \overset{\circ}{W} - \overset{\circ}{\pi}$ δηλαδή με την διαφορά της ετήσιας % μεταβολής της παραγωγικότητας της εργασίας ($\overset{\circ}{\pi}$) από την ετήσια % μεταβολή της μέσης αμοιβής εργασίας ($\overset{\circ}{W}$). Το κόστος εργασίας αυξάνεται, δηλαδή, όταν αυξάνεται το μέσο κόστος εργασίας και μειώνεται όταν αυξάνεται η παραγωγικότητα.

Με βάση τον ορισμό της Τράπεζας της Ελλάδος, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε τρέχουσες τιμές ισούται προς

$$ULC2 = \frac{W_w N_w}{Y} = \frac{W}{(Y/N_w)}$$

Βεβαίως, η ποσότητα Y/N_w στερείται νοήματος, διότι εάν διαιρέσουμε το ΑΕΠ με τον αριθμό των μισθωτών δεν βρίσκουμε οτιδήποτε θα μπορούσε να γίνει κατανοητό ως οικονομικό μέγεθος. Ως εκ τούτου ο υπολογισμός της Τράπεζας της Ελλάδος, για να έχει κάποιο νόημα, θα

πρέπει να μετασχηματισθεί ως εξής:

$$ULC2 = \frac{W_w N_w}{Y} = \frac{W}{(Y/N_w)} = \frac{W}{\pi} \left[\frac{N_w}{N} \right]$$

Επομένως η ετήσια % μεταβολή του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος ισούται προς την διαφορά $ULC2 \approx (\overset{\circ}{W} - \overset{\circ}{\pi}) + (\overset{\circ}{N}_w - \overset{\circ}{N})$ δηλαδή με την διαφορά της ετήσιας % μεταβολής της παραγωγικότητας της εργασίας από την ετήσια % μεταβολή της μέσης αμοιβής εργασίας, ακριβώς όπως συμβαίνει και με τον κοινώς αποδεκτό ορισμό, πλην όμως, *το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος με βάση τον ορισμό της*

$$\pi = \frac{Y}{N} \quad \begin{array}{l} \text{Τράπεζας της Ελλάδος αυξάνεται και όταν η} \\ \text{απασχόληση των μισθωτών αυξάνεται ταχύτερα από την} \\ \text{συνολική απασχόληση. Οι μεταβολές του, δηλαδή,} \end{array}$$

εξαρτώνται από τις αλλαγές στην αναλογία μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων. Αυτό, πέραν της απουσίας νοήματος που παρουσιάζει (διότι δεν μπορεί να γίνει κατανοητό για ποιο λόγο θα έπρεπε να αυξάνεται το μοναδιαίο κόστος εργασίας όταν ένας αυτοαπασχολούμενος μετατρέπεται σε μισθωτό, συνεχίζοντας να παράγει το ίδιο προϊόν με την ίδια αμοιβή εργασίας), αποτελεί συστηματικό λάθος, διότι στην Ελλάδα ο αριθμός των μισθωτών αυξάνεται ταχύτερα από τον συνολικό αριθμό απασχολούμενων. Έτσι, ο υπολογισμός της Τράπεζας της Ελλάδος, περιέχει ένα μεροληπτικό λάθος με βάση το οποίο *οι αυξήσεις του κόστους εργασίας εμφανίζονται συστηματικά μεγαλύτερες από τις πράγματι ισχύουσες.*

Βιβλιογραφικές αναφορές

Abraham F. (1996), Regional Adjustment and Wage Flexibility in the European Union, *Regional Science and Urban Economics*, Vol. 26(1).

Ahearne A. and Pisany-Ferry J. (2006), The euro: Only for the agile, *The Bruegel Policy Brief Series 2006/01*.

Angeloni I. and Ehrmann M. (2004), Euro area inflation differentials, *Working Paper Series 388*, European Central Bank.

Angeloni I., Aucremanne L., Ehrmann M., Gali J., Levin A., Smets F. (2006), New evidence on inflation persistence and price stickiness in the euro area: implications for macro modelling. *Journal of the European Economic Association*, Vol.4, No. 2-3.

Arestis P. and Sawyer M. (2005), Aggregate Demand, Conflict and Capacity in the Inflationary Process, *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 29, No. 6.

Argyrou MG, Chortareas G. (2008), Current Account Imbalances and Real Exchange Rates in the Euro Area, *Review of International Economics*, vol. 16 (4).

Ball L. and Moffitt R. (2001), Productivity growth and the Phillips Curve, *National Bureau of Economic Research, Working Paper Series No. 8421*.

Belke A. and Gros D. (2007), Instability of the eurozone? On monetary policy, house prices and labor market reforms, *Discussion Paper Series IZA DP No. 2547*.

Bertola G. and Boeri T. (2002), EMU labour markets two years on: Microeconomic tensions and institutional evolution, in Buti M. and Sapir A., eds, *EMU and economic policy in Europe: The challenge of the early years*, Aldershot: Edward Elgar, pp. 249-280.

Blanchard O. (2007). Adjustment within the euro. The difficult case of Portugal. *Portuguese Economic Journal*, 6(1), 1-21.

Blanchard O. and Muet P.A. (1993), "Competitiveness through disinflation: an assessment of the French macroeconomic strategy", *Economic Policy No16*, April.

Blanchflower D.G. and Oswald A.J. (1994), *The Wage Curve*, MIT Press.

Blecker R. (1998), International competitiveness, relative wages and the balance-of-payments constraint, *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 20, No. 4.

Boeri T., R. Layard and S. Nickell (2000), Welfare-to work and the fight against long-term unemployment, Report to Prime Ministers Blair and D'Alema for the Lisbon European Council, 23 and 24 March.

Burda M.C. (2001), "European Labour Markets and the Euro: How much flexibility do we really need?", ENEPRI Working Paper No 3, March.

Calmfors L. (2001a), Unemployment, Labour Market Reform and Monetary Union, *Journal of Labor Economics*, Vol. 19, Issue 2.

Calmfors L. (2001b). Wages and wage-bargaining institutions in the EMU – A survey of the issues. *Empirica*, 28(4).

Calmfors L., Booth A., Burda M., Checci M., Naylor R., Visser J. (2001), The Future of Collective Bargaining in Europe, in Boeri T., Brugiavini A. and Calmfors L. (eds), *The Role of Unions in the Twenty-First Century*, Oxford University Press.

Campolmi A. and Faia E. (2006) Cyclical inflation divergence and different labor market institutions in the EMU. Working Paper Series 619, European Central Bank.

Carlin W. and Soskice D. (2006), *Macroeconomics: Imperfections, Institutions and Policies*, Oxford University Press.

Carlin W. and Soskice D. (1990), *Macroeconomics and the Wage Bargaining: A Modern Approach to Employment, Inflation and Exchange Rate*, Oxford University Press.

de Grauwe P. (2009), The Euro at ten: achievements and challenges, *Empirica* (2009) vol. 36(1).

Deroose, S., Langedijk, S. and Roeger, W. (2004), Reviewing adjustment dynamics in EMU: From overheating to overcooling, European Commission, European Economy, Economic Papers, No. 198.

Dullien S. and Fritsche U. (2008), Does the dispersion of unit labor cost dynamics in the EMU imply long-run divergence? *International Economics and Economic Policy*, 5(3).

Dullien S. and Fritsche U. (2009), How bad is divergence in the zone? Lessons from the States and Germany, *Journal of Post Keynesian Economics*, 31(3), 431-457.

Dullien S., Fritsche U., Grossl I. and Paetz M. (2009), Adjustment in EMU: Is Convergence Assured?, DEP Discussion Papers, Macroeconomics and Finance Series 7/2009, Universität Hamburg, Department Economics and Politics.

Duval R. and Elmeskov J. (2006), The effects of EMU on structural reforms in labour and product markets, European Central Bank, Working Paper Series, No. 596.

EC (2006), Adjustment Dynamics in the Euro Area: Experiences and Challenges, *EU Economic Review 2006*.

European Commission (2006), Adjustment Dynamics in the Euro Area: Experiences and Challenges, *The EU Economy 2006 Review*.

Goretti M. (2008), Wage-price setting in new EU member states, *IMF Working Papers WP/08/243*.

Gros D. (2006), Will EMU survive 2010? Technical report, Centre for European Policy Studies.

Gros D. (2009), Why Europe will suffer more, *Intereconomics July/August*.

Gros D., Mayer T. and Ubide A. (2005), EMU at Risk, 7th Annual Report of the CEPS Macroeconomic Policy Group, Economic Policy CEPS Paperbacks.

Hein E. and Stockhammer E. (2007), Macroeconomic policy mix, employment and inflation in a Post-Keynesian alternative to the New Consensus model, Vienna University of Economics and B.A., working paper no. 110.

Heinemann E. (1999), Flexibility of Wage Contracts and Monetary Policy, University of Munich.

Hoeller P., Giorno C. and de la Maisonnette C. (2002), Overheating in small Euro area economies: Should fiscal policy react?. OECD. Economics Department Working Paper No. 323.

Layard R., Nickell S. and Jackman R. (1991), Unemployment. Macroeconomic Performance and the Labour Market, Oxford University Press.

- Martinez-Mongay, C., & Maza Lasierra, L. A. (2009). Competitiveness and growth in EMU: The role of the external sector in the adjustment of the Spanish economy. *Economic and Financial Affairs, Economic Papers* 355.
- Matthes J. (2009), Ten years EMU—Reality test for the OCA endogeneity hypothesis, economic divergences and future challenges, *Intereconomics* vol. 44 (2).
- Mazier J., Mathis J., Rivaud-Danset D. (1988), *La compétitivité industrielle*, Dunod.
- Mazier J., Oudinet J. et Saglio S. (2002), La flexibilité des prix relatifs et la mobilité du travail en Union Monétaire, *Revue de l'OFCE* No. 83.
- Pisani-Ferry J., Sapir A., Marzinotto B. (2010), Two crises, two responses, *Bruegel Policy Brief* 2010/01, March.
- Pissarides C.A. (2008), The Labour Market and the Euro, *Cyprus Economic Policy Review* Vol. 2, No. 1.
- Puhani A.P. (2001), Labour Mobility: An Adjustment Mechanism in Euroland? Empirical Evidence for Western Germany, France and Italy, *German Economic Review*, Vol. 2, No. 2.
- Rowthorn, R. (1977), Conflict, Inflation and Money, *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 1.
- Rowthorn R. (1981), Demand, Real Wages and Economic Growth, *Thames Papers in Political Economy*, North East London Polytechnic.
- Rowthorn R. (1995), Capital formation and unemployment, *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 11, No. 1.
- Rowthorn R. (1999), Unemployment, Capital-Labour Substitution, and Economic Growth, *IMF Working Paper* WP/99/43.
- Sawyer M. (2005), Towards a simple macroeconomic model incorporating the key Heterodox Propositions, *University of Leeds, Working Paper*, October 2005.
- Stavrev E. (2007), Growth and Inflation Dispersions in EMU: Reasons, the Role of Adjustment Channels, and Policy Implications, *IMF Working Paper* WP/07/167.

Stiglitz J. (1997), Reflections on the Natural Rate Hypothesis, Journal of Economic Perspectives, Vol. 11, No. 1.

Stockhammer E. (2007), Wage moderation does not work: Unemployment in Europe, Review of Radical Political Economics, Vol. 39, No. 3.

van den Noord (2004), Modelling Cyclical Divergence in the Euro Area: The Housing Channel, OECD Economics Department Working Papers No. 400.

Soltwedel R., Dohse D., Krieger-Boden Chr., (1999), "EMU Challenges European Labor Markets", IMF- Research Department.